

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГАЄВИЙ ВЛАДИСЛАВ ВАДИМОВИЧ

УДК349.22

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
В УМОВАХ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Гаєвий В. В.

Науковий керівник:
доктор юридичних наук, професор
Андрій Василь Михайлович
професор кафедри трудового права та права
соціального забезпечення ННІ Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Гаєвий В.В. Правове регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – «Право»). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2024.

Дисертаційна робота є науковим дослідженням, яке присвячено розробці сучасної цілісної концепції правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні й вироблення на цій основі пропозицій щодо підвищення ефективності нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки сучасної України.

У роботі окреслюється загальна характеристика соціальної безпеки як об'єкта соціально-правового регулювання, а також характеризується сучасна концепція громадянського суспільства крізь призму соціальної безпеки. Встановлено, що наразі громадянське суспільство є прогресивною цивілізаційною формою буття суспільства, а також особливою гарантією (умовою) забезпечення соціальної безпеки населення. Відповідну роль громадянське суспільство виконує через суб'єктів громадянського суспільства, соціально-правовий потенціал яких дозволяє: по-перше, стежити за тим, щоб держава належним чином виконувала соціальну функцію, сприяючи соціальній безпеці населення; по-друге, надавати соціальні послуги, мобілізувати суспільство для участі у формуванні (реалізації) соціальної політики тощо.

З'ясовано історико-правові передумови виникнення та подальшого розвитку механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. На цій підставі уперше сформульовано концептуальне бачення сучасного механізму правового регулювання соціальної безпеки як складового елементу соціально-правового

режиму соціальної безпеки, поступове становлення якого обумовлено зародженням і розвитком громадянського суспільства (починаючи з IV ст. до н.е.). Як системне явище механізм правового регулювання соціальної безпеки об'єктивується у статичній та динамічній формах, будучи спрямованим на досягнення конкретної мети (формування за участю суб'єктів громадянського суспільства нормативно-правових умов соціально безпечного буття людини), а також на виконання комплексу завдань, серед яких: створення нормативно-правової основи для забезпечення соціально безпечного існування особистості, групи людей, суспільства та держави загалом; забезпечення відповідності нормативно-правової основи соціально-правового режиму соціальної безпеки людиноцентричній парадигмі розвитку держави; забезпечення правової визначеності нормативно-правової основи забезпечення соціальної безпеки; забезпечення участі в нормативно-правовому упорядкуванні правовідносин, процесів і поведінки суб'єктів соціально-правового режиму соціальної безпеки тощо.

Набув подальшого розвитку системний та структурно-функціональний аналіз принципів механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні. Ці принципи розкриваються в якості об'єктивно існуючих закономірностей, що виражені у конструктивних засадничих ідеях, що містять вимоги, які стосуються нормативно-правового забезпечення дії соціально-правового режиму соціальної безпеки за участі суб'єктів громадянського суспільства, сприяючи таким чином побудові цілісної та справедливої правової системи та підтриманню правопорядку в соціальній сфері України.

Уточнено складну структуру актуальної нормативно-правової бази соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства, яка включає чотири рівні. Основу цієї бази складає Конституція України, а міжнародно-правовий рівень охоплює акти, в яких регламентується правовий режим соціального захисту, а також визначається правовий статус суб'єктів громадянського суспільства та їх участь у нормотворчій діяльності. Третій

рівень нормативно-правової основи соціальної безпеки в Україні складають закони та підзаконні акти органів публічної влади, що визначають: загальні та спеціальні засади соціальної безпеки; правовий статус соціально вразливих верств населення; правовий статус суб'єктів громадянського суспільства та засади їх діяльності; участь громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки. Четвертий рівень – корпоративні документи та локальні акти підприємств (установ, організацій), що стосуються забезпечення соціальної безпеки відповідного кола осіб, а також участі суб'єктів громадянського суспільства в забезпеченні такого типу безпеки на локальному рівні.

Удосконалено науковий підхід до розуміння сутності та структури умовної системи суб'єктів громадянського суспільства, які можуть брати участь у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні. Такими суб'єктами наразі є: по-перше, організації (групи), які: захищають інтереси окремих верств населення (та/або соціально важливі інтереси людей у цілому в соціальній та суміжних сферах); у своїй діяльності вирішують питання, що стосуються забезпечення соціальної безпеки населення (окремих її верств); забезпечують соціальну безпеку суб'єктів у сфері праці та зайнятості; охоплюють культурно-оздоровчі організації; надають соціальні послуги і підтримку; охоплюють науково-освітні та науково-дослідні установи; по-друге, рухи соціальної солідарності та групи соціальних активістів. Окрема увага в дисертації приділена встановленню ключових форм участі суб'єктів громадянського суспільства в процесі правового регулювання соціальної безпеки. Доведено, що ці форми участі поділяються на два типи: по-перше, тип інтегрованого впливу (безпосереднє долучення до правового регулювання соціальної безпеки); по-друге, тип зовнішнього впливу (контроль і нагляд за нормотворчим процесом, створення необов'язкових для виконання документів, які сприяють удосконаленню нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки).

Запропоновано та обґрунтовано потребу у створенні та схваленні *Концепції участі суб'єктів громадянського суспільства в забезпеченні*

соціальної безпеки сучасної України. Пропонована Концепція має складатися з шести частин. Перша – *«Проблеми, які потребують розв’язання»*, в якій окреслено актуальні проблемні питань, вирішення яких: буде важливим чинником створення сприятливого середовища, у якому громадянське суспільство може активно та ефективно брати участь у правовому регулюванні соціальної безпеки; підвищить якість та оперативність правового регулювання соціальної безпеки. Друга – *«Ціннісні орієнтири, мета і завдання реалізації цієї Концепції»*, в якій окреслюються принципи (головним чином, принципи механізму правового регулювання соціальної безпеки), мета (формування інституційних, нормативно-правових та інших ресурсних умов, за яких уможливорюється ефективна участь суб’єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні умов соціально безпечного буття людини) і завдання цієї Концепції. Третя – *«Строки реалізації цієї Концепції»* (не обмежується у строках, однак повна її реалізація має відбутись до 2026 року). Четверта – *«Шляхи і способи розв’язання проблем»* (удосконалення чинного законодавства та інституційної основи участі суб’єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки). П’ята та шоста – *«Очікувані результати»* та *«Обсяг фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів»*. Для забезпечення дієвості цієї Концепції запропоновано розробити Стратегію забезпечення соціальної безпеки суб’єктами громадянського суспільства.

Комплексно окреслено подальші перспективи розвитку нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні. Пропонується розробити та прийняти проєкти таких спеціальних законодавчих актів: проєкт Закону України «Про соціальну безпеку»; проєкт Закону України «Про діяльність суб’єктів громадянського суспільства в Україні»; проєкт Закону України «Про громадську лобістську діяльність». Окремо пропонується розробити та прийняти проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про правотворчу діяльність», який посилюватиме гарантії реалізації соціальної

функції суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної відповідності згідно з нормами Закону України «Про правотворчу діяльність».

Ключові слова: громадський контроль, громадянське суспільство, демократична участь, нормотворча діяльність, правове регулювання, соціальна безпека, соціальне право, соціальний захист, суб'єкти громадянського суспільства.

ABSTRACT

Haievyi V. V. Legal regulation of social security in the context of the development of the concept of civil society in Ukraine. –Qualifying scientific paper retaining manuscript rights.

The thesis is for obtaining a scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 “Law” (08 –“Law”). – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2024.

The dissertation is a scholarly study focused on developing a comprehensive, contemporary framework for the legal regulation of social security, contextualized within the evolving concept of civil society in Ukraine. Based on this framework, the research aims to devise practical recommendations to enhance the efficacy of Ukraine’s current legal infrastructure for social security.

This study delineates the overarching characteristics of social security as a subject of social and legal regulation and elucidates the contemporary conception of civil society in the context of social security. It is established that civil society represents a progressive civilizational societal structure and serves as a crucial safeguard for the social security of the populace. Civil society asserts its influence through various entities, whose social and legal capacities enable two primary functions: firstly, to ensure the state effectively executes its social responsibilities, thereby enhancing the social security of its citizens; and secondly, to deliver social services and engage society in shaping and implementing social policy.

The study elucidates the historical and legal underpinnings that gave rise to and subsequently shaped the mechanism for legally regulating social security within the evolving framework of civil society. For the first time, a conceptual perspective on the modern legal regulation mechanism of social security is articulated. This mechanism, recognized as a core component of the socio-legal regime of social security, has evolved gradually since the emergence of civil society, tracing back to the 4th century BC. As a systemic entity, this mechanism manifests in both static and dynamic forms, aimed at a definitive objective: the establishment of normative and legal conditions for a socially secure human existence, actively involving civil society actors. Its multifaceted tasks include creating a normative and legal foundation for the social security of individuals, groups, society, and the state at large; aligning the regulatory framework of the social safety regime with the human-centric development paradigm of the country; ensuring legal clarity within the regulatory framework for social safety; and facilitating the legal regulation of relationships, processes, and behaviors within the social and legal regime of social security.

Further development has been achieved in the systemic and structural-functional analysis of the principles governing the legal regulation mechanism of social security, particularly in the context of civil society's evolution in Ukraine. These principles are identified as objectively existing norms, embodied in foundational, constructive concepts that encompass requirements pertinent to the normative and legal framework underpinning the social and legal regime of social security. This involvement of civil society actors aids in establishing a cohesive and equitable legal system, thereby promoting the maintenance of law and order within the social structures of Ukraine.

This study elucidates the multifaceted structure of the current regulatory framework for social security within the evolving context of civil society, comprising four distinct levels. At its foundation lies the Constitution of Ukraine and the international legal dimension, encompassing acts that govern the legal regime of social protection, defining the legal status of civil society entities, and their

involvement in legislative activities. The third tier of Ukraine's social security regulatory framework encompasses laws and subordinate legislation from public authorities, delineating: the general and specific foundations of social security; the legal status of socially vulnerable population segments; the legal status and operational basis of civil society actors; and public engagement in the legal regulation of social security. The fourth level involves corporate documents and local enterprise-level acts (institutions, organizations) about the social security of specific groups, including the role of civil society actors in local-level security provision.

This research advances the scientific understanding of the nature and composition of the potential entities within civil society that may engage in the legal regulation of social security in Ukraine. These entities include, firstly, organizations and groups that: advocate for the interests of specific population segments or the broader socially significant interests in social and related domains; address issues pertaining to the social security of the populace (or its distinct layers); safeguard social security in labor and employment; encompass cultural, recreational, and social service organizations; and span scientific, educational, and research institutions. Secondly, the scope extends to social solidarity movements and social activist groups. The dissertation places particular emphasis on identifying the principal forms of civil society participation in the legal regulation of social security. It is established that these forms are bifurcated into two categories: firstly, integrated influence, encompassing direct involvement in the legal regulation of social security; and secondly, external influence, comprising monitoring and oversight of the rule-making process, and the creation of non-binding documents aimed at enhancing the legal and regulatory framework for social security.

The necessity to develop and endorse the Concept for the participation of civil society actors in ensuring the social security of contemporary Ukraine is proposed and substantiated. The envisaged Concept is to be structured into six parts. The first, 'Problems that Require Solutions,' identifies pressing issues whose resolution will significantly contribute to fostering an environment conducive to the active and

effective involvement of civil society in the legal regulation of social security, thereby enhancing the quality and efficacy of this regulation. The second part, ‘Value Guidelines, Goals, and Objectives for the Implementation of this Concept,’ delineates the principles (primarily those of the social security legal regulation mechanism), the overarching aim (to establish institutional, regulatory, and other resource conditions facilitating effective civil society participation in the legal regulation of socially safe human existence), and the specific objectives of the Concept. The third section, ‘Time Frame for the Implementation of this Concept,’ proposes a non-time-bound approach (also aiming for full realization by 2026). The fourth segment, ‘Methods and Approaches for Problem Resolution,’ focuses on refining the current legislative and institutional framework for the participation of civil society actors in the legal regulation of social security. The final two parts, ‘Anticipated Outcomes’ and ‘Estimation of Financial, Material, Technical, and Human Resources,’ comprehensively detail the expected results and the resource requisites for the Concept’s implementation.

The study identifies comprehensive future directions for the development of regulatory and legal frameworks supporting social security, particularly in the context of civil society’s evolution in Ukraine. It is recommended to formulate and enact drafts of specific legislative acts, including: the draft Law of Ukraine ‘On Social Security’; the draft Law of Ukraine ‘On the Activities of Civil Society Entities in Ukraine’; and the draft Law of Ukraine ‘On Public Lobbying Activities’, pertaining specifically to lobbying efforts conducted by civil society actors. Additionally, there is a proposal to devise and adopt a draft Law of Ukraine ‘On Amendments to the Law of Ukraine on Law-Making Activities’, aimed at reinforcing guarantees for the involvement of civil society subjects in the legal regulation of social security, in accordance with the norms outlined in the Law ‘On Law-Making Activities’.

Keywords: civil society entities, civil society, democratic participation, legal regulation, public control, rule-making activities, social law, social protection, social security.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Гаєвий В.В. Громадянське суспільство як особлива умова забезпечення соціальної безпеки населення. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2022. № 4(22). С.98-105.
2. Гаєвий В.В. Поняття і ознаки принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 711-715. doi:10.24144/2788-6018.2023.05.127.
3. Гаєвий В.В. Спеціальні принципи правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 215-219. doi:10.32782/2524-0374/2023-10/49.
4. Гаєвий В.В. Основні риси соціальної безпеки як об'єкту правового регулювання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. №4. 2023. С. 48-53
5. Гаєвий В.В. Поняття і ознаки принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Випуск 5. 2023. С.711-715.
6. Гаєвий В.В. Спеціальні принципи правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку громадянського суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. №10 2023. С.215-219
7. Гаєвий В.В. Сучасна концепція правового регулювання соціальної безпеки України в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Випуск 1. 2024. С. 298-302

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Гаєвий В.В. Соціально-правове значення участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки. Соціально-правова політика України в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 листопада 2023 р.) / за ред. Д.І. Сірохи, С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 457 с.

2. Гаєвий В.В. Суб'єкти громадянського суспільства, які беруть участь в правовому регулюванні соціальної безпеки. Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід: матеріали ІІІ Міжнародної наукової конференції, м. Вінниця, 24 листопада, 2023 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. — Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2023. — 502 с. С. 250-251.

3. Гаєвий В.В. Локально-правове регулювання соціальної безпеки як форма участі суб'єктів громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки. Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації: матеріали VІ Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 15 грудня, 2023 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. — Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2023. 548 с. С. 156-158.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	13
ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ	26
1.1 Соціальна безпека як об'єкт соціально-правового регулювання.....	26
1.2 Концепція громадянського суспільства в контексті соціальної безпеки	42
1.3 Сутність та еволюція механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства	61
РОЗДІЛ 2 ЗМІСТ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	85
2.1 Принципи механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні	85
2.3 Суб'єкти громадянського суспільства, які беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні.....	117
2.4 Форми участі суб'єктів громадянського суспільства в процесі правового регулювання соціальної безпеки в Україні	134
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ	159
3.1 Концептуальний напрям удосконалення правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні	159
3.2 Перспективи розвитку нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні.....	170
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:.....	190
ДОДАТКИ.....	237

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України

ЄС – Європейський Союз

КЗпП – Кодекс законів про працю

КМУ – Кабінет Міністрів України

МОП – Міжнародна організація праці

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ВСТУП

Актуальність теми. Відповідно до Конституції України та чинного законодавства Україна є правовою, соціальною та демократичною державою, а отже, державою, в якій визнається верховенство права, беруться зобов'язання щодо забезпечення гідного (соціально безпечного) рівня життя населення, а також має місце демократизація системи забезпечення соціальної безпеки. Необхідною умовою подальшої розбудови України як правової, соціальної та демократичної держави є своєчасне формування та реалізація державою активної соціальної і правової політики, ключовим елементом якої є правове регулювання соціальної безпеки. Саме правове регулювання соціальної безпеки виступає гарантією сталого розвитку українського суспільства, формує умови соціально безпечного буття людини та суспільства, за яких забезпечується гармонізація суспільних відносин, підвищується якість життя людини та знижується рівень інвалідизації суспільства, уможлиблюється розширене відтворення населення, досягається громадянська згода тощо. Досягненню цієї мети в умовах демократизації держави сприяє участь у нормативно-правовому забезпеченні соціальної безпеки суб'єктів громадянського суспільства, сутність яких наразі розглядається у рамках концепції громадянського суспільства, що ще перебуває на стадії свого становлення.

На сьогоднішній день суб'єкти громадянського суспільства як суб'єкти соціального права України: по-перше, стежать за тим, щоб держава належним чином виконувала соціальну функцію у контексті правового регулювання соціальної безпеки; по-друге, виступають суб'єктами надання соціальних послуг, взаємодіють із різними верствами населення, які потребують соціального захисту, будучи учасниками правового регулювання соціальної безпеки, відстоюють аргументовані стратегії удосконалення соціально-правового режиму соціальної безпеки на загальнодержавному, місцевому та організаційному рівнях; по-третє, керуючись засадою соціальної солідарності, об'єднують різні верстви населення у рухи (групи), які можуть впливати на

органи публічної служби та інших суб'єктів, що зобов'язані забезпечувати соціальну безпеку; по-четверте, виконуючи посередницьку роль між суб'єктом нормотворчої діяльності, який регулює питання соціальної безпеки, та соціально вразливими верствами населення, фактично виконують лобістську діяльність, яка не врегульована на рівні законодавства. Тобто, як вбачається, суб'єкти громадянського суспільства сьогодні набувають дедалі більшого соціально-правового значення, проте недостатня урегульованість їх правового статусу, а також форм, підстав і умов участі в нормативно-правовому забезпеченні соціальної безпеки становить ризик недоброчесного виконання ними їх соціально-правової ролі. Результатом цього може стати, зокрема: по-перше, невирішеність реальних проблем правового регулювання соціально безпечного буття населення, які могли бути вирішені у разі ефективного використання суб'єктами громадянського суспільства їх соціально-правового потенціалу; по-друге, нівелювання процесу демократизації системи забезпечення соціальної безпеки сучасної України, що послаблює процес становлення сучасного соціально-правового режиму соціальної безпеки.

Вирішення цих та інших проблем правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні можливе в рамках процесу комплексного удосконалення чинного законодавства, яке регламентує питання забезпечення соціальної безпеки, а також участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні цієї безпеки. При цьому слід констатувати, що окремі аспекти досліджуваного питання вже розкривалися в наукових працях ряду українських учених, серед яких: Л.П. Амелічева, В.М. Андріїв, Б.Ю. Анпілогова, М.А. Барсук, О.В. Басай, Н.І. Бернацька, К.В. Бориченко, С.Я. Вавженчук, С.В. Вишновецька, М.О. Данилов, І.В. Дашутін, Л.Л. Денісова, О.А. Дяченко, М.І. Іншин, Г.А. Капліна, О.Ю. Кісіль, Е.Л. Ковалюмнус, О.Ю. Кононенко, П.М. Корнєва, В.Л. Костюк, Л.Ф. Купіна, Л.Ю. Малюга, В.П. Мельник, К.Ю. Мельник, О.М. Мельник, О.Я. Мельник, Я.В. Митько, Н.В. Осадча,

В.М. Павліченко, О.В. Павліченко, Д.А. Паньков, О.О. Піфко,
 О.І. Процевський, В.Ф. Пузирний, В.М. Рошканюк, О.Г. Середа,
 Я.В. Сімутіна, С.М. Синчук, Д.І. Сіроха, Р.М. Тимофіїв, Г.А. Трунова,
 О.В. Удовенко, В.І. Хвесюк, Ф.А. Цесарський, І.І. Шамшина, М.М. Шумило,
 В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та інші науковці.

Визнаючи ґрунтовний внесок цих та інших науковців у вирішення різних теоретичних і практичних проблем правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні, все ж зазначимо, що комплексного наукового дослідження, як того потребує означена тематика з усіма її практичними і теоретичними проблемами, що вимагають нового розгляду та аналізу, проведено до сьогодні ще не було. На цій підставі можемо говорити не лише про теоретичну доцільність здійснення такого дисертаційного дослідження, а й про практичну потребу відповідного опрацювання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Обраний напрям дисертаційного дослідження узгоджується з Пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки на період до 2020 року (Закон України від 09 вересня 2010 року № 2519-VI), Пріоритетними тематичними напрямами наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 № 942, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013), Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розроблення концепції правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні й вироблення на цій

основі пропозицій щодо підвищення ефективності нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки сучасної України.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити наступні *завдання* наукового дослідження:

- дати загальну характеристику соціальної безпеки як об'єкта соціально-правового регулювання;
- охарактеризувати сучасну концепцію громадянського суспільства у контексті соціальної безпеки;
- з'ясувати актуальний зміст механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства у контексті становлення та розвитку цього правового механізму;
- встановити структуру та зміст принципів механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства;
- з'ясувати структуру актуальної нормативно-правової основи соціальної безпеки України в контексті розвитку концепції громадянського суспільства;
- охарактеризувати структуру суб'єктів громадянського суспільства, котрі беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні;
- виявити основні види та типи форм участі суб'єктів громадянського суспільства в процесі правового регулювання соціальної безпеки;
- запропонувати та обґрунтувати концептуальний напрям удосконалення правового регулювання соціальної безпеки сучасної України в умовах розвитку концепції громадянського суспільства;
- окреслити перспективи розвитку нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства.

Об'єкт дослідження становить сукупність суспільних відносин, пов'язаних з правовим регулюванням соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні.

Предметом дослідження є правове регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання явищ та процесів, пов'язаних із правовим регулюванням соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. Серед сукупності цих методів найбільш широкого використання набули: *формально-юридичний метод*, який сприяв аналізу норм законодавства (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2, 2.4, 3.1, 3.2) на предмет встановлення їх змісту та достатності; *методи індукції та дедукції*, що використовувались для визначення властивостей соціальної безпеки (підрозділ 1.1), громадянського суспільства (підрозділ 1.2), механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства (підрозділ 1.3), принципів цього механізму (підрозділ 2.1), суб'єктів громадянського суспільства, котрі беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки (підрозділ 2.3), та форм їх участі в процесі правового регулювання соціальної безпеки (підрозділ 2.4); *метод аналізу і синтезу*, що дав можливість провести дослідження теоретико-правових основ правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства (підрозділи 1.1-1.3), змісту механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства (підрозділи 2.1-2.4); *історико-правовий метод*, який допоміг з'ясувати закономірні взаємозв'язки між розвитком концепцій соціальної безпеки і громадянського суспільства та умови становлення механізму правового регулювання соціальної безпеки в процесі розвитку концепції громадянського суспільства (підрозділ 1.3); *порівняльно-правовий метод*, що сприяв порівняльному аналізу норм чинного законодавства та норм проєктів законів України (підрозділи 1.3, 3.1, 3.2); *формально-логічний та системно-структурний методи*, що були застосовані для розширення і уточнення категоріально-термінологічної основи соціального права крізь призму об'єкта дисертації (підрозділи 1.1-1.3, 2.1, 2.3, 2.4); *структурно-функціональний метод*, котрий сприяв визначенню структури принципів

механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства (підрозділ 2.1), нормативно-правової основи соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні (підрозділ 2.2), умовної системи суб'єктів, які беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки (підрозділ 2.3), а також видів і типів форм такої участі (підрозділ 2.4); *метод правового моделювання та прогнозування, що* дозволив з'ясувати перспективи створення концептуально-стратегічної основи правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні (підрозділ 3.1) та удосконалення нормативно-правової основи забезпечення соціальної безпеки у контексті розвитку сучасної концепції громадянського суспільства (підрозділ 3.2).

Інформаційну, нормативно-правову та емпіричну основу роботи становлять нормативно-правові акти (загального, регіонального, міжнародно-правового, національного рівня), проекти нормативно-правових актів, аналітичні статті, довідкові видання, статистичні матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота являє собою перше комплексне дослідження в доктрині соціального права України особливостей правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні. Також у процесі дослідження сформульовано ряд висновків, пропозицій і рекомендацій теоретико-практичного характеру, які мають ознаки наукової новизни й виносяться на захист. Серед них, зокрема, такі:

уперше:

- сформульовано концептуальне бачення механізму правового регулювання соціальної безпеки як складового елементу соціально-правового режиму соціальної безпеки, поступове становлення якого обумовлене зародженням і розвитком громадянського суспільства (починаючи з IV ст. до н.е.). Як системне явище механізм правового регулювання соціальної безпеки об'єктивується у статичній та динамічній формах, будучи спрямованим на досягнення конкретної мети (формування за участю суб'єктів громадянського

суспільства нормативно-правових умов соціально безпечного буття людини), а також на виконання комплексу завдань, серед яких: створення нормативно-правової основи для забезпечення соціально безпечного існування особистості, групи людей, суспільства та держави загалом; забезпечення відповідності нормативно-правової основи соціально-правового режиму соціальної безпеки людиноцентричній парадигмі розвитку держави; забезпечення правової визначеності нормативно-правової основи забезпечення соціальної безпеки; забезпечення участі в нормативно-правовому упорядкуванні правовідносин, процесів і поведінки суб'єктів соціально-правового режиму соціальної безпеки тощо;

– обґрунтовано доцільність розроблення та схвалення Концепції забезпечення участі суб'єктів громадянського суспільства в забезпеченні соціальної безпеки сучасної України як засадничого акта та «дорожньої карти» (у разі додаткового створення Стратегії забезпечення соціальної безпеки суб'єктами громадянського суспільства) удосконалення правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. У пропонованій Концепції окреслюються: ключові проблеми, які потребують розв'язання в рамках реалізації Концепції; основні ціннісні орієнтири (відповідають засадам механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства), мета та завдання реалізації Концепції; строки реалізації цієї Концепції (документ діє на постійній основі, однак ключові заходи, закріплені в ньому, мають бути реалізовані до 2026 року); шляхи і способи розв'язання проблем у рамках нормативно-правового й організаційно-інституційного забезпечення соціальної безпеки та діяльності суб'єктів громадянського суспільства; бажані результати реалізації, фінансові, матеріально-технічні та інші аспекти їх досягнення;

– обґрунтовано потребу у комплексному вдосконаленні правового регулювання соціальної безпеки з урахуванням сучасної концепції громадянського суспільства, що передбачає розроблення та прийняття таких

проектів спеціальних законодавчих актів: проекту Закону України «Про соціальну безпеку» (визначатиме підстави, умови, форми, способи, методи, засоби та інші обставини участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки); проекту Закону України «Про діяльність суб'єктів громадянського суспільства в Україні» (буде містити розділ «Участь суб'єктів громадянського суспільства в правотворчій діяльності в Україні»); проекту Закону України «Про громадську лобістську діяльність» (буде міститись статтю «Особливості громадської лобістської діяльності в Україні у сфері забезпечення соціальної безпеки»); проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про правотворчу діяльність», який усуватиме недоліки вказаного Закону в частині забезпечення участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні різних аспектів соціальної безпеки;

удосконалено:

– наукові напрацювання щодо тлумачення соціальної безпеки як об'єкта соціально-правового регулювання, що: характеризується особливою місією; підлягає обов'язковому нормативно-правовому забезпеченню; підлягає вимірюванню для забезпечення її якості та для уможливлення своєчасного удосконалення соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки в Україні; характеризується поширеністю впливу на кожного громадянина та осіб, які на законних підставах перебувають на території України;

– характеристику сутності та змісту громадянського суспільства як прогресивної цивілізаційної форми буття суспільства та особливої умови забезпечення соціальної безпеки населення, що, по-перше, стежить за тим, щоб держава належним чином виконувала соціальну функцію, сприяючи соціальній безпеці населення, по-друге, є ключовою інституційною основою для: надання соціальних послуг; мобілізації суспільства для участі у формуванні (реалізації) соціальної політики; окреслення інтересів і потреб соціально вразливих верств населення, їх донесення до суб'єктів, рішення та дії (бездіяльність) яких впливають на соціальну безпеку населення;

неюрисдикційного захисту права на соціальну безпеку та суміжних прав; підвищення громадської свідомості щодо змісту соціальних прав, а також обов'язків із забезпечення соціальної безпеки тощо;

– науковий підхід до розуміння сутності та структури умовної системи суб'єктів громадянського суспільства, які можуть брати участь у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні. Такими суб'єктами наразі є: по-перше, організації (групи), котрі захищають інтереси окремих верств населення (та/або соціально важливі інтереси людей у цілому в соціальній та суміжних сферах), у процесі своєї діяльності вирішують питання, які стосуються забезпечення соціальної безпеки населення (окремих її верств), забезпечують соціальну безпеку суб'єктів у сфері праці та зайнятості, охоплюють культурно-оздоровчі організації, надають соціальні послуги і підтримку, охоплюють науково-освітні та науково-дослідні установи; по-друге, рухи соціальної солідарності та групи соціальних активістів;

набули подальшого розвитку:

– розкриття змісту та сутності форм участі суб'єктів громадянського суспільства в процесі правового регулювання соціальної безпеки в Україні, а саме: ініціювання правотворчої діяльності щодо забезпечення соціальної безпеки; публічне обговорення проєктів нормативно-правових актів, що регламентують різні аспекти соціальної безпеки; консультування суб'єктів правотворчої діяльності, які регулюють різні аспекти соціальної безпеки; локально-правове регулювання соціальної безпеки осіб відповідного організаційного рівня, коли правове регулювання соціальної безпеки здійснюється суб'єктом громадянського суспільства. Ці форми поділяються на два типи: тип інтегрованого впливу (безпосереднє долучення до правового регулювання соціальної безпеки); тип зовнішнього впливу (контроль і нагляд за нормотворчим процесом, створення необов'язкових для виконання документів, які сприяють удосконаленню нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки);

– системний та структурно-функціональний аналіз принципів механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні, які складають систему, що поділяється на три групи засадничих ідей: загальноправові принципи; спеціальні принципи (відповідають галузевим принципам соціального права); особливі принципи (тотожні спеціальним принципам соціального захисту);

– наукові підходи до розуміння нормативно-правової основи забезпечення соціальної безпеки та участі суб'єктів громадянського суспільства в регулюванні соціальної безпеки, яка відповідає таким рівням: першому – конституційному; другому – міжнародно-правовому; третьому – централізованому національному, що поділяється на наступні підрівні: а) законодавчий (акти, які визначають загальні та спеціальні засади соціальної безпеки, а також правовий статус соціально вразливих верств населення; акти, що гарантують участь громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки; акти, які визначають правовий статус суб'єктів громадянського суспільства та засади їх діяльності); б) підзаконний; четвертому – локальному (організаційному), яким охоплено корпоративні документи та локальні акти підприємства.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані дисертантом у ході проведення даного наукового дослідження результати можуть бути корисними:

– у *науково-дослідній діяльності* – для подальшого розвитку вчення про механізм правового регулювання в сфері забезпечення соціальної безпеки, враховуючи сучасну концепцію громадянського суспільства;

– у *нормотворчій діяльності* – для вдосконалення стану правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні;

– у *правозастосовній діяльності* – для підвищення рівня ефективності застосування норм законодавства, які регламентують нормативно-правове

забезпечення соціальної безпеки в Україні, а також участь суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки;

– у *навчальному процесі* – у процесі підготовки методичних розробок, підручників і навчальних посібників з таких курсів, як «Соціальне право України», «Право соціального забезпечення», «Проблеми права соціального забезпечення», під час викладання навчальних дисциплін, пов'язаних із проблематикою правового регулювання соціальної безпеки крізь призму розвитку концепції громадянського суспільства в Україні.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно з використанням останніх досягнень теорії держави і права, трудового права та європейського трудового права. Усі сформульовані в ній положення і висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора. У дисертації ідеї та розробки належать автору. Всі наукові публікації є одноосібними.

Апробація результатів дослідження. Підсумки розробки проблеми у цілому та окремі її аспекти, одержані узагальнення і висновки доповідалися дисертантом на засіданнях кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також були оприлюднені на науково-практичних конференціях: по-перше, всеукраїнських конференціях: «Соціально-правова політика України в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 10 листопада 2023 р.); по-друге, міжнародних конференціях: «Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід» (м. Вінниця, 24 листопада, 2023р.), «Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації» (м. Київ, 15 грудня, 2023р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у семи наукових статтях, які опубліковані у фахових наукових виданнях України, а також у трьох тезах науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, поєднаних у дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 239 сторінок. Список використаних джерел складається з 420 найменувань і займає 46 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

1.1 Соціальна безпека як об'єкт соціально-правового регулювання

У сучасному правовому дискурсі та в практичній дійсності поняття соціальної безпеки еволюціонувало з монолітної, замкнутої категорії (здебільшого недоступної як для науковців, так і для широкого загалу, адже її концептуальний зміст могла окреслювати лише держава) до складної, багатогранної системи. Ця система наразі проявляється в різних сферах людського існування, об'єктивуючись у бутті особи, громадянина, груп людей, суспільства і самої держави загалом. В процесі кристалізації доктринальним чином вітчизняної концепції соціальної безпеки здійснюється її ретельне теоретичне очищення, що тягне за собою критичне дистанціювання від радянської наукової та практичної методологій, зокрема, щодо розуміння та нормативного регулювання соціального забезпечення та його результуючих станів, включаючи досягнення соціальної стабільності як для широких верств населення, так і для окремих його груп. Водночас слід також мати на увазі, що в умовах сьогодення соціальна безпека виступає особливим об'єктом правового регулювання [39]. Означений факт викликає складні наукові та практичні дискусії, що потребують всебічного переосмислення, керуючись насамперед двома ключовими контекстуальними чинниками. По-перше, поточний процес європеїзації законодавства в Україні спонукає до переоцінки основоположних уявлень про безпеку та соціальний захист, а тому наукова думка про соціальну безпеку та особливості її правового регулювання не повинна суперечити європейським стандартам соціального захисту. По-друге, нинішня правова база України щодо забезпечення соціальної безпеки все ще залишається під сильним впливом концепцій, які були сформульовані в рамках радянської правової доктрини (мова йде про концепцію соціального

забезпечення, а також про роль держави і суспільства в належному функціонуванні соціального забезпечення).

Важливим у цьому контексті є розуміння того, що за радянських часів, по-перше, соціальна безпека (близькі до цього поняття явища) була обмежена вузьким фокусом інтерпретації її комплексної природи, монополією на розкриття якої володіло лише вище політичне керівництво, по-друге, саме поняття «безпека» розкривалось «у межах дослідження військових, політичних чи кримінальних загроз» [82, с. 182]. Цілком очевидно, що такі непрогресивні, штучні та тоталітарні підходи в науці призвели до «певної деконцептуалізації безпеки, обмежили одноаспектністю як її розуміння, так і можливості створення актуальних моделей» [82, с. 182], а отже, унеможливили на тривалий час становлення реалістичної, вираженої концепції соціальної безпеки та моделей її забезпечення в умовах зародження громадянського суспільства. Вирішення цієї проблеми розпочалось з моменту відновлення незалежності України та початку розбудови країни в якості правової, демократичної та соціальної держави європейського спрямування. Виправданість цивілізаційної спрямованості України до Європи в цьому питанні є цілком очевидною, адже європейські соціальні держави (як держави загального добробуту) вже тривалий час переосмислили категорії безпеки та соціальної безпеки, використовуючи при цьому комплексний і гуманний підхід, зосередившись на соціальному добробуті людини, її захисті від соціальних ризиків та інклюзії, що є справою кожного, а не лише держави.

Таким чином, важливість уточнення сутнісного змісту соціальної безпеки в умовах сьогодення не втрачає своєї актуальності, виходячи за рамки соціального захисту від фізичних загроз, охоплюючи економічне, соціальне та психологічне благополуччя людини, а також маючи ключове значення для узгодження політики у соціальній та суміжних сферах, беручи до уваги актуальні потреби суспільства в гармонійному співжитті та взаємодії із державою. Також сутнісний зміст соціальної безпеки є актуальним з огляду на важливість створення сучасної інклюзивної моделі соціального захисту, яка:

1) засновуватиметься на розумінні багатовимірної природи такого захисту, враховуючи різні соціальні, культурні та індивідуальні фактори безпеки; 2) радикально відходитиме від застарілих, ідеологічно упереджених радянських науково-практичних підходів до окреслення перспектив концептуалізації та нормативно-правового регулювання безпеки загалом і забезпечення соціального захисту населення зокрема; 3) ґрунтуватиметься на інтеграції європейського та українського підходів до розуміння безпеки, що відкриватиме можливості для більш глибокого та детальнішого розуміння соціальної безпеки.

Отже, перед розглядом поняття соціальної безпеки необхідно з'ясувати сутність категорії «безпека». Водночас слід констатувати, що в чинному законодавстві України (в окремих підзаконних актах, що наразі втратили чинність) суб'єктами нормотворчої діяльності використовуються різні підходи до тлумачення змісту безпеки [див., напр.: 199, п. 1.4 гл. 1; 205, абз. 3 п. 1.4; 206, підп. 2.2.4 п. 2.2; 215, п. 1.7]. Окремо зазначимо, що актуальний підхід до тлумачення поняття «соціальна безпека» відображений у Методичних рекомендаціях, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 [202], що також набув поширення серед українських учених [див., напр.: 82, с. 184; 180, с. 56-57; 269, с. 338; 277, с. 35; 320, с. 74-75].

У контексті комплексного феноменологічного осмислення безпеки загалом і соціальної безпеки зокрема можемо відзначити, що стан безпеки часто ототожнюється із відсутністю небезпеки (ризиків) або ж захищеністю від різного роду небезпек (ризиків). Аналізуючи підхід, у рамках якого соціальна безпека інтерпретується в якості стану відсутності небезпеки, зазначимо, що таке тлумачення загалом не враховує усієї складності поняття безпеки, що є багатоаспектним феноменом, який виходить за межі простої констатації відсутності ризиків, викликів для суб'єкта, стан безпеки якого оцінюється. У дійсності ж слід мати на увазі, що: по-перше, стан відсутності небезпеки (ризиків) неможливий загалом чи неможливий протягом певного

періоду часу (якщо не вести мову про «лабораторну» безпеку, яка чітко контрольована та ізольована від мінливості реального буття людини). Так, у результаті дій (бездіяльності), рішень суб'єкта, котрий характеризується безпекою, а також дій (бездіяльності), рішень інших суб'єктів (не обов'язково оточуючих), різного роду подій, зокрема фонових, що спрямовують вплив на суб'єкта, який характеризується безпекою, можемо спостерігати збільшення кількості чи трансформацію властивостей різних перемінних, комбінації яких змінюють умови безпечного буття вказаного суб'єкта [367]. Таким чином, тлумачення соціальної безпеки лише в якості стану, для якого характерною є відсутність небезпеки, є спрощенням сутнісного змісту феномена безпеки, що нівелює її багатовимірність, а також унеможливорює розвиток наукової думки про безпеку та можливості її забезпечення в реальній дійсності.

Що ж стосується зведення соціальної безпеки до стану захищеності від різного роду загроз і ризиків, то такий підхід також у феноменологічному контексті є невдалим в силу його нереалістичності. Справа у тому, що в цьому сенсі припущення про сутнісний зміст соціальної безпеки ґрунтується на нереалістичній оцінці обставин людського існування, адже життя у будь-якому разі не позбавлене тих чи інших загроз або ризиків, які, по-перше, можуть в тій чи іншій мірі позначитись на стані безпеки відповідного індивіда, що характеризувався перебуванням у стані безпеки і не усвідомлював того факту, що він опинився або повсякчас перебував у стані соціальної небезпеки, по-друге, повсякчас концептуально корелюються з похибкою на метод історизму (те, що вважалось станом безпеки раніше, сьогодні може вважатись станом небезпеки). При цьому в будь-якому разі слід мати на увазі, що в дійсності безпека в чистому вигляді є недосяжною й кожна людина стикається з різним ступенем небезпеки залежно від, по-перше, комплексу тих чи інших обставин, в які вона потрапляє, по-друге, свого психофізіологічного сприйняття небезпеки, по-третє, соціального, соціально-економічного та іншого потенціалу, використовуючи який така особа спроможна мінімізувати негативний ефект ризику (шкоди), відновити стан відносної безпеки [367].

Викладене дає підстави стверджувати, що *соціальна безпека – це не цілковита відсутність соціальних ризиків (загроз) й не абсолютний захист від таких ризиків (загроз)*. Соціальна безпека є відносною концепцією, яка залежить від контексту, в якому вона осмислюється (залежно від актуальних соціокультурних, економічних і політичних аспектів, які впливають на формування змісту станів безпеки та небезпеки). У зв'язку із цим соціальну безпеку в цілому (як і безпеку загалом) слід концептуалізувати через призму концепту «прийнятного ризику» (*acceptablerisk*) [див., напр.: 365, с. 54; 416]. Означена концепція «прийнятного ризику» визнає невід'ємність ризику в житті людини (груп людей), тому замість того, щоб прагнути до його повного усунення (руху до марної мети, яка виснажує ресурси системи соціального захисту), вона націлена на таку міру небезпеки, котра не ставить під загрозу фундаментальну безпеку окремих осіб (груп осіб) [367]. Таким чином, можемо дійти таких проміжних висновків: 1) концепт «прийнятного ризику» фактично узгоджується із тлумаченням безпеки в якості відсутності загрози, що перевищує граничний ризик, стану прийнятного рівня ризиків та шкоди; 2) соціальна безпека в рамках концепту «прийнятного ризику» передбачає забезпечення інституційним, нормативно-правовим чином балансу між перевагами, одержуваними від певного виду діяльності суб'єкта (суб'єктів), та ймовірними небезпеками, пов'язаними з цією діяльністю. Відповідний контекст допомагає не лише осмислити складність феномена соціальної безпеки, але й вирішити очевидне протиріччя між вигодою та ризиком соціального буття, пропонуючи при цьому більш повне, об'єктивне та реалістичне розуміння соціальної безпеки людини, груп людей та суспільства в цілому.

Таким чином, «комплексна феноменологічна сутність **соціальної безпеки** дозволяє розуміти це явище в якості *відносної обставини дійсності, що узгоджується із балансом прийнятного ризику (шкоди) та користі від соціального буття суб'єкта*. За таких обставин соціальна безпека не є утопічним станом повної безпеки чи повного захисту від ризиків, вона являє

собою динамічний стан буття суб'єкта в умовах об'єктивної дійсності, який враховує ризики (шкоду) та перевагами підтримки соціальної стабільності і добробуту суспільства. Тобто у широкому значенні соціальна безпека – це стан захищеності людини (груп людей) від загроз порушення її життєво важливих інтересів, прав і свобод» [39].

Викладене та позиції вітчизняних учених щодо форми і змісту соціальної безпеки[див., напр.: 4; 10; 56; 60; 71; 82; 100; 164; 180; 310; 320; 277] сукупно дають можливість сформулювати певне розуміння специфіки природи соціальної безпеки не лише як особливого соціально-правового феномена, а й такого феномена, що виступає особливим об'єктом правового регулювання у правовій, демократичній та соціальній державі, якою відповідно до Конституції є Україна. Виходячи з викладеного, доходимо висновку, що соціальна безпека (як об'єкт соціально-правового регулювання) характеризується наступними особливостями:

1. *Соціальній безпеці належить специфічна місія.* Соціальна безпека як стан, що є результатом ефективної дії соціально-правового режиму соціального захисту, виходить за рамки простого надання державою фінансової (матеріальної загалом) допомоги вразливим верствам населення. Її місія ширша, позаяк вона передбачає захист цих людей від економічних і різноманітних соціальних ризиків, сприяння соціальній інтеграції, пом'якшення бідності і нерівності та захист людської гідності. Ця місія закономірним чином концептуально впливає з фундаментальної людської потреби в безпеці, посиленої множиною ризиків для життя та здоров'я, притаманних суспільству та світу загалом.

Слід погодитись з ученими, котрі звертають увагу на те, що відповідне прагнення до безпеки в ході історичної еволюції призвело до встановлення соціальних норм і механізмів контролю, інституціоналізованих захисних практик і сформувало різні уявлення про безпеку. Вони перетворилися на глибоко вкорінене розуміння того, що діяльність, спрямована на захист, за своєю суттю є ексклюзивною, доступною виключно для еліт [82, с. 182]. У

сучасних же умовах науковці трактують відсутність належного соціального захисту в державі як суспільно небезпечне явище, яке загрожує розмиванням соціальних норм і поступовим вихованням нетерпимості, екстремізму та культивуванням насильства в суспільстві. Означені підходи, які недобросовісно використовуються псевдосоціальними державами, продукують серйозні наслідки, не лише ставлячи під загрозу життя та здоров'я людини, добробут суспільства, але й підриваючи ефективність економічної системи держави [277, с. 35]. У зв'язку із цим можемо дійти думки, що місія соціальної безпеки окреслюється за допомогою наступних керівних засад: 1) забезпечення справедливого та рівного доступу до комплексу благ, які передбачаються для соціально незахищених осіб, а також реалізуються через їх справедливий розподіл; 2) запровадження спільної відповідальності за благополуччя усіх членів суспільства, що випливає з уявлення про те, що кожна особа повинна нести особисту відповідальність за власну безпеку, роблячи при цьому внесок у колективну соціальну безпеку; 3) загальне застосування заходів соціального захисту щодо всіх без винятку людей і запобігання будь-яким формам дискримінації в дії соціально-правового режиму соціальної безпеки; 4) адаптованість системи соціальної безпеки для задоволення мінливих потреб окремих осіб, вразливих груп населення і суспільства в цілому в питаннях соціального захисту.

Доходимо думки, що **соціальну безпеку** в соціально-правовому контексті важливо усвідомлювати в якості *найважливішого інструменту забезпечення соціальної справедливості в державі* на відповідному рівні (загальнонаціональному, локальному і організаційному), яка досягається за допомогою перерозподілу ресурсів і підтримки тих, хто потребує соціальних благ. Більш того, створюючи ефективну систему соціальної безпеки (також за рахунок вдосконалення заходів щодо соціального захисту людини і груп людей), держава (поряд з громадянським суспільством) виконує два ключових завдання соціально-правового характеру. По-перше, таким чином здійснюється зниження соціальної напруженості, а паралельно з цим —

підвищення стабілізації економічного становища країни, що є пріоритетним заходом у часи посилення інтенсивності прояву національних і глобальних кризових явищ. Цілком очевидно, що відповідні зусилля зі стабілізації спрямовані на зведення до мінімуму несприятливих соціальних наслідків шляхом підтримки рівня доступності соціальних благ (в рамках охорони здоров'я і рекреації, а також в освітній, сімейній, пенсійній, житловій, трудовправовій та інших суміжних сферах) і запобігання соціальним протестам. По-друге, зазначеним чином держава разом із громадянським суспільством підтверджує свою відданість принципу поваги людської гідності, гарантуючи, що кожна людина володіє повноцінним доступом до предметів першої необхідності для забезпечення гідного життя.

Отже, у рамках комплексного аналізу місії соціальної безпеки вкрай важливо зосередити увагу на тому, що відповідний соціально-правовий феномен виконує багатогранну роль у пом'якшенні низки ризиків, які інакше могли б поставити під загрозу соціальний добробут, а також цілісне соціальне життя окремих осіб, груп населення і, власне, суспільства та держави. Зокрема соціальна безпека дозволяє пом'якшувати деструктивний ефект наступних ризиків: 1) ризиків для здоров'я особи (груп людей), адже досягнення такого типу безпеки обов'язково передбачає захист людей від різноманітних хвороб, а також паралельно надає підтримку (в рамках системи охорони здоров'я, а також у контексті застосування трудовправових заходів соціального захисту) у разі захворювання особи; 2) ризиків для зайнятості особи (груп людей), адже досягнення та підтримка стану соціальної безпеки передбачає одночасне запобігання безробіттю, а також неможливості самостійної зайнятості (водночас в Україні як у правовій, демократичній та соціальній державі, що живе за правилами ринкової економіки та бажає інтеграції до ЄС, соціально-правовий режим соціального захисту визнає право кожного існувати поза сферою зайнятості, зокрема визнає безробіття невід'ємним аспектом ринкової економіки та критичним компонентом буття сучасної соціальної держави, яка бере на себе ризики зростання безробіття (часткової зайнятості) та вчасно

виробляє ефективну політику стабільної і якісної зайнятості задля забезпечення соціальної безпеки населення); 3) ризиків у процесі створення сім'ї, адже заходи забезпечення соціальної безпеки людини прямо чи опосередковано сприяють повноцінній реалізації права на сім'ю, пропонуючи при цьому підтримку тим, хто має дітей або інших утриманців; 4) ризиків старіння особи (груп людей). Соціальна безпека є станом, перебування в якому гарантує, що особи, які досягли пенсійного віку, набувають також права на пенсію або ж, якщо відсутні підстави для виникнення такого права, набувають доступ до матеріальної підтримки, призначеної спеціально для людей похилого віку; 5) ризиків інвалідності, адже соціальна безпека, будучи станом, який властивий усім, враховує також певні особливі потреби певних верств населення у безпеці, зокрема й потреби осіб з інвалідністю. Саме тому в рамках дії режиму соціального захисту держава надає допомогу особам, у яких згідно із законодавством офіційно встановлено інвалідність.

Таким чином, можемо дійти думки, що загалом **місія соціальної безпеки** виходить за рамки простого виконання державою і суспільством властивої їм соціальної функції, яка знаходить вираження у соціальній, правовій та економічній політиці. Тому місія соціальної безпеки на сьогоднішній день являє собою відчутне (фактично об'єктивоване, а не декларативне) втілення соціальних цінностей і принципів у багатогранних сферах людського життя. Складна за формою і змістом система соціальної безпеки *ґрунтується на визнанні взаємозалежності людей та підкреслює наш спільний обов'язок підтримувати один одного* (просуває принцип соціальної солідарності крізь призму принципу соціальної відповідальності), а отже, є *важливим чинником еволюції правосвідомого громадянського суспільства*. Відповідна роль соціальної безпеки, як видається, має вирішальне значення, особливо це характерно для нинішнього світу, охопленого критичною невизначеністю, нерівністю і крихкістю світопорядку, що робить місію соціальної безпеки не лише теоретично актуальною, але й теоретично та

практично необхідною для забезпечення благополуччя кожної людини, а також для сталого розвитку людства в цілому.

2. *Соціальна безпека є особливим соціально-правовим явищем, яке підлягає обов'язковому нормативно-правовому забезпеченню* (хоча на сьогоднішній день відсутній спеціальний законодавчий акт, який визначав би режим соціальної безпеки) з метою: 1) гарантування існування умов універсального доступу до системи соціальної безпеки (суб'єкти нормотворчої діяльності створюють норми, які передбачають справедливий доступ кожного до пільг, послуг і допомог, використання яких сприяє перебуванню особи (груп осіб) у стані соціальної безпеки незалежно від її (їх) соціально-економічних, демографічних, гендерних, релігійних чи політичних міркувань); 2) встановлення базових стандартів соціальної безпеки, які не можуть переглядатись будь-ким у бік їх звуження чи скасування (лише з конституційних підстав), а тому нормотворцями визначається основоположний стандарт заходів забезпечення соціальної безпеки, який зобов'язує всіх суб'єктів підтримувати принаймні базовий рівень соціального захисту, який сприяє гідному життю кожного; 3) забезпечення юридичної визначеності різних аспектів забезпечення, підтримання та відновлення соціальної безпеки, адже наявні нормативно-правові акти мають містити чіткі (однозначні) положення, що детально описують, серед іншого: а) правовий статус усіх суб'єктів соціально-правового режиму соціальної безпеки (як тих, хто забезпечує цю безпеку, так і тих, хто потребує цієї безпеки в цілому та в конкретних випадках дійсності – певний тип соціальної безпеки); б) перелік заходів соціального захисту, наслідком яких є соціально безпечний стан буття особи (групи осіб), зокрема відповідні пільги, допомоги та послуги; в) підстави та умови застосування (відмови у застосуванні) заходів соціального захисту, а також порядок їх застосування; г) юридичну відповідальність за порушення правил дії соціально-правового режиму соціальної безпеки; 4) уможливлення забезпечення довгострокової основи для передбачуваності майбутнього системи соціального захисту, зокрема

фінансової стійкості програм соціального захисту за рахунок визначення джерел фінансування та ефективного управління фондами соціального забезпечення тощо; 5) зниження конфліктності в сфері соціального захисту шляхом мінімізації порушень норм законодавства про соціальну безпеку (у результаті виконання вимог принципу юридичної визначеності правового регулювання), а також встановлення процедур вирішення спорів, пов'язаних із отриманням соціальних послуг, допомог і пільг, забезпечення рівності, чесності і справедливості у цьому процесі; 6) забезпечення відповідальності та підзвітності дій суб'єктів забезпечення соціальної безпеки. Норми чинного законодавства обумовлюють функціонування правового механізму притягнення відповідних суб'єктів до моральної та юридичної відповідальності за невідповідність вимогам надання соціальних послуг, допомог і пільг; 7) встановлення комплексного захисту від можливої експлуатації соціально вразливих верств населення в системі соціального захисту, а також від шахрайських дій або зловживань, пов'язаних із реалізацією заходів соціального захисту; 8) розширення сфери дії системи соціального захисту в Україні, що спрямовується на досягнення загального охоплення цією системою усього населення держави та традиційно виключених із системи соціального захисту груп людей (серед них можемо назвати, наприклад, працівників неформального сектора, мігрантів, а також самозайнятих осіб); 8) розподілу відповідальності (без «вимивання» відповідальності держави як основного гаранта соціальної безпеки на території країни) між різними рівнями публічної влади, установами, роботодавцями, працівниками, профспілками та іншими суб'єктами громадянського суспільства щодо формування та реалізації заходів соціального захисту [39]; 9) формування повноцінної пристосованості системи соціального захисту до мінливих обставин забезпечення соціальної безпеки населення (законодавство може передбачати механізми для коригування систем соціального захисту в якості відповіді на поточні демографічні, економічні та соціальні зміни, забезпечуючи їх постійну

актуальність та ефективність); 10) забезпечення захисту ключових прав людини, без яких вона не спроможна жити повноцінним, гідним життям, а держава не може вважатись за таких обставин у повній мірі сучасною соціальною, правовою та демократичною. Отже, законодавчі та підзаконні акти гарантують і посилюють механізми забезпечити дотримання обов'язку держави та суспільства щодо забезпечення соціального захисту кожної людини, формуючи тим самим умови для повноцінного та гідного (соціально безпечного) буття кожної людини; 11) створення економічної стабільності в правовій, демократичній та соціальній державі, що особливо важливо під час економічного спаду чи кризових явищ, надаючи інструменти забезпечення безпеки для громадян, які можуть бути таким чином мобілізовані на залучення до заходів недопущення спаду економіки та відновлення економічної стабільності в державі чи її окремому регіоні; 12) постійного стимулювання зайнятості в державі чи на окремих її територіях (законодавство про забезпечення соціальної безпеки може стимулювати зайнятість населення у сфері найманої праці та самостійної зайнятості, яка має потенціал до створення нових робочих місць); 13) зміцнення рівня демократії та посилення громадянського суспільства у державі (як вбачається, законодавство про забезпечення соціальної безпеки може зміцнити демократію шляхом збільшення участі громадян у процесах прийняття рішень щодо положень соціального захисту, а також підтримки працюючих громадян у профспілковій діяльності, колективних переговорах тощо); 14) поступової та невідворотної інтеграції національної правової системи до прогресивної міжнародної системи соціальної безпеки, яка ґрунтується на міжнародних стандартах і нормах соціального захисту.

3. Соціальна безпека є вимірним соціально-правовим явищем й підлягає вимірюванню. Виокремлена характеристика соціальної безпеки як особливого об'єкта правового регулювання є цілком очевидною, що обґрунтовується наступними обставинами: потреба забезпечення вимірюваності соціальної безпеки «впливає вже з самої необхідності дотримання критеріїв

правомірності, об'єктивності, адекватності, достатності, ефективності, раціональності, науковості в оцінці ролі держави у забезпеченні безпеки громадян. Соціальна безпека є не просто абстрактним поняттям, а описом стану, що задовольняє критерії безпеки людини (груп людей) у соціальній сфері» [39]. Загалом важливість вимірності соціальної безпеки може бути визначається різноманітними факторами. *По-перше*, вимірність соціальної безпеки сприяє забезпеченню підзвітності усіх суб'єктів, які беруть участь у нормотворчій діяльності у сфері соціального захисту (безпеки). Принципи верховенства права і законності вимагають, щоб контролю і нагляду, зокрема цивільному, підлягали як загальні правові норми, так і конкретні галузі права. Цілком очевидно, що в кожній правовій державі цей контроль не може здійснюватися довільно, а тому повинен ґрунтуватися на конкретних критеріях, крізь призму яких об'єктивно оцінюється відповідність дій та рішень осіб, які формують правила, цілям і завданням правового регулювання у відповідній сфері. Чітко розуміючи, що являє собою соціальна безпека, а також критерії, які характеризують цей стан, і суб'єкти громадянського суспільства, і органи публічного адміністрування можуть оцінити ефективність правових норм у досягненні цілей нормотворчої діяльності та соціальної безпеки. *По-друге*, вимірність соціальної безпеки сприяє точності правового регулювання соціальної безпеки, яка на практиці нерозривно пов'язана з тим, наскільки точно трактується форма і зміст соціальної безпеки (захисту). Як можна помітити, правове регулювання не може бути точним (тим самим воно загрожує основам правової визначеності), якщо поняття «соціальна безпека» буде надмірно широким або ж концептуально розпливчастим. Коли ж забезпечується вимірність соціальної безпеки, суб'єкти нормотворчості надають цьому соціально-правовому явищу більш конкретну форму. Це дає можливість суб'єктам правового регулювання точніше регулювати це явище, а суб'єктам громадянського суспільства впевненіше оцінювати адекватність дій і рішень, що приймаються суб'єктами нормотворчості в процесі правового регулювання соціальної безпеки

У зв'язку із цим доходимо висновку, що коли в державі соціальна безпека розглядається як певний стан людини (груп людей, суспільства у цілому), що має підлягати вимірюванню та обов'язково підлягає такому вимірюванню, ми по суті захищаємося «від довільних тлумачень поняття «соціальна безпека», які можуть зменшити його ефективність і справедливість вияву (при цьому ми можемо повернутись до часів, за яких соціальна безпека була станом, що характеризував лише певні еліти)» [39], про негативний ефект на соціальну безпеку суспільства яких нами вже неодноразово вказувалось. Водночас слід мати на увазі, що вимірюваність соціального забезпечення дає змогу наочним чином оцінити нормотворчу діяльність, спрямовану на регулювання соціальної безпеки. Її оцінка враховує узгодженість процесу та результатів нормотворення із цілями соціальної безпеки та її забезпечення. Крім того, діяльність правоохоронних органів, спрямована на захист, відновлення та реалізацію права особи на соціальний захист, що у сукупності прямо чи опосередковано сприяє підвищенню соціального добробуту громадян. Отже, досліджуваний нами тип безпеки повинен відповідати щонайменше наступним важливим критеріям безпеки [див., напр.: 367]: наявності у людини і громадянина (груп людей) можливості задоволення базових потреб, які дають їм можливість гідно існувати (це передбачає наявність постійного доступу до основних товарів і послуг, таких як їжа, житло, одяг, чиста вода, медичні послуги тощо); доступу до якісної медичної допомоги, зокрема до екстреної медичної допомоги, до профілактики хвороб, лікування захворювань, підтримки психічного здоров'я тощо; гарантії базового доходу у вигляді допомоги по безробіттю, пенсій та соціальних матеріальних допомог для тих, хто не може працювати через інвалідність, хворобу, материнство, старість або інші обставини; наявність і доступність до якісної освіти, включаючи початкову, середню та вищу освіту, що має вирішальне значення для соціального розвитку та мобільності населення; існування реальних можливостей працевлаштування, а саме ефективною та вільною від будь-якої неправомірної дискримінації реалізації права на працю

на підприємствах (в установах, організаціях), у яких дотримуються стандарти гідної роботи, забезпечується справедливий дохід та можливості для максимізації соціального капіталу працівника; наявності можливостей соціальної інтеграції та недискримінації людини і громадянина, груп людей (цей критерій зосереджує увагу на оцінці зусиль держави та суспільства щодо забезпечення рівних можливостей для всіх своїх громадян незалежно від їхньої статі, віку, раси, етнічного походження, релігії чи будь-яких інших ознак); наявності політичної стабільності та низького рівня злочинності в державі, відсутності збройних конфліктів чи війни; наявності поваги до верховенства права, а також доступності правового захисту, зокрема, шляхом доступу до ефективного правосуддя (означений критерій виходить із того, що соціальна безпека людини прямо залежить і від того, які реальні можливості мають громадяни щодо звернення та отримання засобів правового захисту через юрисдикційні та неюрисдикційні інститути захисту прав людини); наявності екологічної безпеки населення (окреслений критерій стосується оцінки якості навколишнього середовища з точки зору рівня забруднення, доступу людини до чистої води та повітря, а також міри захисту та збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь); стійкість і адаптивність суспільства до соціальних ризиків і викликів економічного, екологічного, політичного, культурного та іншого характеру.

4. *Соціальна безпека – це соціально-правове явище, яким повинен бути охоплений будь-хто.* Як вже нами неодноразово зазначалось, у правовій, демократичній та соціальній державі явище соціальної безпеки повинно бути властивим всім особам. Так, заходи соціального захисту, які ще часто сприймаються лише в якості захисного щита для найбільш вразливих верств населення (через фрагментарне розуміння змісту соціальної безпеки), за своєю суттю виходять за рамки системи забезпечення соціальної безпеки для тих, хто вже стикається з соціальними ризиками та викликами.

Беручи до уваги викладене, зазначимо, що соціальна безпека – це багатовимірне поняття, точне розуміння якого має не лише теоретичне, але й

практичне (прикладне) значення. Насамперед слід мати на увазі, що у формальному сенсі соціальна безпека пов'язується зі станом особи (групи осіб, населення у цілому), який є відносною обставиною дійсності, що узгоджується із балансом прийнятного ризику (шкоди) та користі від соціального буття такого суб'єкта (це «стан захищеності людини чи груп людей від загроз порушення їх життєво важливих інтересів, прав і свобод, проте він не є станом абсолютної захищеності людини від усіх ризиків життя людини у суспільстві, а також ризиків життя загалом» [39]). Тобто *соціальною безпекою* загалом можемо вважати стан буття суб'єкта права, який розглядається в якості комплексу обставин дійсності, за яких такий суб'єкт існує, маючи змогу жити повноцінним соціальним життям (наприклад, може здобувати блага у соціальній сфері, накопичувати та реалізовувати соціальний капітал тощо), проте може зазнавати реального та потенційно прийнятного соціального ризику (шкоди).

Будучи об'єктом правового регулювання, соціальна безпека тлумачиться як у теорії, так і на практиці в якості самостійного соціально-правового явища, яке при цьому взаємопов'язане з практично всіма аспектами буття людини, суспільства і держави. Таким чином, це явище охоплює всіх суб'єктів права, маючи очевидне юридичне значення (соціально-правову значимість), а тому регулюється чинним законодавством України. Ведучи мову про значення і значущість соціальної безпеки, зауважимо, що ефективне забезпечення соціальної безпеки служить ключовим показником ефективності функціонування держави в соціальних аспектах, що впливають на існування людини, суспільства та самої держави. Водночас належне виконання соціальної функції державою (відповідної функції органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями) стає можливим тоді, коли місія соціальної безпеки ними буде повністю усвідомлена і ефективно об'єктивована в процесі правового регулювання соціальної безпеки (захисту). При цьому важливо визнати, що місія соціальної безпеки виходить за рамки простої соціальної діяльності; вона безпосередньо

втілює соціальні цінності та принципи в соціальній сфері (у суміжних сферах людського життя). Важливість цих принципів зростає не тільки в Україні, а й у всьому світі, особливо в період, що характеризується невизначеністю, нерівністю та соціальною вразливістю. Крім того, важливість нормативно-правового та інституційного забезпечення соціальної безпеки ще більше підкреслюється ризиком можливої глобальної продовольчої кризи.

1.2 Концепція громадянського суспільства в контексті соціальної безпеки

Розглядаючи сучасне громадянське суспільство, слід зауважити, що суспільство у загальному контексті є складним, динамічним і багатограним (поліаспектним) явищем, яке завжди характеризувалось власними «суб'єктами соціального спілкування: особою, сім'єю, станом, класом, групою, нацією, державою тощо» [122, с. 39]. Тобто суспільство «існувало завжди, але воно не завжди було громадянським» [107, с. 68]. Суспільство лише порівняно недавно почало характеризуватись відповідним цивілізаційним розвитком, що відображається у достатньому розвитку правових, соціально-економічних, культурних і політичних відносин, які виникають, розвиваються між його членами, котрі є незалежними від держави, органів місцевого самоврядування (від недержавних корпоративних об'єднань), проте активно взаємодіють із суб'єктами владних повноважень, а також із суб'єктами ринку задля досягнення своєї законної мети [див., напр.: 122, с. 39; 181, с. 425]. Отже, можемо дійти двох проміжних висновків. *По-перше*, громадянське суспільство функціонує як невід'ємна підсистема в рамках сучасної правової, демократичної та соціальної держави [42]. Воно відрізняється від того, що у широкому сенсі можна назвати просто «людським суспільством», беручи до уваги історичні, структурні та культурні аспекти, а також специфічні якісні характеристики громадянського суспільства [107, с. 68]. *По-друге*, громадянське суспільство являє собою важливу віху в розвитку людської цивілізації, на яку впливають розвиток правової свідомості, правової

культури, а також глибоке розуміння соціальної відповідальності, солідарності і справедливості. Крім того, вирішальну роль у цьому сенсі відіграє еволюція демократичних норм і цінностей [42]. У відповідному контексті розвиток громадянського суспільства стає важливим процесом для створення нової форми суспільства, в якому такі принципи, як верховенство права, індивідуальні свободи та соціальна відповідальність, є не просто ключовими ідеалами, а реальними та невід'ємними елементами повноцінного життя [93, с. 258].

У зв'язку із викладеним можемо зробити закономірний висновок, що сьогодні громадянське суспільство виступає в якості фундаментального компонента існування України та інших правових, демократичних і соціально свідомих держав. Як інститут громадянське суспільство має очевидне соціально-правове значення. При цьому відповідна важливість є не просто теоретичною, вона стає практично відчутною завдяки активному втіленню принципів соціальної безпеки в реальній дійсності. Це демонструє науково-практичну потребу, *по-перше*, в «комплексному осмисленні сучасної концепції громадянського суспільства в контексті концепції соціального захисту, а саме як особливої умови забезпечення соціальної безпеки населення» [42, с. 104], *по-друге*, в аналізі впливу стану соціальної захищеності (належного рівня соціальної безпеки) на розвиток громадянського суспільства та посилення потенціалу національної системи соціального захисту.

Актуальність окреслених питань додатково засвідчує те, що по сьогодні сучасна концепція громадянського суспільства ще комплексно не осмислювалась (не лише в соціально-правовій площині) у контексті доктрини соціальної безпеки, а саме в аспекті їх взаємної кореляції (хоча вже сьогодні ученими досліджується взаємозв'язок трудового права із доктриною розбудови громадянського суспільства [див., напр.: 27]). При цьому слід констатувати, що ученими-юристами вже досліджувався вплив діяльності суб'єктів громадянського суспільства на стан соціальної безпеки держави

(населення) [див., напр.: 63; 68; 101; 103; 175; 273; 313], а ученими-економістами та ученими-соціологами вже аналізувались результати залучення потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки держави (населення) [див., напр.: 12; 171; 274; 275], ученими-політологами та фахівцями з державного управління розглядався вплив інститутів громадянського суспільства на соціально-правову спрямованість політичних і демократичних процесів [див., напр.: 94; 153; 166]. Беручи до уваги наукові напрацювання зазначених та ряду інших учених, їх підходи до сучасної доктрини соціального захисту [див., напр.: 96; 140; 263; 299; 332], а також сучасної концепції громадянського суспільства [див., напр.: 53; 62; 178; 319], можемо комплексно проаналізувати концепцію громадянського суспільства в контексті соціальної безпеки.

Враховуючи викладене, спершу окреслимо актуальну наукову думку стосовно сутнісного змісту громадянського суспільства як особливої умови забезпечення соціальної безпеки населення. Але перед цим насамперед необхідно виокремити основні ознаки та сформулювати визначення поняття «громадянське суспільство». Посилаючись на позиції учених стосовно сутнісного змісту громадянського суспільства [див., напр.: 15, с. 359; 38, с. 112; 181, с. 425; 286, с. 146; 387, с. 6-7], можемо дійти висновку, що крізь призму сучасної концепції відповідного явища для такого суспільства характерними є наступні базові риси: *по-перше*, керуючись правом і володіючи своїми власними структурами самоврядування, суб'єкти громадянського суспільства діють в основному незалежно від волі (керуючого впливу) як держави, так і органів місцевого самоврядування (діють незалежно від суб'єктів ринку). Окремо важливо наголосити на тому, що суб'єкти громадянського суспільства не перебувають під контролем держави, який заважав би свободі їх діяльності в демократичному суспільстві та правовій державі; *по-друге*, громадянське суспільство відрізняється як високим рівнем правової культури всередині суспільства, так і підвищеною правовою обізнаністю його членів; *по-третьє*, громадянське суспільство охоплює різні

форми самоорганізації, отже, його члени можуть об'єднуватися в групи, мережі або рухи для досягнення конкретних цілей і задоволення відповідних законних інтересів; *по-четверте*, створення суб'єктів громадянського суспільства, як і участь у громадянському суспільстві, як правило, є добровільними, високо мотивованими зусиллями громадяни. Отже, індивіди стають суб'єктом громадянського суспільства чи приєднуються до колективних суб'єктів громадянського суспільства виключно за власним бажанням, а не внаслідок примусу [42]. Фактори, що впливають на їх рішення щодо відповідного початку активної індивідуальної чи колективної громадської діяльності, включають спільні цінності та вірність місії й ідеям, які просуває відповідний суб'єкт громадянського суспільства; і рівень відданості меті, місії та цілям організації; *по-п'яте*, суб'єкти, котрі складають громадянське суспільство, як правило, мають неприбутковий характер, адже їх формування та діяльність продиктовані насамперед прагненням досягти конкретних соціальних, культурних, політичних, екологічних чи інших цілей, а не гонитвою за прибутком (проте слід мати на увазі, що свобода підприємництва та ринкова економіка є невід'ємною рисою громадянського суспільства [див., напр.: 31, с. 63]); *по-шосте*, суб'єкти громадянського суспільства здатні повною мірою планувати та здійснювати колективні дії, спрямовані на охорону і захист або ж досягнення їх власних інтересів, підвищення обізнаності населення (певного сегмента населення) про їх права та законні інтереси у соціальній сфері, притягнення держави (органу місцевого самоуправління, підприємства, організації, установи) до відповідальності за незаконні дії (бездіяльність) і рішення, що впливають на соціальну безпеку громадянина і людини, груп людей, суспільства в цілому тощо; *по-сьоме*, громадянське суспільство вирізняється різноманітністю інтересів, цінностей і точок зору, які репрезентуються і відстоюються відповідними суб'єктами громадянського суспільства [42]; *по-восьме*, громадянське суспільство служить платформою для мобілізації та об'єднання членів суспільства за допомогою різних форм об'єднань. Діючи таким чином, відповідне

високоорганізоване суспільство намагається досягти колективних цілей і задоволення законних інтересів. Це надає членам громадянського суспільства відчутну можливість впливати на публічну (державну, місцеву) і організаційну політику, дії та рішення (особливо в соціальній сфері), тим самим сприяючи соціальним змінам і притягненню суб'єктів владних повноважень до відповідальності; *по-дев'яте*, громадянське суспільство передбачає, що суб'єкти громадянського суспільства повинні діяти соціально відповідальним чином, прозоро, будучи підзвітними членам суспільства.

Що ж стосується визначення поняття «громадянське суспільство», то з цього приводу слід зазначити, що серед вчених переважно спостерігається єдність розуміння його сутнісного змісту, хоча в авторських дефініціях громадянського суспільства вчені роблять акценти на тих чи інших виявах статичної та/або динамічної природи цього соціально-правового, демократичного явища. О.М. Волкова, зокрема, доходить висновку, що громадянське суспільство є комплексом «незалежних від влади суспільних інститутів, що функціонують на демократичних засадах і вступають із владою в економічні, соціальні, культурні, духовні, правові і політичні відносини» [35, с. 27]. Натомість С.К. Костючков вважає, що громадянським суспільством є «система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, які добровільно сформувалися і знаходяться у відносинах конкуренції і солідарності в умовах мінімізації етатизму, але за активної участі держави у створенні умов для їх вільного розвитку» [122, с. 39]. Водночас О.В. Луговська обґрунтовує позицію, відповідно до якої громадянське суспільство постає в якості «соціально організованої структури, що складається поза межами політичних структур, але перебуває в прямій залежності від змісту і розвинутості цінностей (соціальних, політичних, моральних тощо) суспільства» [137, с. 44].

Таким чином, слід погодитись із тим, що *громадянське суспільство* – це явище, яке доцільно осмислювати у декількох аспектах, а саме: як «соціальний простір, відносно незалежний від держави, в якому реалізуються різні

інтереси, як особисті, так і групові»; як «сукупність суб'єктів незалежної соціальної дії – суспільних об'єднань і рухів, через які громадяни висловлюють своє ставлення до державної політики, тобто це соціально активна частка суспільства, що впливає на політику не за допомогою політичних зусиль, а самим фактом свого існування та функціонування (профспілки, студентські рухи, релігійні асоціації, жіночі групи, правозахисні організації, вільна преса тощо)» [25, с. 193]; як «тип соціальної організації, який включає принципи, що дозволяють досягти мети державно-організованого суспільства, – забезпечення і гарантію прав людини» (йдеться про світоглядний принцип свободи, принцип економічної демократії, принцип верховенства закону, принцип самоврядування) [25, с. 193-194].

З'ясувавши концептуальний зміст та особливі риси громадянського суспільства, можемо виокремити обставини, які сукупно дозволяють тлумачити таку «цивілізаційну форму існування суспільства в якості специфічної умови забезпечення соціальної безпеки населення» [42, с. 99]. У цьому контексті зосередимо увагу на нижчезазначених аспектах.

1. *Громадянське суспільство виступає за прогресивну соціальну політику, сприяючи тому, щоб держава в дійсності належним чином виконувала свою соціальну функцію щодо забезпечення соціальної безпеки населення.* Саме суб'єкти громадянського суспільства часто виступають ініціаторами змін в соціальній політиці та в характері реалізації державою її соціальної функції, а саме: 1) не маючи права на законодавчу ініціативу, вони розробляють законопроекти (проекти підзаконних актів), аргументують потребу їх прийняття та лобіюють їх прийняття; 2) реагують (схвально чи негативно, однак завжди аргументовано) на законопроекти, подані суб'єктами законодавчої ініціативи (проекти інших нормативно-правових актів суб'єктів нормотворчої діяльності); 3) здійснюють громадський контроль, зокрема, в соціальній сфері; 4) за результатами громадського контролю: а) вказують на недоліки реалізації державою її соціальної функції; б) акцентують увагу на недоліках чинного законодавства, які обмежують потенціал держави в

забезпеченні соціальної безпеки населення відповідними заходами соціального захисту; в) звертають увагу суб'єктів публічної адміністрації на: проблематику нормативно-правового, інституційного, кадрового, інформаційного, матеріально-технічного та інших видів забезпечення системи соціального захисту; проблеми в суспільстві, які потребують вирішення задля виконання вимог принципу соціальної справедливості тощо.

Таким чином, «суб'єкти громадянського суспільства можуть розробляти і використовувати різні стратегії та програми просування своїх (спільних для певної частини населення чи для населення держави у цілому) соціально-правових інтересів, що мають соціально-правове значення. Тобто ці суб'єкти, правомірним чином впливаючи на державу (на органи місцевого самоврядування), прямо чи опосередковано впливають на забезпечення соціальної безпеки певної групи населення, зокрема дітей, жінок, військовослужбовців і ветеранів війни, осіб з інвалідністю, чи населення у цілому» [42, с. 100]. З цією метою суб'єкти громадянського суспільства можуть використовувати, наприклад, різноманітні техніки лобіювання (слід наголосити на тому, що правомірним у цьому сенсі буде лобіювання, яке не має ознак корупції, тобто не буде корупційним лобіюванням [339; 368, с. 4007-4009]) політиків, «організацію інформаційних та науково-практичних компаній з підвищення обізнаності громадськості про відповідні проблеми (про конкретні соціальні ризики та виклики, про законопроекти та потребу їх прийняття чи неможливість їх прийняття через їх негативний вплив на соціальну безпеку населення чи окремих верств населення тощо), проведення соціологічних досліджень тощо» [42, с. 101]. У цьому контексті слід мати на увазі, що відповідні дії будуть мати позитивний в контексті соціальної безпеки населення ефект тоді, коли суб'єкти громадянського суспільства в дійсності працюватимуть над тим, щоб соціальна політика загалом та політика соціального захисту зокрема відповідали потребам усього населення (особливо тим особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, вважаються соціально вразливими верствами населення).

2. *Громадянське суспільство служить критично важливою інституційною основою для здійснення громадського контролю, тобто процесу, який визначає недоліки як у забезпеченні дії, так і в самому функціонуванні системи соціального захисту.* З вищенаведеної ознаки громадянського суспільства, як особливої умови забезпечення соціальної безпеки населення, випливає, що суб'єкти громадянського суспільства завдяки своєму унікальному правовому статусу та глибокому розумінню потреб громади (окремих верств суспільства) мають достатні та унікальні для них можливості не лише визначити юридичні недоліки соціального захисту як на центральному, так і на місцевому рівнях управління (включно з організаційним рівнем), але й з'ясовувати корінні причини цих проблем і пропонувати в рамках правового регулювання соціальної безпеки актуальні та оптимальні рішення. Особливим чином вказане стосується саме суб'єктів громадянського суспільства, що спеціалізуються на відстоюванні соціально-правових інтересів певних верств чи груп населення (це, наприклад, профспілки, спілки ветеранів війни, асоціації працівників органів правопорядку та ін.). Справа у тому, що численні проблеми забезпечення соціальної безпеки (потреби суспільства й окремих його верств у заходах соціального захисту), обставини, що їх обумовлюють, а також шляхи їх ефективного вирішення можуть бути неочевидними для суб'єктів владних повноважень або ж «прихованими» для центральних органів виконавчої влади через їх замовчування на місцях (це відбувається, як правило, з метою приховування неналежного кадрового забезпечення місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування). Крім того, відповідні проблеми на центральному рівні можуть помилково не сприйматись в якості суттєвих і особливих (таких, що потребують специфічних підходів для їх вирішення), а тому суб'єкти громадянського суспільства, активно привертаючи увагу держави до цих проблем й надаючи при цьому варіанти вирішення таких проблем, стають інструментом відстоювання ідеї рівності та справедливості в державі і побудови в ній дійсно інклюзивного суспільства, за

якого можливий соціально-економічний розвиток та забезпечення соціального захисту будь-кого, хто потребує такого захисту.

3. *Громадянське суспільство функціонує як важлива інституційна основа для надання соціальних послуг, які, у свою чергу, служать зміцненню рівня соціального захисту їхніх отримувачів.* Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про соціальні послуги» однією із основних засад функціонування системи соціальних послуг є рівність прав, обов'язків і відповідальності публічних і недержавних суб'єктів, які надають соціальні послуги. Діючи згідно з цими принципами, суб'єкти громадянського суспільства відповідно до критеріїв, встановлених для надавачів соціальних послуг урядовою постановою від 03березня 2020 року № 185 [200], спроможні суттєво сприяти ефективності системи соціального захисту, тим самим позитивно впливаючи на соціальну безпеку як населення, так і держави. Так, хоча держава залишається основним гарантом соціального захисту, важливо визнати, що еволюція демократичного врядування та громадянського суспільства в Україні перетворила соціальну безпеку на «спільну справу», за виконання якої сформувалася колективна відповідальність. Однак вказане у жодній мірі не повинно применшувати вагомість обов'язку держави щодо забезпечення соціального захисту населення, а також пріоритетну відповідальність держави за досягнення мети соціальної безпеки людини і суспільства. У цьому контексті суб'єкти громадянського суспільства, які пропонують соціальні послуги, часто служать каталізаторами для впровадження інноваційних і прогресивних методологій надання соціальних послуг. Спроможність суб'єктів громадянського суспільства до удосконалення підходів, моделей, методів, форм, засобів, способів і стратегій забезпечення соціальної безпеки обумовлена тим фактом, що вони характеризуються, серед іншого: 1) наявністю специфічного досвіду взаємодії із клієнтом; 2) організаційною гнучкістю (більшою за відповідні органи публічної служби); 3) відносною свободою взаємодії з клієнтами, якими може бути ширше коло осіб у порівнянні з тим колом осіб, з яким працюють

державні суб'єкти надання соціальних послуг (наприклад, мають змогу надати притулок, медичну допомогу або ж їжу для осіб, котрі не охоплені належним чином існуючими соціальними програмами); 4) вищим рівнем довіри до них осіб, які потребують тих чи інших соціальних послуг.

4. *Громадянське суспільство служить інституційною площиною, на якій формується соціальний капітал населення (населеного пункту, регіону, держави у цілому), що є критичним фактором у підвищенні соціальної безпеки суспільства.* Враховуючи підходи учених до розуміння поняття соціального капіталу [див., напр.: 66, с. 189; 340, с. 97-100; 362, с. 7-10], зазначимо, що це явище у цілому означає мережу відносин між людьми, котрі живуть і працюють у певному суспільстві, що дозволяє цьому суспільству ефективним чином функціонувати, гармонійним чином розвиватись. Отже, можемо дійти висновку, що конструкція такого соціально-правового та соціально-економічного явища, як соціальний капітал, загалом підкреслює важливість соціальних мереж, об'єднання індивідів навколо спільних цінностей і цілей, а також взаємозв'язки між різними соціальними групами. Ці мережі сприяють нормам взаємності та довіри, кумулятивний ефект яких призводить до більш ефективної реалізації колективних та індивідуальних прагнень. Зарубіжними вченими справедливо констатується, що соціальний капітал має помітний вплив на стан здоров'я суспільства [див., напр.: 381; 402], добробут і стійкість суспільства [див., напр.: 338; 346], а також на соціально-економічний та демократичний розвиток держави [див., напр.: 382; 385]. При цьому слід зауважити, що «суб'єкти громадянського суспільства (серед яких неурядові організації, релігійні організації, профспілки та ін.) спроможні внести значний внесок у формування та розвиток соціального капіталу, а отже, й забезпечення соціальної безпеки населення» [42, с. 102]. Такого ефекту суб'єкти громадянського суспільства досягають шляхом: 1) «зміцнення довіри між окремими особами та групами в суспільстві, що є фундаментальним аспектом соціального капіталу» [42, с. 103], адже саме довіра: мінімізує соціальні ризики у взаємодії між людьми; полегшує співпрацю та зменшує витрати членів

суспільства на гарантії, які попереджають обман у суспільній (економічній, соціальній, політичній та ін.) взаємодії; культивує у членів суспільства почуття спільної ідентичності (соціальної солідарності та соціальної відповідальності), спільної мети, підтримуючи колективні дії (насамперед соціальні дії) для взаємної вигоди; 2) «створення та підтримки мереж, що об'єднують окремих осіб та групи осіб, які інакше могли б залишитися поза суспільним життям, тобто опинитись у стані соціальної ізоляції» [42, с. 102], що є обставиною надзвичайної соціальної небезпеки, тривале перебування в якій може сприяти маргіналізації особи; 3) «сприяння співпраці членів суспільства та вчиненню ними колективних дій, зокрема, спрямованих на організацію та проведення благодійних акцій тощо» [42, с. 103] За таких обставин суспільство стає спроможним колективним чином вирішити проблеми, які впливають на стан його соціальної безпеки, просувають ідеї соціальної відповідальності, соціальної солідарності та соціальної справедливості; 4) «сприяння участі та залученню членів суспільства у соціальне, політичне та економічне життя, що є основою повноцінного суспільного буття особи» [42, с. 103].

5. *Громадянське суспільство є основою демократії, передбачаючи мобілізацію суспільства та його ефективну демократичну участь у формуванні і реалізації соціальної політики загалом та політики соціального захисту зокрема.* Ученими справедливо зазначається, що громадянське суспільство в ліберальному осмисленні цього феномена постає в якості «існування людини, коли вона має перед собою державу, дотримується її настанов, але все ж не допускає того, щоб держава і її структури цілком поглинули її особистість і життя, завжди зберігає й цінує компонент приватного у ставленні до подій чи у їх здійсненні» [267, с. 72]. Саме тому суб'єкти громадянського суспільства у будь-якій сучасній державі вважаються ключовою опорою демократії [334; 384], що закономірно, адже саме суб'єкти, які утворюють громадянське суспільство, виконують дві головні функції, які неодмінно сприяють належному врядуванню сучасною демократичною

державою. *По-перше*, суб'єкти громадянського суспільства позитивно впливають на комплексний розвиток суспільства в контексті його справжньої плюралістичності, прозорості і соціальної відповідальності. *По-друге*, суб'єкти громадянського суспільства служать важливими посередниками між органами публічної служби та громадянами (між адміністрацією підприємства, установи, організації та працівниками), артикулюючи інтереси різних верств суспільства, зокрема й тих, які є соціально незахищеними. Виконуючи цю посередницьку роль, вони забезпечують належне врахування різноманітних інтересів під час планування, розробки та виконання політики держави і місцевого самоврядування, особливо тієї, що стосується забезпечення соціальної безпеки. Примітним у цьому є те, що відповідна ефективність суб'єктів громадянського суспільства не залежить від розміру верстви населення, яку вони представляють, що підкреслює інклюзивність їхньої адвокаційної ролі. У цьому контексті важливо визнати здатність громадянського суспільства стимулювати спільні дії, об'єднуючи членів навколо питань соціально-правового значення за допомогою різних засобів, таких як соціальні кампанії, демонстрації та громадські ініціативи (також в цьому сенсі важливо мати на увазі й те, що відповідні суб'єкти створюють основу для колективного самозахисту соціальних прав і законних інтересів у соціальній сфері, що буде нами далі розкрито). Особливої актуальності це набуває саме у кризові періоди буття суспільства, зокрема в умовах війни, пандемії, стихійних лих, соціально-економічної кризи тощо [див., напр.: 347; 357; 376]. Так, суб'єкти громадянського суспільства можуть організовувати та проводити заходи з мінімізації негативного впливу відповідних викликів на стан соціальної безпеки соціально вразливих верств населення, надавати допомогу постраждалим від цих кризових явищ особам, координувати механізми соціальної підтримки на рівні громади, підвищуючи таким чином соціальну безпеку суспільства тоді, коли це громаді потрібно найбільше.

Мобілізоване суспільство спроможне не лише колективним чином сприяти забезпеченню соціальної безпеки окремих верств населення

(конкретних осіб), але й, по-перше, протистояти діям (бездіяльності) та рішенням суб'єктів владних повноважень і суб'єктів, котрі володіють впливом на соціальну безпеку певних груп населення, зокрема роботодавців, та своїми діями (бездіяльністю) чи рішеннями шкодять соціальній безпеці населення загалом чи окремих категорій населення зокрема, по-друге, суспільство, мобілізоване суб'єктами громадянського суспільства, може брати участь у розробці та реалізації соціальної політики, результатом чого є те, що соціальна політика, яка, зокрема, пов'язана із соціальним захистом, буде ґрунтуватись на реальних та актуальних потребах людей, яких вона стосується.

6. *Громадянське суспільство є інституційним провідником для артикуляції інтересів соціально вразливих верств населення, а також донесення реальних та актуальних потреб цих верств населення до суб'єктів, рішення та дії (бездіяльність) яких впливають на соціальну безпеку населення та його соціально вразливих верств.* Соціально вразливі верстви населення досить часто можуть стикатися з перешкодами щодо участі в суспільному житті, а їхні інтереси та потреби можуть бути недостатньо представленими в дискусіях у контексті формування та реалізації політики у соціальній сфері, яка стосується такого кола осіб й без врахування їх «голосу» не сприяє соціальній захищеності таких осіб. Водночас активне громадянське суспільство: по-перше, надає платформу тим соціально вразливим групам, чії точки зору, можливо, були проігноровані або неадекватно враховані відповідальними за соціальну безпеку населення суб'єктами, сприяючи також аргументованій, деталізованій та інформативній дискусії з низки соціально-правових та економічних питань, у ході яких можуть бути сформовані конкретні підходи для оптимізації функціонування системи соціального захисту населення; по-друге, дає змогу суб'єктам такого суспільства ефективно захищати інтереси осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах або ризикують опинитися у них. Соціально-правове значення цього обумовлене тим, що в результаті безпосередньої взаємодії суб'єктів громадянського суспільства із соціально вразливими верствами населення

вони можуть дізнатись про дійсні та актуальні проблеми і потреби цих людей, а потім донести отриману інформацію до органів публічної влади, а також проконтролювати, у якій мірі вона сприйнята та врахована під час формування та реалізації соціальної політики. Таким чином, суб'єкти громадянського суспільства не лише представляють інтереси соціально незахищених верств населення, а й відіграють активну роль у формуванні соціальної політики як на місцевому, так і на національному рівнях: по-перше, беручи безпосередню участь у дискусіях стосовно соціально-правових концепцій, стратегій і програм, відповідних проєктів законів і підзаконних актів; по-друге, мобілізуючи суспільство на відстоювання правопорядку в соціальній сфері та зобов'язання держави виконувати належним чином свій обов'язок щодо реалізації соціальної функції.

7. Громадянське суспільство служить інституційним локусом для комплексного захисту соціальних прав (у межах позаюрисдикційного захисту прав), сфери, нерозривно пов'язаної з більш широкими правами людини. Для початку необхідно визнати, що соціальні права є основою низки інших прав у рамках прав людини, зокрема громадянських і політичних прав. Захищаючи соціальні права, суб'єкти громадянського суспільства сприяють досягненню широкого спектру цілей. По-перше, таким чином громадянське суспільство сприяє цілісній безпеці окремої людини та груп людей. По-друге, громадянське суспільство, захищаючи соціальні права, сприяє створенню інклюзивного соціального середовища. По-третє, у відповідний спосіб громадянське суспільство забезпечує формування соціально відповідальної держави. Саме за таких обставин: по-перше, забезпечується розвиток соціального потенціалу людини, повага до людської гідності, просування ідей рівності та соціальної справедливості, що є наріжними каменями соціальної безпеки людини; по-друге, громадянське суспільство постає інституційною площиною самозахисту соціальних прав, а отже, виступає інститутом захисту прав людини та підвалиною демократії, що формується в результаті реалізації права на самозахист, яка об'єктивується в колективній формі. Тобто на цьому

тлі громадянське суспільство постає не просто як механізм самозахисту для охорони та захисту соціальних прав, а і як наріжний камінь у будівлі демократії та прав людини в цілому. При цьому погодимось із тим, що право на самозахист має значні наслідки як для індивідуальної, так і для суспільної безпеки, оскільки у випадку, коли держава (інший зобов'язаний суб'єкт) не виконує належним чином соціальну функцію, наслідком цього (коли також відсутня можливість для самозахисту) може бути поширення правопорушень у соціальній сфері, а також відповідне погіршення колективної безпеки [46, с. 68]. Так, враховуючи актуальні підходи до розуміння поняття «самозахисту як форми захисту права» [див., напр.: 46, с. 68], доходимо висновку, що громадянське суспільство можна концептуалізувати як інституційну структуру, в якій матеріалізується неюрисдикційна форма захисту соціальних прав. У цьому контексті особи шляхом правомірних і скоординованих дій або навіть бездіяльності прагнуть досягти двох основних цілей: по-перше, колективного та систематичного пом'якшення та протидії соціальним ризикам (часто у співпраці з державними установами, органами місцевого самоврядування та приватним сектором, а також, зокрема, в рамках правового регулювання соціальної безпеки); по-друге, припинення протиправної поведінки, що посягає на соціальні права, без застосування заходів державного примусу. Для цієї останньої мети громадянське суспільство використовує різні засоби та методи як засоби самозахисту для захисту соціальних прав, які були або можуть бути порушені.

8. *Громадянське суспільство відіграє ключову роль у підвищенні громадської свідомості щодо соціальних прав, зокрема права на соціальний захист, а також різноманітних модальностей і засобів, за допомогою яких ці права можна відстоювати та захищати.* Суб'єкти громадянського суспільства значну частину своїх зусиль спрямовують на підвищення соціально-правової культури населення. Вони спрямовані на пом'якшення правового нігілізму, явища, особливо поширеного серед соціально вразливих демографічних верств населення, а також стимулювання активної

демократичної участі як у справах громади, так і в державному управлінні в цілому. У рамках такої діяльності відповідні суб'єкти, а особливо ті з них, що спеціалізуються на відстоюванні законних інтересів певних верств населення у соціальній сфері, поширюють актуальну, доступну та достовірну інформацію про: 1) перелік соціальних прав людини, а також про можливості реалізації цих прав (у цьому контексті суб'єктами громадянського суспільства також поширюється інформація стосовно меж правомірної, добросовісної реалізації таких прав, структури системи соціального захисту та особливостей її функціонування в Україні, комплексу обов'язків держави та інших суб'єктів у контексті реалізації особою належних їй соціальних прав); 2) форми, способи та засоби, а також методи (стратегії) захисту соціальних прав (також суб'єктами громадянського суспільства може доноситись до адресатів інформація про підстави та умови порушення соціальних прав, обставини, які засвідчують правомірність обмеження соціальних прав, суб'єктів та порядок захисту соціальних прав, юридичні наслідки порушення соціальних прав та відновлення цих прав тощо).

Комплексний аналіз громадянського суспільства як особливої умови забезпечення соціальної безпеки населення дозволяє осмислити і його соціально-правове значення в аспекті соціального захисту населення. При цьому слід звернути увагу на те, що на відповідне значення громадянського суспільства вже опосередковано звертали увагу науковці, котрі досліджували взаємозв'язок громадянського суспільства із захистом прав людини та соціальною безпекою населення. Зокрема українська вчена Г.В.Зубенко справедливо зауважує, що «ключовим завданням громадянського суспільства є визнання і забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина. Це пов'язано з тим, що головною умовою його існування виступає особистість, право на самореалізацію, на індивідуальність і особистісну свободу. Саме вільна і відповідальна людина є головною рушійною силою суспільних відносин – політичних, економічних, соціальних, правових, етнічних, конфесійних, культурних тощо. Участь особи в усіх

сферах суспільної життєдіяльності забезпечується системою прав і свобод, в якій виражено прагнення людини на гідне життя і благополуччя» [97, с. 53]. Таким чином, вже в силу своєї соціально-правової природи існування та функціонування громадянського суспільства призводить до посилення потенціалу системи соціального захисту, а також максимізації соціальної безпеки населення.

Водночас необхідно зауважити, що соціальна безпека та громадянське суспільство є явищами, які перебувають у діалектичному взаємозв'язку. Так, у державі, в якій соціальний захист населення не є пріоритетом у діяльності органів публічної служби, знижується вірогідність її появи та еволюції міцного громадянського суспільства. Справа у тому, що побудова громадянського суспільства, як ми вже зазначали, є цивілізаційним питанням, вирішення якого можливе тоді, коли суспільство не буде перейматись базовими питаннями виживання. Так, з цього приводу ученими справедливо зазначається, що «людина у небезпеці втрачає здоров'я і задоволення життям, потребує захисту від небезпек, від порушення прав і свобод людини. Небезпеки у житті людини міняють її світогляд, первинні потреби стають пріоритетними, а все, що пов'язано з розвитком, відкладається на певний термін або зовсім не реалізовується. Відбувається деформація свідомості та виникають обставини, коли людина через відсутність умов соціальної безпеки постає перед вибором – продовжувати життя в цих умовах чи міняти ці умови або покинути свої помешкання, переїхати в більш безпечні і сприятливі для себе та сім'ї умови. Від людей, які живуть в умовах постійних небезпек, марно очікувати значних успіхів у людському і соціальному розвитку» [291, с. 12]. Таким чином, хоча громадянське суспільство – це рушійна сила для розвитку соціального захисту в державі, слід мати на увазі, що саме забезпечення базової соціальної безпеки населення держави, зокрема, заходами соціального захисту є основою для формування та еволюції міцного громадянського суспільства, спроможного чинити позитивний вплив на механізм забезпечення соціальної безпеки населення та держави.

Узагальнюючи викладене у цьому підрозділі дисертації, доходимо висновку, що взаємозв'язок між громадянським суспільством і соціальним захистом є більш ніж очевидним, попри те, що саме держава виступає основним гарантом соціального захисту населення. У сучасній правовій, демократичній та соціальній державі громадянське суспільство постає як вирішальна детермінанта у забезпеченні соціальної безпеки населення. Важливість, яка визнається за цією цивілізаційною конструкцією у контексті формування соціальної безпеки, пояснюється не лише внутрішніми соціально-правовими характеристиками суб'єктів громадянського суспільства, але й складною взаємодією факторів, які опосередковують відносини між громадянським суспільством і ширшою структурою соціального добробуту. У цьому тонкому контексті необхідно усвідомлювати той факт, що громадянське суспільство через свої багатогранні прояви, організовані його складовими суб'єктами, здійснює значний вплив на формування, впровадження та вдосконалення соціальної політики. Цей вплив помітний як на макрорівні публічного управління, так і в більш вузьких сферах місцевої та організаційної політики.

Більше того, слід наголосити на тому, що громадянське суспільство постає стрижневим каталізатором прогресивної цивілізаційної еволюції соціальної політики, а також стратегічних засад, методологій і модальностей її ефективної реалізації. Цим самим такий тип суспільства допомагає державі в реалізації її соціальної функції, від повноти та адекватності якої залежить ступінь сформованості соціальної держави. Через проактивну участь у перевірці та вдосконаленні соціальної політики, особливо за допомогою механізмів громадянського контролю, суб'єкти громадянського суспільства виступають за побудову інклюзивного соціально-політичного ландшафту. Вони виявляють і підкреслюють недоліки в існуючій архітектурі соціального захисту та способах її функціонування. У цьому контексті справедливим буде зазначити, що суб'єкти громадянського суспільства є суб'єктами, котрі в значній мірі розширюють сферу соціальної справедливості. Саме тому

профспілки, організації працівників, ЗМІ та інші суб'єкти громадянського суспільства сприяють створенню справедливого, соціально захищеного середовища, яке синергічно покращує всебічний соціальний добробут громадян.

Окремо звернемо увагу й на те, що громадянське суспільство функціонує як важливий суб'єкт у системі надання соціальних послуг. Вказане обумовлено тим фактом, що суб'єкти громадянського суспільства мають можливість надавати певні соціальні послуги демографічним групам, які через різні обмеження чи недоліки публічної системи соціального захисту (також з ряду інших обставин) вважають соціальні послуги, що надаються органами професійної публічної служби, або недоступними, або недостатніми для відновлення бажаного стану соціальної безпеки. Таким чином, суб'єкти громадянського суспільства спроможні зібрати надзвичайно важливий та унікальний досвід забезпечення соціальної безпеки населення, який вони можуть трансформувати в ті чи інші пропозиції та рекомендації стосовно удосконалення правового регулювання соціальної безпеки населення. Важливим у цьому сенсі є й те, що громадянське суспільство також діє як інкубатор для збагачення соціального капіталу суспільства. Це породжує атмосферу довіри, співпраці та взаємодопомоги, тим самим зміцнюючи ширші суспільні показники, такі як громадське здоров'я та соціально-економічна стабільність.

Також варто звернути увагу й на ту обставину, що суб'єкти громадянського суспільства в рамках своєї активної та узгодженої діяльності постають в якості провідників для поширення відповідної інформації про соціальні права та наявні механізми їх реалізації і захисту. Це стимулює ширшу суспільну участь у розбудові правової та соціальної держави, мобілізуючи суспільство до: «активної демократичної участі та до відстоювання, самозахисту своїх соціальних прав і законних інтересів; колективного впливу на суб'єктів, зобов'язаних забезпечувати соціальну безпеку суспільства (окремих груп суспільства), спонукаючи їх до

формування та реалізації соціальної політики, що повноцінно задовольнятиме актуальні та реальні потреби суспільства» [42, с. 103]. Крім того, суб'єкти громадянського суспільства відіграють важливу захисну та представницьку роль щодо вразливих верств населення. Ці суб'єкти діють як посередники між цими групами та різними зацікавленими сторонами (від органів місцевого самоврядування до роботодавців), забезпечуючи, щоб унікальні потреби цих спільнот (індивідів та верств населення, які можуть набути рис соціальної вразливості у перспективі) не були ані проігнорованими, ані забутими під час планування, організації та реалізації нормотворчих функцій. Така адвокаційна роль суб'єктів громадянського суспільства забезпечує певний рівень соціальної інклюзивності та справедливості, тим самим виконуючи важливу передумову для встановлення та увічнення соціальної справедливості в суспільстві.

Водночас також в якості підсумку слід наголосити й на тому, що, *хоча громадянське суспільство відіграє значну роль у розвитку механізмів соціального захисту в державі, основним обов'язком держави залишається забезпечення базового соціального захисту населення, що також формує умови для того, щоб виникло та розвивалось міцне громадянське суспільство.* Саме у взаємозв'язку цих факторів на сьогоднішній день можливе становлення ефективного соціально-правового режиму соціальної безпеки в Україні.

1.3 Сутність та еволюція механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства

У сучасній юридичній науці терміни «система», «системне явище» [див., напр.: 37; 132; 172] отримали надзвичайно широке поширення, тому в якості системи розглядається низка юридичних концепцій та конструкцій. Проте у цьому контексті важливо мати на увазі, що сутнісний зміст правових явищ, які інтерпретуються в юридичних дослідженнях в якості системи, переважно з'ясовується за допомогою структурних і функціональних методологій, ігноруючи при цьому системний підхід. Означена вузька спрямованість

досліджень системних явищ не лише не прояснює комплексну природу правових явищ, а й може сприяти заплутуванню наукового розуміння їх форми та змісту. На сьогоднішній день можна вважати загальновизнаним те, що системний підхід вимагає аналізу об'єкта як складної, часто заплутаної конструкції (коли такий об'єкт можна вважати складною структурою елементів), що включає елементи, взаємозв'язки яких створюють стабільну структуру і підтримують її єдність [див., напр.: 92; 95; 148]. Більше того, у рамках дослідження такого складного об'єкта необхідно мати на увазі й те, що відповідні системи не є виключно статичними. В практичній дійсності вони закономірним чином знаходять динамічний вираз, а їх статична форма вираження піддається еволюційному розвитку (що можна простежити у рамках аналізу різних історичних періодів, починаючи з моменту виникнення відповідного системного явища до моменту, коли елементи, які утворюють таке явище, ще не набули вигляду складових елементів, об'єднання яких зумовило системне явище, що по суті й вимагає засада історизму [див., напр.: 256, с. 16-17]), володіючи певним рівнем автономності (відносної самостійності) від навколишнього середовища, діючи як всеосяжна система (надсистема) для розглянутого системного об'єкта. У відповідних рамках, як видається, вкрай важливо наголосити на тому, що всі системні правові явища у рамках права не можуть бути адекватно вивчені без застосування комплексного системного підходу. Це особливо актуально для правового регулювання соціальної безпеки, тобто системного утворення, яке матеріалізується (об'єктивується) у практичній дійсності за рахунок дії цілісного механізму правового регулювання соціальної безпеки, зміст та форма якого наразі корелюється з сучасною концепцією громадянського суспільства.

У контексті викладеного слід зауважити, що по сьогодні сутнісний зміст механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства ще не був предметом наукового дослідження, хоча ученими-юристами вже розглядались ті чи інші аспекти

форми та змісту механізму правового регулювання загалом [див., напр.: 120; 125; 128; 129; 168; 296] та відповідних механізмів у рамках дії режиму соціального права України зокрема [див., напр.: 80; 102; 114; 134; 141; 272; 278; 280; 288; 289; 323; 329]. Отже, наразі наявна значна теоретична основа для з'ясування сутнісного змісту правового регулювання соціальної безпеки в аспекті розвитку концепції громадянського суспільства. При цьому слід зауважити, що для комплексного розуміння сутності вказаного механізму необхідно застосувати системний підхід не лише щодо з'ясування концептуальних ознак та складових цього механізму у взаємозв'язку із сучасною концепцією громадянського суспільства, але й щодо історико-правових періодів становлення цього механізму, беручи до уваги розвиток концепції громадянського суспільства.

Спершу слід зазначити, що механізм правового регулювання – це особливий тип правового механізму. З'ясовуючи зміст правового механізму, погодимось із українською ученою Б.Ю. Анпілоговою, котра зазначає, що відповідна категорія має ключове значення в юриспруденції, що закономірно, адже нею позначається «юридичний механізм, який перебуває в ідеальному правовому стані, а саме є органічною частиною правопорядку» [3, с. 190]. З огляду на це, на думку вченої, «правовий механізм, як правило, є ідеальною моделлю (конструкцією), а юридичний механізм – фактичною, реальною моделлю, яка, хоча й може бути органічною частиною правопорядку, проте може характеризуватись тими чи іншими проблемами, які в тій чи іншій мірі не дозволяють в повністю відобразити мету та виконати завдання права» [3, с. 190]. Відповідно, під *правовим механізмом* в цілому слід розуміти системно організовану й об'єктивовану сукупність суб'єктів нормотворчості та нормативних правових форм, способів і засобів, які необхідні та достатні суб'єкту нормотворення для досягнення наміченої мети, для реалізації якої відповідний механізм був створений і введений у дію. Беручи це до уваги, можемо дійти висновку, що механізм правового регулювання у загальному сенсі являє собою сукупність закономірно взаємопов'язаних елементів і

процесів, що впливають на правосвідомість і поведінку суб'єктів права. Коли ж механізм правового регулювання цілком справедливо визнається динамічним вираженням всієї правової системи суспільства, він об'єктивується в якості складної і стратифікованої структури. Ця структура проявляється через різні правові процеси, складові елементи яких, незважаючи на те, що вони є відображенням правової статичності, відрізняються від них.

Таким чином, під *механізмом правового регулювання соціальної безпеки в контексті розвитку концепції громадянського суспільства* слід розуміти: 1) у *статичному* аспекті – існуючий в єдності і організований комплекс суб'єктів нормотворення, форм, способів і засобів забезпечення упорядкування процесів і суспільних відносин стосовно соціальної безпеки, а також задоволення законних інтересів суб'єктів права у сфері соціальної безпеки (захисту), із залученням до нормотворчої діяльності суб'єктів громадянського суспільства; 2) у *динамічному* аспекті – організований та реалізований відповідно до принципів права, норм законодавства, а також інтересів людини, суспільства та держави послідовний процес, спрямований на упорядкування соціально-правового режиму соціальної безпеки у державі за участю суб'єктів громадянського суспільства.

Враховуючи викладене, можемо окреслити такі *ключові риси механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства*:

1. *Механізм правового регулювання соціальної безпеки є різновидом правового механізму; він охоплюється соціально-правовим режимом соціальної безпеки й тому діє за участю суб'єктів громадянського суспільства.* Суб'єкти громадянського суспільства є невід'ємною частиною функціонування сучасного механізму правового регулювання соціальної безпеки. Вони беруть участь у різних заходах, таких як інформаційно-пропагандистська діяльність, у процесі якої просуваються ідеї проведення соціально-правових реформ, спрямованих на посилення захисту інтересів

соціально вразливих категорій населення, проводяться консультації суб'єктів нормотворчої діяльності з питань нормативно-правового забезпечення соціально-правового режиму соціальної безпеки тощо (більш детально це питання нами розкривається в рамках дослідження форм участі громадянського суспільства в процесі правового регулювання соціальної безпеки). Таким чином, важливість участі суб'єктів громадянського суспільства в організації та функціонуванні механізму правового регулювання соціальної безпеки обумовлено наступними міркуваннями: по-перше, суб'єкти громадянського суспільства виступають в якості посередників між окремими особами і державою, забезпечуючи облік потреб і прав різних груп при розробці і застосуванні нормативно-правових актів про соціальну безпеку (також суб'єкти громадянського суспільства можуть самі створювати нормативно-правову і правову основу для функціонування режиму соціальної безпеки); по-друге, важливо враховувати те, що механізм правового регулювання соціальної безпеки не організовується і не діє в певному «вакуумі», позаяк це частина правової системи, яка глибоко переплітається з соціально-правовим режимом соціальної безпеки, а отже, співвідноситься з метою і завданнями соціального права України, які вимагають від держави відповідності конституційним нормам, що визначають Україну як правову, демократичну і соціальну державу, котра розвивається в рамках парадигми людиноцентризму. Як правова, демократична і соціальна держава Україна дбає про те, щоб усі аспекти правового регулювання (насамперед аспекти регулювання соціальної безпеки) враховували інтереси та потреби людини, що досягається шляхом демократизації правового регулювання, що можливо за рахунок розширення впливу громадянського суспільства на нормативно-правове забезпечення соціально-правового режиму соціальної безпеки держави.

2. Механізм правового регулювання соціальної безпеки характеризується здатністю до регулювання суспільних відносин і процесів щодо соціальної безпеки, беручи до уваги вимоги принципів права.

Визначальною властивістю механізму правового регулювання соціальної безпеки, що розглядається як системне явище, є його здатність здійснювати регулюючий вплив на суб'єктів соціальних відносин, які мають відношення до соціальної безпеки людини (груп людей), суспільства та держави. Ця здатність, по суті, визначає механізм як системне утворення (явище), адже є інтегративним і системоутворюючим фактором, що перетворює набір правових інструментів в єдине ціле, а не просто у певну сукупність розрізнених елементів, які неорганічно об'єднуються в «систему». Крім того, вкрай важливо підкреслити, що цілісний характер механізму правового регулювання соціальної безпеки залежить від колективного результату взаємодії правовідносин (процесів і поведінки суб'єктів права), правосвідомості суб'єктів права із засадничими ідеями й нормами права, що окреслюються у формі принципів права і нормативно-правових актів.

3. *Механізм правового регулювання соціальної безпеки як системне явище спрямоване на досягнення конкретної мети, а також на виконання відповідних завдань.* Комплексна сутність механізму правового регулювання відносин (процесів, поведінки) у сфері соціальної безпеки характеризується його цілеспрямованим характером, що обумовлено наявністю мети та певного комплексу завдань забезпечення соціальної безпеки, а також правового регулювання. Виходячи із позицій учених стосовно сутності мети правових механізмів у соціально-правовій сфері [див., напр.: 9, с. 81], зазначимо, що метою механізму правового регулювання соціальної безпеки є формування за участю суб'єктів громадянського суспільства нормативно-правових умов соціально безпечного буття людини (груп людей), суспільства і держави, які відповідають людиноцентричній парадигмі розвитку держави, враховують вимоги принципів права, норми Конституції України, а також міжнародно-правові зобов'язання держави щодо соціального захисту населення. Зважаючи на зміст окресленої мети, доходимо висновку, що основними завданнями механізму правового регулювання соціальної безпеки є наступні: по-перше, створення всеосяжної нормативно-правової основи для забезпечення

соціально безпечного існування особистості, групи людей, суспільства та держави загалом; по-друге, забезпечення відповідності нормативно-правової основи соціально-правового режиму соціальної безпеки людиноцентричній парадигмі розвитку держави; по-третє, забезпечення правової визначеності нормативно-правової основи забезпечення соціальної безпеки, що сприятиме соціальній справедливості, соціальній відповідальності та соціальній солідарності; по-четверте, адаптація нормативно-правової основи соціальної безпеки до принципів права, норм законодавства (враховуючи також міжнародно-правові зобов'язання держави), а також поточних соціально-економічних умов; по-п'яте, забезпечення участі в нормативно-правовому упорядкуванні правовідносин, процесів і поведінки суб'єктів соціально-правового режиму соціальної безпеки.

4. *Механізм правового регулювання соціальної безпеки як системне явище у практичній дійсності може проявлятися у динамічній формі, виконуючи властиві цьому механізму функції.* До таких функцій можемо віднести, зокрема регулятивну, охоронну, захисну та інноваційну.

5. *Механізм правового регулювання соціальної безпеки як система складається з відповідного набору складових елементів.* Як і саме правове регулювання, механізм правового регулювання соціальної безпеки включає різні складові елементи, які перебувають у тісному переплетенні, будучи підпорядкованими меті цього правового механізму. Кожен з таких компонентів системи розташований один за одним і доповнюється (конкретизується) попереднім, дозволяючи таким чином повною мірою виконати всі завдання, які поставлені перед механізмом правового регулювання соціальної безпеки. До цих компонентів системи слід віднести насамперед такі:

1) *концептуальні складові елементи механізму правового регулювання соціальної безпеки за участю суб'єктів громадянського суспільства, які включають: по-перше, комплекс принципів правового регулювання соціальної безпеки в контексті розвитку концепції громадянського суспільства (їх*

структура та зміст відображена нами у підрозділі 2.1 дисертації); по-друге, мету, завдання і функції організації та дії зазначеного правового механізму;

2) *практичні (фактичні) складові елементи* механізму правового регулювання соціальної безпеки за участю суб'єктів громадянського суспільства. По-перше, це *об'єкт механізму правового регулювання*, а саме: а) родовий об'єкт механізму, тобто відносини із забезпечення соціальної безпеки на відповідному рівні (загальнодержавному, місцевому, організаційному); б) похідний об'єкт – відносини з правового регулювання, які спрямовані на нормативно-правове забезпечення організації та дії соціально-правового режиму соціальної безпеки. По-друге, *суб'єкти механізму правового регулювання*, а саме: а) суб'єкт нормотворчої діяльності (в окремих випадках ним може бути суб'єкт громадянського суспільства); б) суб'єкти громадянського суспільства (їх основні типи проаналізовані у підрозділі 2.3 дисертації), які беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки у відповідних формах (це питання розкривається у підрозділі 2.4 дисертації). По-третє, *нормативно-правова основа механізму правового регулювання* (більш детально це питання розкрито у підрозділі 2.2 дисертації). По-четверте, *методи правового регулювання соціальної безпеки*, а саме (серед безлічі критеріїв їхньої класифікації в даному випадку зупинимося на критерії широти дії норми, зокрема впливу нормотворчого процесу): а) метод децентралізованого правового регулювання соціальної безпеки (використовується для регулювання правових відносин, які стосуються питань соціальної безпеки конкретного числа суб'єктів і, як правило, можуть бути ними врегульовані або одним з них за прямої або опосередкованої участі інших суб'єктів правовідносин); б) метод централізованого правового регулювання (передбачає централізоване управління соціальними процесами у сфері соціальної безпеки, використовується для захисту інтересів суспільства та держави, залучаючи до цього процесу суб'єктів громадянського суспільства для дотримання демократичного характеру нормотворення та підвищення його ефективності). По-п'яте, *способи правового регулювання*

соціальної безпеки, серед яких можемо назвати, наприклад: а) делегування нормотворчих повноважень (надання суб'єкту правовідносин щодо забезпечення соціальної безпеки, який часто також є і суб'єктом громадянського суспільства, дозволів на вчинення певних дій щодо правового регулювання соціальної безпеки); б) зобов'язання діяти певним чином (покладання на рівні нормативного акта, договору, угоди на учасника правовідносин, які стосуються соціальної безпеки, необхідності вчиняти певні дії, що сприятимуть підтримці, відновленню стану соціальної безпеки тощо); в) заборону на вчинення певних дій або бездіяльності (закріплення у нормативно-правових актах, договорах та угодах норм, які містять вимоги утримуватися від вчинення певних діянь).

З'ясувавши сучасну сутність механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства, звернемо увагу на те, що, як свідчать висновки попереднього підрозділу дисертації, концепція громадянського суспільства, яка розвивалася протягом століть і цілісно ґрунтується на принципах індивідуальних свобод, колективної відповідальності та активної участі громадян, знаходиться у взаємному кореляційному зв'язку із соціальною безпекою. Іншими словами, громадянське суспільство та соціальна безпека закономірним чином перебувають у симбіотичних відносинах, осмислення яких дозволяє повноцінно зрозуміти зміст і логіку участі громадянського суспільства у становленні правового регулювання соціальної безпеки сучасної держави, а отже, осмислити загальний юридичний зміст механізму правового регулювання соціальної безпеки за участю суб'єктів громадянського суспільства. Повноцінне усвідомлення цього питання неможливе без комплексного аналізу історико-правового контексту зародження та подальшого розвитку правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. Важливість цього завдання аргументована не лише значимістю використання історичних методів у дослідженні правових явищ, але й тим фактом, що вченими ще не вивчався

історико-правовий контекст зародження та розвитку механізму правового регулювання соціальної безпеки за участю суб'єктів громадянського суспільства [43]. Це, на нашу думку, є цілком закономірним, адже по сьогодні еволюція правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства взагалі ще не розглядалась в українських та зарубіжних наукових колах.

Водночас слід зауважити, що багатьма ученими вже досліджувались ті чи інші аспекти зародження та розвитку правового регулювання соціальної безпеки (суміжних інститутів соціального права, що охоплені режимом соціальної безпеки), серед яких: М.І. Боднарук [16], Л.М. Булкат [20], Т.Ю. Возгріна [33], А.О. Гудзь [69], Т.М. Денисенко [73], К.В. Дубич [81], А.В. Кириченко [106], Н.М. Краус [124], Л.Ю. Малюга [138, с. 82-98], Д.Г. Михайленко [150], Р.П. Підлипна [174], Л.О. Рощина [264], В.С. Руденко [265], Г.М. Савранська [268], О.В. Сімкіна [279], В.В. Собченко [287], А.Ю. Стопчак [295], Ю.О. Ткаченко [300], Г.М. Юрчик [331], Г.О. Яковлєва [333] та інші науковці. Крім того, багато українських і зарубіжних учених вже розкривали історичні обставини зародження та еволюції інституту громадянського суспільства, зокрема: Дж. С. Александер (*Jeffrey C. Alexander*) [335], В.В. Горленко [64], А. Згал (*Abdelkader Zghal*) [420], І.М. Коропатнік [119], Ю. Коцка (*Jurgen Kocka*) [375], К. Кумар (*Krishan Kumar*) [377], Ж. Лека (*Jean Leca*) [379], М. Ріхтер (*Melvin Richter*) [400], Ю.В. Узун [305], М.В. Хмара [311], Є.Г. Цокур [314], О.Г. Чувардинський [316] та інші. Наукові напрацювання цих та інших учених і дослідників стануть у нагоді у процесі з'ясування особливостей зародження та розвитку правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. На цій підставі ми зможемо проаналізувати історико-правовий контекст зародження та розвитку механізму правового регулювання соціальної безпеки за участю суб'єктів громадянського суспільства, беручи до уваги сучасну наукову думку щодо сутнісного змісту механізму правового регулювання як такого [див.,

напр.: 1; 127; 135; 147], а також його соціально-правові вирази [див., напр.: 18; 74; 280; 301; 308; 289].

Аналізуючи зазначені та інші наукові праці, можемо дійти висновку, що процес зародження та розвитку правового регулювання соціальної безпеки в Україні в умовах розвитку концепції громадянського суспільства є частиною відповідного глобального процесу становлення громадянського суспільства та режиму соціальної безпеки людини. Він поділяється на наступні періоди:

1. *Перший історико-правовий період* (IV ст. до н.е. – епоха Відродження). Питання правового регулювання соціального захисту та становлення і розвитку громадянського суспільства вже перетиналось на зборах громадян у Афінах, Римі, а також на Русі. При цьому слід мати на увазі наступне: по-перше, такі «збори» не орієнтувались на систематичне правове регулювання соціального захисту, як ми його розуміємо сьогодні; по-друге, механізми соціального захисту того часу часто були пов'язані з ширшими політичними та соціальними аспектами, насамперед із забезпеченням стабільності, громадянської участі або лояльності до держави, а також до її лідерів. Водночас можна стверджувати, що поява таких зборів і визнання «голосу» громадськості заклали основу для зародження у пізніші історичні періоди повноцінного механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства (це пов'язано із впливом громадськості на еволюцію концепцій соціальної солідарності та соціальної відповідальності суспільства і держави перед своїми громадянами).

2. *Другий історико-правовий період* (друга половина XIII ст. – друга половина XVIII ст.), який доцільно назвати *періодом розвитку регулювання соціальної безпеки та концепції громадянського суспільства в рамках процесу ґрунтовного переосмислення цінності людини*. У період епох Відродження та Просвітництва не лише культивувались фундаментальні аргументи на користь розвитку концепції громадянського суспільства й не лише була сформована сучасна концепція соціальної безпеки, але й зароджувався сучасний механізм правового регулювання соціальної безпеки за участю суб'єктів

громадянського суспільства. Так, слід звернути увагу на те, що в епоху Відродження в Італії гуманістичні тенденції були інтегровані в релігійні кола католицької церкви, внаслідок чого вона як важливий суб'єкт громадянського суспільства почала займатись нетиповими практиками забезпечення соціальної безпеки населення (у цьому сенсі мова йде лише про вірян-католиків). Так, у XV ст. в італійських містах почали з'являтися церковні (у подальшому державно-церковні) кредитно-фінансові інститути, що отримали назву «Гора благочестя» (*Monti di Pietà*). Такі організації від початку створювались для боротьби з лихварством, яке вводило вірян у скрутні життєві обставини через несправедливі (хижацькі) умови кредитного договору. Відповідні організації надавали важливі послуги, пропонуючи позики під нижчий відсоток (у порівнянні з лихварськими відсотками), що забезпечувалось за рахунок благодійних пожертвувань, а пізніше – за рахунок державного бюджету [див., напр.: 363; 386].

3. *Третій історико-правовий період* (друга половина XVIII ст. – 1945 рік), який можемо назвати *періодом становлення механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства під впливом посилення концепції соціальної солідарності промислової епохи*. З розвитком промислової революції та ігноруванням мінімальної соціальної безпеки робітників вони почали об'єднуватись у рухи та асоціації, що відстоювали їх соціальні, зокрема, трудові права. Під впливом тиску таких рухів на промисловість і державу в країнах Європи почало формуватися фабричне (заводське) законодавство. Водночас на історичних територіях України, які перебували під владою Російської імперії, як і в решті самодержавної імперії, соціальна безпека працюючих не вважалась пріоритетним питанням запізнілої індустріалізації, а фабричне законодавство почало формуватися в останні десятиліття її існування. Проте в процесі поширення революційних настроїв, падіння Російської імперії та поступової окупації території України більшовиками працюючим на заводах і фабриках українцям почала нав'язуватись комуністична ідеологія, яка начебто захищала

соціальну безпеку робітників і їх сімей. Коли більшовики повністю окупували Україну, вони почали встановлювати «радянське право», яке лише декларувало захист соціальних прав і законних інтересів населення, а в дійсності було ідеологічною основою для заперечення свободи праці та змушування до перебування усіх працездатних громадян в умовах примусу до праці та обмеження зайнятості.

Що ж стосується розвитку концепції громадянського суспільства в СРСР цього періоду, то в цьому сенсі слід зауважити, що ця концепція була суттєво урізаною в тій мірі, в якій тоталітарна держава потребує всеосяжного контролю над усіма процесами, які відбуваються в державі. При цьому слід наголосити й на тому, що самого громадянського суспільства в колишньому СРСР взагалі не існувало, хоча державою використовувалась імітація демократизму на всіх рівнях. Саме тому в радянський період існування України фактично діяли лише два основних суб'єкти «громадянського» суспільства: а) профспілки, які залежали від політичної волі комуністичної партії та були її фактичним продовженням; б) комуністична партія, що культивувала диктатуру комуністичної ідеології, що заперечувала індивідуалізм на користь загального (колективного) блага. Закономірним чином ні профспілки, ні комуністична партія не могли вважатись суб'єктами громадянського суспільства в повній мірі, а тому вони адвокатували не інтереси соціально вразливих верств населення, а були інструментом посилення тоталітарної влади та організації суспільних відносин, які не будуть у жодній мірі шкодити безпеці держави.

Концентрація радянської держави не на меті соціальної безпеки, а на тотальному забезпеченні життєздатності самої держави сприяла тому, що у довоєнний період правове регулювання соціальної безпеки на історичних територіях України характеризувалось відставанням від міжнародних стандартів. Справа у тому, що в 1919 році була створена Міжнародна організація праці, конвенції та рекомендації якої поступово почали застосовуватись багатьма прогресивними державами Ліги Націй. Що ж

стосується колишнього СРСР, то, попри декларовані соціалістичні цінності, низка конвенцій і рекомендацій МОП ігнорувались радянською державою.

4. *Четвертий історико-правовий період (1945-1991 роки)*, який можемо назвати *періодом розвитку механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства*. Цей історико-правовий період, який охоплює різні історичні епохи, починаючи від завершення Другої світової війни до моменту падіння колишнього СРСР внаслідок так званого «параду незалежності» колишніх радянських республік, у якому однією з перших була Україна, є неоднозначним (у соціально-правовому контексті) історичним проміжком часу, що значним чином відобразився на становленні механізму правового регулювання соціальної безпеки за участю суб'єктів громадянського суспільства, яке існувало в колишньому СРСР переважно номінально. Насамперед звернімо увагу на те, що масштабні жертви та руйнування, спричинені Другою світовою війною, призвели до глибокої переоцінки соціальної відповідальності та ролі держави і суспільства у забезпеченні добробуту своїх громадян. На тлі цього у 1948 році Генеральною Асамблеєю ООН було проголошено Загальну декларацію прав людини [412], в якій права людини були концептуальним чином пов'язані зі станом її соціальної безпеки як найважливішою умовою для реалізації основних та інших прав людини. Визнання цього факту на глобальному рівні послужило: *по-перше*, каталізатором розширення систем соціального забезпечення, зокрема, й у колишньому Радянському Союзі, частиною якого на той момент була Українська РСР; *по-друге*, розквіту громадянського суспільства, оскільки інститути ООН у процесі свого розвитку паралельно розробляли програми підтримки різних суб'єктів громадянського суспільства (профспілок, організацій захисту прав людини, жіночих організацій та ін.), до яких надалі приєдналися регіональні міжнародні організації, наприклад, Рада Європи, а далі й деякі держави, зокрема США, Данія, Швеція, котрі бажали просувати через фінансування програм соціально-правового характеру різні цінності (відповідні програми

передбачали фінансову, технічну та іншу допомогу суб'єктам громадянського суспільства) [43].

Важливо звернути увагу на те, що радянська модель соціальної та демократичної держави значно відрізнялася від інших держав через свою ідеологічну основу, проте у цей період спостерігалось розширення соціальних пілг і послуг, що надавалися державою (на це частково вплинув широкий міжнародний дискурс про добробут та права людини, якому змушене було частково слідувати комуністичне керівництво країни для збереження свого міжнародного іміджу), а також імітація демократизму в державі та суспільстві. Тому, аналізуючи стан суб'єктів громадянського суспільства та розвиток механізму правового регулювання соціальної безпеки в Українській РСР, можемо зазначити наступне: по-перше, в УРСР, як і в інших частинах СРСР, держава зберігала монополію на забезпечення соціальної безпеки, яка залишалася аж до розпаду цієї тоталітарної держави відносною та лицемірною, адже забезпечувалася нелюдоцентричним чином (наприклад, передбачала ідеологічну несвободу кожної людини та примус до праці як спосіб досягнення соціальної безпеки працездатної людини); по-друге, вплив громадянського суспільства в УРСР у цей період не був повністю відсутній, адже офіційно санкціоновані (дозволені державним апаратом) організації (профспілки та очолювані комуністичною партією молодіжні і жіночі організації) відіграли важливу роль у поширенні інформації про державну політику соціального забезпечення та у збиранні позицій громадськості стосовно достатності державних заходів щодо соціального забезпечення громадян (при цьому слід враховувати, що збирання відгуків переважно мали ілюзорний характер). Таким чином, хоча простір для незалежного громадянського суспільства в СРСР в цілому був обмежений, ці «громадські» продержавні організації іноді могли виступати посередниками між населенням і комуністичним урядом, брати участь у реалізації соціальних програм і докладати зусиль до формування дискурсу навколо соціального забезпечення населення (насамперед у сфері трудового права, охорони здоров'я та освіти). При цьому

важливо наголосити на тому, що ці прояви діяльності громадянського суспільства, яке формально мало доступ до правового регулювання соціального забезпечення (саме «забезпечення», адже на той час в радянському праві не було сформовано концепції соціального захисту, що вже частково застосовувалась у країнах Європи) в УРСР: по-перше, стало результатом посиленого підтримкою ООН міжнародного руху за визнання соціального забезпечення, що мало непрямий вплив на Радянський Союз. Зважаючи на це, тоталітарний СРСР прагнув сформувати імідж держави, в якій створено систему ідеального соціального захисту, щоб конкурувати із Заходом, що призвело до поліпшення умов соціального забезпечення як у СРСР, так і на Заході (вже в цьому сенсі можна стверджувати, що саме це змагання було значною формою впливу громадянського суспільства, хоч воно і діяло на міжнародному, а не на внутрішньому рівні); по-друге, мотивація покращення рівня соціальної безпеки громадян УРСР, а також надання суб'єктам «громадянського» суспільства можливості впливати на правове регулювання соціальної безпеки в державі були спочатку несоціальними, а також такими, що могли б (якби йшлося про побудову реального громадянського суспільства) завдати шкоди тоталітарному режиму (адже, як уже нами було встановлено раніше, реальне громадянське суспільство не дозволяє державі стати авторитарною або ж залишатися тоталітарною, оскільки це унеможлиблювало б існування громадянського суспільства та виконання ним соціальної функції, яка передбачає, зокрема, участь у правовому регулюванні соціальної безпеки).

На цей факт звертають увагу також інші українські вчені. Зокрема В.Ф. Нестерович з цього приводу зауважує, що «громадські обговорення за радянської доби мали спотворений характер, оскільки головною метою їхнього проведення було не з'ясування думки громадськості щодо положень проєкту певного нормативно-правового акта, а здійснення на громадськість інформаційно-ідеологічного впливу при прийнятті того чи іншого нормативно-правового акта» [157, с. 33]. Таким чином, «протягом періоду

часу, що розглядається, на території УРСР було сформовано продержавне «громадянське» суспільство, яке використовувалось державою для імітації демократичності нормотворення, забезпечення міжнародного іміджу соціальної держави, яку будує активна громадськість. У зв'язку із цим протягом цього періоду було сформовано основні форми участі суб'єктів «громадянського» суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, які стали формами використання інструментів демократії для посилення тоталітарного режиму та послаблення соціальної безпеки населення, збільшення міри залежності соціальної безпеки громадянина від волі держави та суб'єктів «громадянського» суспільства, що стало однією з причин кризи «радянської держави» та її подальшого розпаду» [43].

5. *П'ятий історико-правовий період* (з 1991 року по сьогодні) – *період становлення сучасного механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства*. Цей історико-правовий період розпочався на фоні відсутності досвіду демократичного урядування та адекватного розуміння організації й нормативно-правового забезпечення режиму соціальної безпеки. У зв'язку із цим до завершення *пострадянського етапу становлення сучасного механізму правового регулювання соціального захисту* (1991-2004 роки), коли Україна утвердилась у необхідності її розбудови в якості сучасної європейської держави, правове регулювання соціальної безпеки та становлення сучасної концепції громадянського суспільства відбувались шляхом орієнтування на західні доктринальні розуміння соціальної безпеки та громадянського суспільства (їх використання обумовлено тим, що одразу ж з моменту відновлення незалежності України наша держава взяла курс на долучення до світового співтовариства в якості сучасної соціальної, правової та демократичної держави), які впроваджувались у практичну дійсність на ґрунті усталеного радянського розуміння концепту соціального забезпечення та громадянського суспільства. Цей період також характеризувався дезорієнтацією суспільства, яке було звільнене від ідеологічного ярма, однак в дійсності не розуміло межі своєї

свободи та не усвідомлювало можливостей ефективним чином впливати на суб'єктів нормотворчої діяльності задля того, щоб правове регулювання соціальної безпеки відповідало потребам у соціальній безпеці осіб, котрі знаходились у складних життєвих обставинах (ускладнювало це й те, що на той час більшість населення України все ще перебувала у соціально вразливому стані, обумовленому не лише соціально-правовим, але й економічним та культурним, політичним переходом від тоталітаризму до демократії і ринкової економіки).

Вже у рамках наступного етапу – *передвоєнного етапу становлення сучасного механізму правового регулювання соціального захисту* (2004-2014 роки), який розпочався перемогою громадянського суспільства над політичною владою, що тиснула на громадян у виборі подальшого курсу розвитку держави (мова йде про масові протести з 22 листопада по 26 грудня 2004 року). Протягом цього періоду розпочався процес європеїзації національного законодавства, зокрема, й у частині забезпечення соціальної безпеки населення, а також впровадження концепції громадянського суспільства в нормах чинного законодавства. Саме з цього періоду академічна спільнота активно долучилась до процесу формування пропозицій щодо наближення чинного законодавства про соціальну безпеку до відповідних принципів, норм і стандартів, які діють на території ЄС [див., напр.: 17; 22; 70; 258; 298] (примітним можна вважати й те, що це питання також не втратило актуальності й по сьогодні [див., напр.: 47; 83; 121; 145; 261]).

Третій етап сучасного періоду становлення сучасного механізму правового регулювання соціального захисту – *воєнний етап* (з 2014 року по сьогодні). Зі здобуттям успіху у відстоюванні громадянським суспільством у ході масових протестів, відомих як «Революція гідності», потреби подальшої розбудови України в якості європейської держави, що в перспективі набуде членства в ЄС, проти нашої держави розпочалась збройна агресія з подальшою тимчасовою окупацією Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, окремих територій Донецької та Луганської областей. Початок війни зумовив

посилення ролі громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки нових соціально вразливих верств населення (внутрішньо переміщених осіб, осіб, котрі втратили житло через руйнування, спричинені воєнними діями тощо), а також посилення соціальної безпеки військовослужбовців (осіб, які набули інвалідність у результаті війни), членів їх сімей та інших. При цьому слід мати на увазі, що триваюча з 2014 року збройна агресія проти України, посилена пандемією коронавірусної інфекції COVID-19, загострила соціальну вразливість населення, якою, на жаль, користуються недобросовісні суб'єкти всупереч своїм обов'язкам та вимогам, що випливають із принципів соціальної справедливості, соціальної відповідальності та соціальної солідарності. Зокрема вже тривалий час у «нашій державі спостерігається економічна та соціальна криза, користуючись якою роботодавці можуть масово порушувати права працівників, в результаті чого завдавати їм моральну шкоду» [51, с. 30], а також послаблювати їх соціальну безпеку в цілому. За таких обставин, а особливо після повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року, актуалізується потреба посилення ролі громадянського суспільства не лише на сфери, які стосуються соціальної безпеки населення (зокрема і в частині їх нормативно-правового регулювання та контролю і нагляду за виконанням цих норм суб'єктами права), але й нормативно-правове відображення правового статусу суб'єктів громадськості як важливих суб'єктів в організації та забезпеченні належного функціонування соціально-правового режиму соціальної безпеки в сучасній Україні. Це пояснюється також тим фактом, що по сьогодні не всі форми участі суб'єктів громадянського суспільства в нормотворчій діяльності знайшли належне відображення в нормах чинного законодавства, а також наразі ще не було прийнято базового закону з цього питання – законодавчого акта про суб'єктів громадянського суспільства.

Отже, підводячи *підсумок* викладеного, зазначимо, що в контексті сучасної концепції громадянського суспільства механізм правового регулювання соціальної безпеки постає, з одного боку, в якості узятого в

єдності й організованого комплексу суб'єктів нормотворення, форм, способів і засобів забезпечення упорядкування процесів і суспільних відносин стосовно соціальної безпеки, а також задоволення законних інтересів суб'єктів права у сфері соціальної безпеки (захисту), із залученням до нормотворчої діяльності суб'єктів громадянського суспільства, з іншого боку, в якості організованого та реалізованого (згідно з принципами права, нормами законодавства, інтересами людини, суспільства та держави) послідовного процесу, спрямованого на упорядкування соціально-правового режиму соціальної безпеки у державі за участю суб'єктів громадянського суспільства. При цьому слід мати на увазі, що й сьогодні ми можемо спостерігати процес становлення механізму правового регулювання соціальної безпеки у контексті сучасної концепції громадянського суспільства, адже зараз ще не можна констатувати існування досконалого законодавства про соціальну безпеку, а також законодавства про правовий статус суб'єктів громадянського суспільства загалом та суб'єктів правотворчості зокрема. У цьому контексті важливо враховувати тривалий процес становлення і розвитку громадянського суспільства, а також симбіотичний зв'язок розвитку громадянського суспільства із формуванням основних засад соціальної безпеки та їх просуванням у правовій дійсності за рахунок впливу суб'єктів громадянського суспільства. Так, як вбачається з викладеного, це питання є досить складним, адже становлення сучасного громадянського суспільства та сучасної доктрини соціальної безпеки, що розпочалися з часів існування стародавніх общинних суспільств і тривають у наш час, орієнтовані на індивіда, не були ані лінійними, ані рівномірними. При цьому саме такі історичні епохи, як Відродження, Просвітництво та промислова революція, були історичними періодами часу, коли поступово формувалось розуміння гармонійного балансу між колективним добробутом та індивідуальними правами, між загальною безпекою та індивідуальною безпекою.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Соціальна безпека є станом буття людини (груп людей, суспільства і держави в цілому), який розглядається в якості комплексу обставин дійсності, де такий суб'єкт існує, маючи змогу жити повноцінним соціальним життям (здобувати блага у соціальній сфері, накопичувати та реалізовувати соціальний капітал тощо), у процесі чого може зазнавати реального та потенційно прийнятного соціального ризику (шкоди).

2. Соціальній безпеці як об'єкту соціально-правового регулювання в Україні наразі властиві такі особливості: 1) соціальна безпека характеризується специфічною місією, яка зводиться до реального (фактично об'єктивованого, а не декларативного) втілення соціальних цінностей і принципів в багатогранних сферах людського життя (ґрунтуючись при цьому на визнанні взаємозалежності людей та підкреслюючи спільний обов'язок підтримувати один одного, наслідком чого є еволюція правосвідомого громадянського суспільства); 2) соціальна безпека є особливим соціально-правовим явищем, яке підлягає обов'язковому нормативно-правовому забезпеченню, зокрема, з метою: гарантування умов універсального доступу до системи соціальної безпеки України; встановлення базових стандартів соціальної безпеки, що не підлягають перегляду у бік їх звуження чи скасування; забезпечення юридичної визначеності різних аспектів забезпечення, підтримання та відновлення соціальної безпеки; уможливлення забезпечення довгострокової основи для передбачуваності майбутнього системи соціального захисту, а саме: фінансової стійкості програм соціального захисту за рахунок визначення джерел фінансування та управління фондами соціального забезпечення тощо, зниження конфліктності в сфері соціального захисту; забезпечення відповідальності та підзвітності дій суб'єктів забезпечення соціальної безпеки; уможливлення комплексного захисту, не допускаючи в системі соціального захисту актів недоброчесності щодо соціально вразливих верств населення; розширення сфери дії системи соціального захисту в Україні; розподіл відповідальності між різними

суб'єктами, які забезпечують соціальну безпеку (без «розмивання» відповідальності держави); забезпечення повноцінної пристосованості системи соціального захисту до мінливих обставин забезпечення соціальної безпеки населення; зміцнення рівня демократії та посилення громадянського суспільства у державі тощо; 3) соціальна безпека виступає вимірним соціально-правовим явищем й підлягає вимірюванню для забезпечення її якості та для своєчасного удосконалення соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки в Україні; 4) соціальна безпека – це соціально-правове явище, впливом якого повинен бути охоплений будь-хто.

3. Громадянське суспільство сьогодні постає в якості прогресивної цивілізаційної форми існування суспільства, котре є особливою умовою забезпечення соціальної безпеки населення з огляду на те, що таке суспільство: 1) виступає за прогресивну соціальну політику, сприяючи тому, щоб держава в дійсності належним чином виконувала свою соціальну функцію щодо соціальної безпеки населення; 2) слугує критично важливою інституційною основою для здійснення громадського контролю як процесу, в рамках якого визначаються недоліки як у забезпеченні дії, так і в самому функціонуванні системи соціального захисту; 3) функціонує як важлива інституційна основа для надання соціальних послуг, які впливають на підвищення рівня соціального захисту отримувачів цих послуг; 4) слугує інституційною площиною, на якій формується соціальний капітал населення, що є важливим фактором посилення соціальної безпеки суспільства; 5) є основою демократії, передбачаючи мобілізацію суспільства та його ефективну демократичну участь у формуванні (реалізації) соціальної політики загалом та політики соціального захисту зокрема; 6) є інституційним провідником для окреслення інтересів і потреб соціально вразливих верств населення, їх донесення до суб'єктів, рішення та дії (бездіяльність) яких впливають на соціальну безпеку населення; 7) служить інституційним локусом для комплексного захисту соціальних прав, сфери, нерозривно пов'язаної з більш широкими правами людини; 8) відіграє ключову роль у підвищенні

громадської свідомості щодо змісту соціальних прав, а також обов'язків із забезпечення соціальної безпеки тощо.

4. Механізм правового регулювання соціальної безпеки в контексті розвитку концепції громадянського суспільства у статичному стані постає в якості єдиного і організованого комплексу суб'єктів нормотворення, форм, способів і засобів забезпечення упорядкування процесів і суспільних відносин стосовно соціальної безпеки, а також задоволення законних інтересів суб'єктів права у сфері соціальної безпеки (захисту), із залученням до нормотворчої діяльності суб'єктів громадянського суспільства. У динамічному аспекті цей механізм є організованим і реалізованим відповідно до принципів права, норм законодавства, а також інтересів людини, суспільства та держави послідовним процесом, спрямованим на упорядкування соціально-правового режиму соціальної безпеки у державі за участю суб'єктів громадянського суспільства.

5. Для механізму правового регулювання соціальної безпеки у контексті розвитку концепції громадянського суспільства характерним є те, що цей механізм: 1) виступає різновидом правового механізму, охоплюється соціально-правовим режимом соціальної безпеки й тому діє за участю суб'єктів громадянського суспільства; 2) характеризується здатністю до регулювання суспільних відносин і процесів щодо соціальної безпеки, беручи до уваги вимоги принципів права; 3) являє собою системне явище, спрямоване на досягнення конкретної мети (формування за участю суб'єктів громадянського суспільства нормативно-правових умов соціально безпечного буття людини), а також на виконання відповідних завдань (створення нормативно-правової основи для забезпечення соціально безпечного існування особистості, групи людей, суспільства та держави загалом; забезпечення відповідності нормативно-правової основи соціально-правового режиму соціальної безпеки людиноцентричній парадигмі розвитку держави; забезпечення правової визначеності нормативно-правової основи забезпечення соціальної безпеки; забезпечення участі в нормативно-правовому упорядкуванні правовідносин, процесів і поведінки суб'єктів

соціально-правового режиму соціальної безпеки та ін.); 4) як системне явище у практичній дійсності об'єктивується в динамічній формі, виконуючи властиві цьому механізму функції (регулятивну, охоронну, захисну, інноваційну); 5) становить систему, яка складається з такої сукупності складових елементів: а) концептуальних елементів (принципи правового регулювання соціальної безпеки; мета, завдання, функції організації та дії цього механізму); б) практичних (фактичних) елементів (об'єкт механізму; суб'єкти механізму; нормативно-правова основа механізму; методи правового регулювання соціальної безпеки; способи правового регулювання).

6. Процес зародження та розвитку правового регулювання соціальної безпеки в Україні в умовах розвитку концепції громадянського суспільства є частиною відповідного глобального процесу становлення громадянського суспільства та режиму соціальної безпеки людини. Він поділяється на наступні періоди: перший історико-правовий період – період зародження правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства (IV ст. до н.е. – друга половина XIII ст.); другий історико-правовий період – період розвитку регулювання соціальної безпеки та концепції громадянського суспільства в рамках процесу ґрунтовного переосмислення цінності людини (друга половина XIII ст. – друга половина XVIII ст.); третій історико-правовий період – період становлення механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства під впливом посилення концепції соціальної солідарності промислової епохи (друга половина XVIII ст. – 1945 рік); четвертий історико-правовий період – період розвитку механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства (1945-1991 роки); п'ятий історико-правовий період – період становлення сучасного механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства, що поділяється на такі етапи: пострадянський етап (1991-2004 роки); передвоєнний етап (2004- 2014 роки); воєнний етап (з 2014 року по сьогодні).

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

2.1 Принципи механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні

Стосовно принципів механізму правового регулювання в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні, то ними є засадничі ідеї правового регулювання в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. Беручи до уваги наукові напрацювання вчених, у яких розкривається зміст принципів [див., напр.: 23; 58; 88; 89; 108; 170; 292; 315; 324], а також підходи учених до визначення поняття «принципи права» [див., напр.: 7, с. 72; 67, с. 21; 104, с.105; 113, с. 43; 173, с. 278] та наявні тлумачення структури системи ознак засадничих ідей права [див., напр.: 11, с. 20-21; 61; 113, с. 43-44; 130, с. 24-26; 293, с. 41-42], ми робимо висновок, що *ключовими характеристиками принципів правового регулювання соціальної безпеки у контексті еволюції концепції громадянського суспільства в Україні є такі сутнісні аспекти правових принципів:*

1. *Фундаментальний і керівний характер означених ідей спрямовує нормотворчість на втілення «духу» права та об'єктивацію соціальних цінностей й ідеалів. Як слушно зазначають науковці, правові принципи «спрямовують свій регулятивний вплив на захист, підтримку та розвиток сучасних суспільних цінностей» [304, с. 501]. Таким чином, правові принципи впливають із серцевини правової системи, охоплюючи сутність «духу» права та непохитно спрямовуючи його до кінцевої соціальної мети – благополуччя людини. З огляду на це в сучасній правовій, демократичній та соціальній державі «засадничі ідеї права є індикаторами панування права і правомірності поведінки суб'єктів права, адже вони спрямовують суб'єктів права на дії (бездіяльність) і рішення, які узгоджуються із цивілізаційними цінностями*

права, а тому сприяють посиленню соціальної безпеки як колективного суспільства, так і його окремих членів, що є фундаментальною цінністю сучасного суспільства» [49, с. 216]. Саме тому відповідні засадничі ідеї за значимістю взагалі не можуть зводитись до декларацій, побажань і рекомендацій, адже вони за своєю сутністю являють собою категоричні ідеї, пронизані конкретними завданнями, просуваючи в практичній дійсності місію права. Як такі, принципи права служать барометрами як верховенства права, так і законності поведінки, спрямовуючи суб'єктів права до дій і рішень, які відповідають цивілізаційним цінностям і внутрішнім ідеалам права. Отже, ці засадничі ідеї: по-перше, сприяють підвищенню соціальної безпеки як суспільства в цілому, так і окремих його членів, що є фундаментальною метою будь-якої сучасної правової, демократичної та соціальної держави; по-друге, виступають нормативно-ідеологічним компасом, спрямованість якого забезпечує узгодженість юридично значущих процесів, зокрема нормотворчості; по-третє, гарантують, що як процедурні, так і матеріальні результати правових процесів мають узгоджуватись із ключовими суспільними цінностями, соціальними нормами та загальним морально-етичним еталоном суспільства.

2. Принципи права мають ключове ідеологічне значення для ідеологічно-ціннісного змісту правової системи, впливаючи на кожен аспект такої системи, а щонайперше на нормотворче забезпечення цієї системи. У цій якості зазначені принципи служать ідеологічною основою правової системи, прищеплюючи єдину моральну, етичну, і філософську орієнтацію у формулюванні, тлумаченні та виконанні правових норм [40, с. 713]. Об'єднуюча роль принципів права має ключове значення для збереження авторитету правопорядку, запобігання культивуванню правового нігілізму в суспільстві та відображення нігілістичних концепцій у правовому регулюванні соціального захисту (насамперед у процесі десоціалізації нормативно-правового забезпечення соціальної сфери), а також нігілістичних підходів у взаємодії нормотворців із суб'єктами громадянського суспільства

(наприклад, коли нормотворцями залучаються недобросовісні суб'єкти громадянського суспільства, якими безвідповідально підтримуються тенденції до десоціалізації нормативно-правового забезпечення соціальної сфери). Саме тому, як ми вже неодноразово зазначали, правові принципи гармонізують правову систему із загальновизнаними ідеалами соціального розвитку, підтримуючи таким чином довіру до правового порядку, підвищуючи авторитет правопорядку, а також забезпечуючи основу, на якій суб'єкти громадянського суспільства можуть ефективно впливати на процес планування, організації та реалізації правового регулювання соціального захисту.

3. *Здатність легалізувати ключові суспільні цінності (на підставі їх теоретичного усвідомлення та обґрунтування), а також сформулювати їх «правовою мовою».* Принципи права розробляються шляхом теоретичного дослідження суспільних закономірностей, моделей, викликів і потреб, які розглядаються крізь призму верховенства права, враховуючи поточний соціально-економічний і цивілізаційний прогрес суспільства та спроможність держави приймати такі цінності в якості таких, яких вона буде дотримуватись. Слід наголосити на тому, що належним чином сформульовані, визнані та об'єктивно відображені (у нормативно-правових актах, судових рішеннях, доктринальних дослідженнях) принципи служать унікальним механізмом переведення суспільних прагнень і етносу в конкретні правові категорії, яких повинні дотримуватись усі суб'єкти права, зокрема й суб'єкти нормотворчої діяльності. Іншими словами, ці принципи: по-перше, виступають «містком» між абстрактними соціальними цінностями і чіткими правовими нормами; по-друге, спочатку конкретизуються в наукових роботах вчених і дослідників, а згодом легалізуються, тим самим сприяючи всебічному впровадженню морально-етичних і цивілізаційних орієнтирів у сферу права (зокрема й стосовно забезпечення соціальної безпеки).

4. *Безумовна імперативність принципів права у правовій державі.* Правові принципи за своєю суттю мають наказовий характер, оскільки містять

у своєму змісті конкретні вимоги до здійснення юридично значимих дій (прийняття рішень), а тому слугують основою, на якій будуються правові норми. Отже, структура та зміст нормативно-правових актів про соціальну безпеку (вже на етапі їх створення), а також нормотворчий процес у цілому повинні відповідати вимогам принципів права. У цьому контексті можемо дійти думки, що імперативність правових принципів становить важливу характеристику цих основоположних ідей, надаючи їм виразну ієрархічну перевагу. Це особливо очевидно у визначенні підстав для прийняття, зміни або припинення дії нормативно-правових актів у сфері соціального забезпечення та сприяння громадській участі в регулюванні соціальної сфери суспільства і держави. Означена імперативність, як вбачається, підкреслює стрижневу роль цих правових засадничих ідей як основи нормативно-правового забезпечення, що регулює мережу відносин і процесів у сфері забезпечення соціальної безпеки [40, с. 714].

5. *Нормативність принципів права.* Правові принципи виходять за межі простих основоположних та цивілізаційних ідей, якими керуються суб'єкти права у процесі нормотворчої та правозастосовної діяльності. Їх суть глибоко пронизана нормативністю, що дозволяє виводити принципи із площини теоретичних постулатів. Як вбачається, правові принципи містять набір імперативних вимог, дотримання яких зміцнює основу правопорядку в приватному та публічному секторі, а також сприяє правомірності суб'єктів права й тому уможлиблює гармонійне співжиття членів суспільства між собою та у відносинах із державою [40, с. 714]. Вказана значимість принципів права обумовлена тим фактом, що ці засадничі ідеї спрямовують суб'єктів права, узгоджуючи їх поведінку з ідеалізованими її рамками, передбаченими діючим правовим порядком. Внаслідок цього служать фундаментом для підтримки правової дисципліни в суспільстві.

Отже, під *принципами правового регулювання соціальної безпеки у рамках розвитку сучасної концепції громадянського суспільства в Україні* необхідно розуміти об'єктивно існуючі норми, сформульовані через

конструктивні, фундаментальні ідеї. Ці ідеї містять у собі вимоги, що стосуються нормативно-правового забезпечення соціально-правового режиму соціальної безпеки із залученням до цього процесу суб'єктів громадянського суспільства. Тобто у відповідних принципах зосереджений комплекс вимог, що сприяють створенню інтегрованої та справедливої правової системи, яка забезпечує підтримання правової законності та правопорядку у соціальній сфері [40, с. 714]. Аналізуючи сформульоване нами визначення, можемо дійти думки, що досліджувані принципи характеризуються очевидною соціально-правовою значимістю, адже вони: *по-перше*, служать опорою (як запобіжник) проти такого негативного і соціально небезпечного явища, як десоціалізація соціально-правового режиму, тобто забезпечують соціальну безпеку як широких верств населення, так і окремих соціальних верств. Дотримання цих принципів уможливорює зміцнення правового порядку, орієнтованого на людину, у сфері соціального захисту. Цей порядок залишається стійким до потенційного зниження стандартів соціального забезпечення навіть в умовах політичних та економічних коливань у державі, якщо інше прямо не передбачено Конституцією України; *по-друге*, означені засадничі ідеї полегшують загальний доступ (рівність громадян) до системи соціального захисту. У результаті впливу цих правових принципів соціальна безпека законодавством не може тлумачитись в якості привілею, який може надаватись лише певним верствам населення. Тобто під впливом вимог принципів правового регулювання соціальної безпеки стан соціально безпеки є особливим станом, на який має право кожен громадянин, а держава і суспільством крізь призму цього зобов'язуються захищати, охороняти та сприяти реалізації цього права; *по-третє*, означені правові принципи скеровують суб'єктів нормотворення у процесі планування та прийняття ними рішень і здійснення дій, сприяючи тим самим правовій визначеності забезпечення соціальної захищеності (безпеки) громадян [40, с. 714] (така визначеність зміцнює довіру громадян до законодавства, що має вирішальне значення для забезпечення стабільності буття людей, дозволяючи їм

планувати життя на довгостроковій основі); *по-четверте*, відповідні принципи вимагають, щоб суб'єкти нормотворчої діяльності приватного та публічного сектора залучали суб'єктів громадянського суспільства до питань упорядкування соціальної безпеки. Наслідком цього має стати забезпечення як репрезентативності (участь різних заінтересованих суб'єктів громадянського суспільства може сприяти тому, що в процесі нормативно-правового забезпечення будуть більш адекватно вирішуватись проблеми найбільш вразливих верств населення стосовно охорони їх здоров'я, безробіття, інвалідності, старості тощо, тим самим підвищуючи стійкість цих груп суспільства до різних форм соціальних ризиків, з якими вони стикаються в житті), так і справедливості (суб'єкти громадянського суспільства можуть відстоювати позиції, за допомогою яких навіть найбільш маргіналізовані верстви суспільства будуть мати можливість реалізувати право на соціальну безпеку) чинного законодавства, «підвищується їхнє соціальне спрямування» [40, с. 714], а отже, й зростає довіра населення до органів публічної служби та їх посадових осіб; *по-п'яте*, в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні принципи правового регулювання соціальної безпеки передбачають, що усі суб'єкти, які мають повноваження нормотворчого характеру, повинні також забезпечувати громадський нагляд за різними аспектами реалізації нормотворчих повноважень (під час планування, створення, зміни чи скасування норм законодавства) у сфері соціальної безпеки, а також впровадженням означених норм у соціальній політиці (насамперед у сфері забезпечення соціальної безпеки) [40, с. 714] (це дозволяє знизити випадки корупційного лобіювання, створення неефективних норм законодавства тощо). Отже, можемо дійти думки, що дотримання вимог розглянутих нами принципів суб'єктами нормотворчої діяльності під час нормативно-правового структурування соціально-правового режиму соціального забезпечення не лише сприяє підвищенню ефективності та результативності означеної системи, але й надає можливість нормотворчості виконувати функції впливового інструмента, який дозволяє сформулювати

інклюзивне, справедливе та прозоре суспільство з активною громадянською участю. Більше того, ці принципи служать основою в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні, пропонуючи керівні принципи, які дають можливість суб'єктам громадянського суспільства контролювати процес нормотворення, спрямовувати його на соціально безпечні результати і тим самим зміцнювати правопорядок у соціальній сфері держави та суспільства.

З'ясувавши сутнісний зміст принципів правового регулювання соціальної безпеки в Україні у контексті еволюції сучасної концепції громадянського суспільства, їх соціально-правове значення, можемо перейти до встановлення структури системи таких принципів, яка включає:

1. *Загальноправові принципи.* Цю групу засадничих ідей, як впливає з наукових досліджень [91, с. 26; 105, с. 84; 109, с. 188; 170, с. 57; 177, с. 52; 303, с. 39], охоплюють основні цивілізаційні цінності, які лежать в основі всієї правової системи, характеризуючись універсальністю та основоположністю, і виступають дороговказом, крізь призму якого повинна формуватися правова політика будь-якої правової держави. Отже, ці принципи не лише лежать в основі міжгалузевих і галузевих правових засад, але й служать базою для формування та тлумачення чинного законодавства, а тому їм повинні відповідати всі дії та рішення, що мають юридичні наслідки. До таких загальноправових засадничих ідей, з якими повинні узгоджуватись усі дії та рішення в рамках процесу правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні, слід віднести наступні принципи:

1) *принцип верховенства права*, який ґрунтується на такому соціально-правовому феномені, як верховенство права [84, с. 92], й, беручи до уваги зміст вказаної засадничої ідеї [52; 165; 179; 257; 325], означає, що кожна дія, яку вживає суб'єкт нормотворчої діяльності, має базуватися на засадах права та відповідати їм, сприяючи досягненню мети права та пануванню права у державі. Цей принцип гарантує, що прийняття, зміна та скасування норм

законодавства повинно здійснюватися за участю суб'єктів громадянського суспільства, сприяючи тому, щоб нормативне забезпечення системи соціального захисту в державі, на рівні місцевого самоврядування та організації (установи, підприємства) виконувало вимоги принципів, норм і стандартів права у цілому та соціального права зокрема;

2) *принцип законності*, який, враховуючи зміст цієї засадничої ідеї [72; 98, с. 30-33; 143; 154; 312], означає, що дії суб'єктів нормотворчої діяльності повсякчас повинні суворо дотримуватись норм правових законів і підзаконних актів, що відповідають принципам права та нормам Конституції України [117]. Так, відповідно до цього принципу усі зміни чинного законодавства, які стосуються режиму соціального захисту, мають відбуватись лише згідно з вимогами ч. 2 ст. 19 Основного Закону України, що захищає громадян від свавільного нормативно-правового забезпечення системи соціального захисту;

3) *принцип людиноцентризму*, який, беручи до уваги зміст вказаної засадничої ідеї [110; 156; 160; 266; 344], наголошує на необхідності розуміння людської гідності та добробуту людей в якості пріоритету будь-якої політики чи дії, зокрема й дій та рішень суб'єктів нормотворчої діяльності у процесі нормативно-правового забезпечення системи соціального захисту. У зв'язку із цим суб'єкти нормотворчої діяльності (державні органи, органи місцевого самоврядування, роботодавці та інші) мають консультуватись із громадськістю та іншими зацікавленими сторонами для забезпечення відповідності політики соціального захисту реальним потребам населення;

4) *принцип рівності*, який, враховуючи зміст цієї засадничої ідеї [26; 259; 260; 297], гарантує, що: всі люди в Україні є рівними перед законом й тому мають право на рівний соціальний захист, як це регламентовано на рівні закону (тобто, враховуючи відповідні підстави, умови та інші обставини); усі суб'єкти громадянського суспільства незалежно від їх впливовості, мають право долучатись до правового регулювання соціальної безпеки в державі;

5) *принцип справедливості*, який, беручи до уваги зміст вказаної засадничої ідеї [14; 116; 118; 302; 309], вимагає справедливого залучення до процесу нормотворення у сфері соціального захисту усіх заінтересованих суб'єктів громадянського суспільства, а також добросовісної реалізації нормотворчих повноважень, у результаті чого буде забезпечене справедливе ставлення до всіх, хто потребує соціального захисту задля досягнення гідного рівня життя.

2. *Спеціальні принципи правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні.* Встановлюючи актуальний зміст цієї групи принципів правового регулювання, зазначимо, що необхідно враховувати той факт, що під час переходу від пострадянського утворення до незалежної держави, цілісно відданої створенню сучасної правової, демократичної та соціальної держави (з акцентом на інтеграцію до Європейського Союзу), Україна стикається з необхідністю зміцнення нормативно-правової основи соціального захисту, беручи до уваги потребу в долученні до цього процесу різноманітних суб'єктів громадянського суспільства. При цьому важливо зауважити, що вдосконалення зазначеного соціально-правового режиму здійснюється при суворому дотриманні загальних правових принципів, а також спеціальних принципів, які надають конкретності цим загальним принципам у сфері забезпечення соціальної безпеки населення. Враховуючи викладене, доходимо висновку, що під відповідними принципами слід розуміти саме галузеві принципи (принципи сучасного соціального права України). Вказане можемо пояснити тим фактом, що саме зазначені «засадничі ідеї ґрунтуються на цілісному підході до забезпечення індивідуального та колективного соціально-правового, культурного, економічного та інших типів гідного і повноцінного існування індивіда та груп людей» [49, с. 216]. Зазначене, а також підходи вітчизняних науковців [див., напр.: 13; 162; 169; 304; 329] щодо тлумачення актуального змісту принципів соціального права України та засадничих ідей соціального захисту (серед іншого, принципів соціального

забезпечення) дають підстави стверджувати, що спеціальні принципи правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні наразі характеризуються структурою, яка включає:

1) *принцип соціальної справедливості*. Ця засаднича ідея «зобов'язує державу та суспільство у цілому створювати умови, які гарантують, що кожна особа незалежно від її статі, раси, мови, політичних чи релігійних переконань, стану здоров'я та інших відмінних факторів спроможна вести життя, яке є повноцінним, будучи узгодженим із засадами соціальної безпеки (створення дійсно інклюзивного середовища, в якому можливе набуття та реалізація прав у соціальній сфері)» [49, с. 216]. При цьому слід мати на увазі, що соціальна справедливість – це цінність, яка сформувалась у рамках розвитку гуманістичного правового світогляду (це нами було відображено у підрозділі 1.3 дисертації) та була розвинута завдяки становленню громадянського суспільства і посиленню його впливу. Вказане стало можливим з огляду на наступне: *по-перше*, суб'єкти громадянського суспільства захищають соціальні права та інтереси соціально вразливих осіб та осіб, які можуть опинитись у складних життєвих обставинах. З цією метою відповідні організації представляють права та інтереси таких громадян у суді, органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, часто проводять кампанії з підвищення обізнаності про права соціально вразливих верств населення та лобіюють зміни соціальної політики держави, органів місцевого самоврядування, а також на організаційному рівні (на підприємствах, в установах, організаціях), щоб забезпечити їхнє включення до схем соціального забезпечення; *по-друге*, суб'єкти громадянського суспільства часто діють в якості посередників між соціально вразливими верствами населення та законодавцем, органами публічної служби (підприємствами, установами, організаціями), гарантуючи, що інтереси, особливе бачення тих чи інших аспектів вирішення соціальних проблем найбільш уразливих верств населення будуть почуті та враховані на

нормотворчому рівні; *по-третє*, суб'єкти громадянського суспільства можуть брати участь у розробці політики, формулюючи ідеї та пропозиції, які дозволяють гарантувати, що в цій політиці будуть справедливим чином враховуватись особливі потреби верств населення, яких вони представляють (наприклад, осіб з інвалідністю, жінок та інших); *по-четверте*, «суб'єкти громадянського суспільства часто здійснюють нагляд та контроль за нормотворчою діяльністю, а також реалізацією цих норм на практиці. Мова насамперед йде про впровадження програм соціального захисту, гарантуючи, що вони реалізуються з урахуванням вимог соціальної справедливості. У зв'язку із цим суб'єкти громадянського суспільства спроможні притягувати державу в особі її органів та посадових осіб до соціальної відповідальності, а через національні та міжнародні інститути – до юридичної відповідальності за порушення своїх обов'язків щодо належної реалізації соціальної функції.

Отже, «врахування принципу соціальної справедливості в правовому регулюванні соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні сприяє тому, щоб: по-перше, норми, якими регламентуються ті чи інші програми та заходи соціального захисту (сама система соціального захисту в цілому), сприяли тому, щоб такі програми і заходи (система) ставали більш доступними для всіх, хто потребує такого захисту, що забезпечує на нормативно-правовому рівні умови, за яких ніхто не залишиться без захисту, якщо він цього потребує; по-друге, нормотворча діяльність суб'єктів владних повноважень (владних повноважень на організаційному рівні) обумовлювали зростання довіри до системи соціального захисту; по-третє, соціально вразливі верстви населення відчували соціальну солідарність (за рахунок активної діяльності суб'єктів громадянського суспільства), результатом якої стало б відображення прав та інтересів таких вразливих верств населення в нормативно-правовій основі соціального захисту» [49, с 216];

2) *принцип соціальної відповідальності*. Подібно до змісту засади соціальної справедливості принцип соціальної відповідальності виникає як

закономірний ефект існування громадянського суспільства та суспільної потреби у підзвітному публічному адмініструванні. Цей принцип накладає особливі зобов'язання на суб'єктів, що створюють (змінюють, скасовують) норми, а також на різних суб'єктів громадянського суспільства, котрі або наглядають (реалізують громадський контроль), або беруть участь у нормотворчому процесі, вимагаючи: *по-перше*, визнання причинно-наслідкових зв'язків між правовим регулюванням та «подальшим функціонуванням режиму соціальної безпеки держави» [49, с. 216]. Таким чином, суб'єкти громадянського суспільства повинні спостерігати за тим, чи враховуються усі потенційні наслідки для соціального захисту вразливих верств населення, спонукаючи суб'єктів нормотворчої діяльності до того, щоб вони діяли (приймали рішення), зважаючи на те, яким саме чином ці дії (рішення) можуть у подальшому вплинути на стан соціальної безпеки населення чи окремої групи населення; *по-друге*, сприяння адаптованості правового регулювання соціального захисту та результатів нормотворення таким чином, щоб покращувати соціально-правову основу соціального захисту (відповідний соціально-правовий режим у цілому) як на національному, так і на місцевому рівнях. Зазначена адаптивність має спрямовуватись на узгодження з основними цілями соціального права України, сприяючи таким чином розвитку інклюзивного суспільства в державі; *по-третьє*, брати на себе усвідомлене зобов'язання покращувати суспільний та індивідуальний добробут, суворо не допускаючи використання нормотворчих повноважень для підриву ключових та похідних положень соціальної безпеки, спрямованих на різні демографічні групи населення;

3) *принцип соціальної солідарності*. Виокремлений принцип передбачає, що суб'єкти, залучені до процесу правового регулювання соціального захисту, повинні чітко усвідомлювати: по-перше, власну роль як елемента широкої суспільної структури – суспільства; по-друге, те, що «кожен з них самотійно та спільно з іншими спроможний сприяти забезпеченню соціальної безпеки у державі» [49, с. 217]. Важливість зазначеного обумовлена тим фактом, що

суб'єкти нормотворчої діяльності, здійснюючи ті чи інші дії (бездіяльність), приймаючи відповідні рішення в процесі нормотворення, виявляють свій регулятивний потенціал, який має значні соціально-правові наслідки для системи забезпечення колективної соціальної безпеки. Відповідно до цього принципу учасники відповідного правового процесу зобов'язані: *по-перше*, визнавати (у практичній дійсності демонструвати відповідне усвідомлення), що обов'язок забезпечення соціального захисту не є виключною компетенцією будь-якого конкретного суб'єкта публічного адміністрування (органу публічної служби, посадової особи), він є колективною відповідальністю, розподіленою між громадянами. Однак **вказане у жодному разі не применшує і не може «вимивати» безумовної відповідальності держави за підтримання надійної системи соціального захисту населення у процесі реалізації її соціальної функції**; *по-друге*, діяти соціально відповідальним чином не лише окремо (автономно), але й у співпраці з іншими учасниками, щоб об'єднати ресурси, знання та досвід, який є у розпорядженні таких суб'єктів. Означена взаємодія посилює колективний вплив цих суб'єктів на стан соціального захисту населення (окремих верств населення), тим самим сприяючи більшій єдності в громадянському суспільстві (для пересічних та соціально активних громадян, громадських об'єднань), а також ефективній співпраці з суб'єктами громадянського суспільства (для органів державної служби); *по-третьє*, «не бути інертними, а вчасно та адекватно реагувати на соціально-правові потреби суспільства (беручи до уваги виникнення нових соціальних ризиків і викликів чи посилення, трансформацію існуючих ризиків і викликів), будучи чуйними до мінливих потреб суспільства у цілому та окремих верств населення зокрема» [49, с. 217]; *по-четверте*, «створювати та підтримувати платформи взаємодії (суб'єктів громадянського суспільства між собою та з органами публічної служби)» [49, с. 217], на яких виникатимуть: а) відкриті канали спілкування щодо виявлення, фіксування, обговорення та розроблення стратегій і шляхів їх реалізації з метою вирішення проблем забезпечення соціальної безпеки; б) механізми зворотного зв'язку, які

дозволятимуть суб'єктам оцінити вплив їхніх дій на забезпечення соціальної безпеки, а також вчасно виявляти недоліки стратегії забезпечення соціальної безпеки та/або її реалізації;

4) *принцип свободи праці*, який є основоположним, а також охоплює кілька важливих аспектів. Насамперед ця засаднича ідея суворо забороняє умови, які сприяють примусовій або підневільній праці. Крім того, принцип свободи праці зобов'язує створювати справедливі умови праці, що дозволяють будь-якій працездатній особі реалізувати свій трудовий потенціал у приватному чи державному секторі відповідно до її професійної кваліфікації. Зокрема цей принцип вимагає наступного: по-перше, негайне та активне запобігання, виявлення та усунення будь-яких причин примусової праці, особливо тих, що передбачені нормативно-правовими актами; по-друге, забезпечення рівних можливостей для реалізації трудового потенціалу для всіх працездатних осіб без дискримінації за їх походженням, статтю, расою чи іншими визначальними ознаками (характеристиками, які не виправдовують застосування заходів позитивної дискримінації); по-третє, забезпечення відносної доступності посад, обмежених (у доступі до них) лише професійними та іншими об'єктивно виправданими вимогами, під час підбору та добору персоналу; по-четверте, надання людям свободи вибору форми зайнятості та способу організації їхніх трудових відносин в об'єктивно можливих межах [49, с. 217];

5) *принцип гідної праці*. Ця засаднича ідея зобов'язує роботодавців створювати здорові та безпечні умови праці для належного виконання працівниками трудових обов'язків. Це охоплює насамперед дотримання норм соціально безпечної організації трудових відносин, а також нарахування та виплату працівнику грошової винагороди за працю, що відповідає його людській гідності. Отже, важливість цього принципу не можна недооцінювати. Як влучно зауважують науковці з цього приводу, мета сталого економічного та соціального розвитку в нашій державі, з одного боку, нерозривно пов'язується із суспільним добробутом, який ґрунтується на

гідній, безпечній, а також продуктивній праці працюючих осіб, з іншого боку, передбачає організацію трудових, зокрема, виробничих відносин, що забезпечують при цьому високий рівень соціального захисту всього населення [99, с. 9]. Водночас у контексті правового регулювання соціального забезпечення населення, зокрема, в умовах розвитку громадянського суспільства в Україні вкрай необхідно визнати, що в сучасних умовах гідна праця визнається багатограним соціальним і правовим явищем, що має важливе соціально-правове значення, адже безпосередньо стосується соціальної безпеки працюючих. Гідну працю як важливе соціально-правове явище В.В. Гладкий справедливо називає «працею вищого порядку». Інтерпретуючи різні аспекти вияву гідної праці, науковець зазначає, що гідна праця відповідає наступним ключовим критеріям: по-перше, ця праця відповідає суспільним очікуванням щодо гідної участі працездатних осіб в суспільному житті; по-друге, гідна праця виражається у задоволенні потреб держави в активній трудовій діяльності населення, яка не лише підвищує економічну активність у державі, але й запобігає інвалідизації працездатних осіб; по-третє, гідна праця відповідає завданням держави щодо забезпечення належної зайнятості всіх працездатних осіб, які не бажають або не можуть займатися соціально корисною само зайнятістю; по-четверте, гідна праця втілює у сфері праці фундаментальне розуміння людської гідності; по-п'яте, гідна праця задовольняє базові людські потреби, одночасно мінімізуючи девіантний потенціал, зокрема, щодо зловживання робочим місцем або службовим становищем для незаконної чи нечесної діяльності, такої як корупція (також зловживання і недоброчесність у контексті правового регулювання соціальної безпеки, що набуває рис десоціалізації сфери праці та зайнятості) [див., напр.: 54, с. 42]. Тобто принцип гідної праці зосереджений на забезпеченні соціально безпечного робочого середовища. У цьому сенсі мова йде про середовище, яке визнає та поважає людську гідність і права працівника, забезпечує його законні інтереси та справедливу грошову винагороду за виконану роботу [49, с. 217];

б) *принцип стабільності трудових відносин*, який, беручи до уваги позиції учених щодо змісту такого принципу [див., напр.: 57; 146; 321; 322], «узгоджується із принципом свободи праці та відображає впорядкованість і передбачуваність відповідних правових відносин» [49, с. 217]. Відповідно до цієї засадничої ідеї: *по-перше*, трудові відносини повинні бути організовані таким чином, щоб вони були передбачуваними у їх подальшому перебігу; *по-друге*, не допускається довільне розірвання трудових правовідносин між працівником і роботодавцем, яке у такому сенсі тлумачиться в якості соціально ризикованих чи соціально небезпечних; *по-третє*, повинен забезпечуватись баланс інтересів, який узгоджує інтереси працівників щодо реалізації свободи праці (права працювати, не працювати й не бути примушеним до праці), водночас дозволяючи об'єктивуватись інтересам роботодавця, які зводяться до забезпечення ефективності виробничих відносин. У цьому контексті слід зазначити, що принцип гармонійної стабільності трудових відносин в аспекті правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні сприяє зміцненню довіри між сторонами трудових правовідносин, а також зростанню продуктивності праці, узгодженої із критеріями гідної праці.

Принцип стабільності трудових правовідносин в аспекті правового регулювання соціальної безпеки за участю суб'єктів громадянського суспільства вимагає активної участі в процесі нормативно-правового забезпечення соціального захисту таких суб'єктів, як профспілки, асоціації роботодавців, організації, що представляють вразливі демографічні верстви суспільства (осіб з інвалідністю, жінок, ветеранів війни та ін.). Ключовим елементом цього принципу є вимога забезпечення соціального захисту протягом усього циклу фактичного вияву трудових відносин, що гарантує досягнення кількох ключових результатів: по-перше, забезпечення постійності трудового доходу працівників, тобто реалізації ними права на отримання постійного доходу у вигляді грошової винагороди за виконання трудових обов'язків, що дає можливість підтримувати рівень фінансової

передбачуваності, який є життєво важливим для планування майбутнього; по-друге, передбачуваність системи внесків роботодавця, яка полягає в тому, що роботодавці повинні робити регулярні внески до фондів соціального страхування, а це є наріжним каменем для надійного функціонування системи соціального захисту; по-третє, підвищення довіри до: а) системи соціального захисту, а також до суб'єктів і самого процесу нормативно-правового забезпечення ефективного функціонування цієї системи; б) «суб'єктів громадянського суспільства, які існують не в якості формальних суб'єктів режиму соціальної безпеки в державі, а в дійсності виконують важливу місію, яку вони на себе взяли в демократичній державі у соціально-правовій сфері» [49, с. 218];

7) *принцип позитивної дискримінації*, який, враховуючи актуальні позиції вчених [див., напр.: 262; 270; 336; 358; 389] щодо змісту соціального-правового явища позитивної дискримінації, виявляється у тому, що, дотримуючись загального правового принципу рівності, важливо забезпечити спеціальні гарантії для задоволення соціальних потреб певних груп у межах найбільш уразливих верств населення (осіб з інвалідністю, жінок, вагітних жінок, батьків дітей з інвалідністю, осіб передпенсійного віку та ін.). Ці групи населення в силу сформованих стереотипів та/або свого соціального потенціалу об'єктивно не можуть задовольнити означені потреби у соціальній сфері на рівні з іншими самостійно [49, с. 218], що в такому разі суперечить вимогам принципів соціальної справедливості, соціальної солідарності та соціальної відповідальності. Таким чином, керуючись принципом позитивної дискримінації у межах процесу правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства, суб'єкти нормотворчої діяльності повинні: *по-перше*, окреслити чітке визначення (розуміння) та класифікувати верстви населення, котрі є особливо вразливими через існуючі упередження, стереотипи чи історичну несправедливість і, як наслідок, стикаються з неналежним соціальним становищем у різних соціальних сферах; *по-друге*, надавати зазначеним групам населення

спеціальні гарантії, адаптовані до їхніх унікальних потреб. Зазначені гарантії не можуть обмежуватися політикою квот, матеріальною допомогою та спеціалізованими соціальними послугами. При цьому слід враховувати те, що позитивна дискримінація не є актом благодійності держави, яка здійснюється під впливом громадськості, вона виступає заходом розширення прав і можливостей, завдяки яким розкривається соціальний потенціал людини, що був прихований, нереалізований, а отже, не враховувався в структурі соціального капіталу країни; *по-третє*, «дієвим чином і глибоко усвідомлювати той очевидний факт, що проста формальна рівність (однакове ставлення до всіх крізь призму закону та моралі) не обов'язково може призвести до реальної рівності (забезпечення існування умов, за яких всім надаються дійсно однакові шанси)» [49, с. 218]. У зв'язку із цим суб'єкти нормотворчої діяльності мають на нормативно-правовому рівні забезпечувати вжиття заходів, спрямованих на зменшення існуючих розбіжностей у фактичних можливостях і результатах у повноцінному суспільному бутті людини; *по-четверте*, «підходити до застосування заходів позитивної дискримінації в нормотворчій діяльності як до тимчасового заходу, виходячи з того, що такі заходи повинні періодично переглядатися для оцінки їх актуальності, достатності та адекватності» [49, с. 218]; *по-п'яте*, «не допускати вжиття заходів позитивної дискримінації за рахунок зменшення соціальної безпеки інших верств населення» [49, с. 218]. Тобто суб'єкти нормотворчої діяльності, керуючись потребами забезпечення соціального захисту окремих верств населення заходами позитивної дискримінації, повинні дбати про те, щоб у результаті такої нормотворчої діяльності інша група населення зазнавала дискримінації (мета позитивної дискримінації полягає у виправленні існуючих нерівностей, а не у створенні нових);

8) *принцип розумного пристосування*. Враховуючи зміст поняття «розумне пристосування» [див., напр.: 55; 131; 350; 374; 404], доходимо висновку, що виокремлений принцип «вимагає унормування сфери праці таким чином, щоб роботодавці адаптували робочі місця (у фізичному сенсі) не

лише до загальної норми безпечного та здорового робочого місця, але й відповідно до особливих потреб працівника (наприклад, до потреб особи з інвалідністю, вагітної робітниці тощо)» [49, с. 218]. Реалізуючи цей принцип у процесі правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні необхідно: *по-перше*, «мінімізувати вплив індивідуальної оцінки роботодавця щодо особливих потреб працівника, не припускаючи при цьому дискримінаційного мислення» [49, с. 218]. Так, роботодавці повинні: а) мати чіткі вказівки та протоколи (інструкції) щодо надання працюючим у них особам розумних пристосувань, беручи до уваги обов'язок роботодавця щодо збереження конфіденційності особливих потреб працівників, якщо відповідне розголошення не є важливим для виробничого процесу, соціальної безпеки інших працівників тощо; б) оцінювати конкретні потреби кожної людини в контексті забезпечення її соціальної безпеки, а не покладатися на узагальнені чи стереотипні уявлення про певні групи працездатних осіб; *по-друге*, «в контексті виконання вимог принципу забезпечення гідної праці, зобов'язувати роботодавців створювати не лише соціально безпечне середовище у цілому, але й робочі місця, які будуть фізично доступними та функціональними для працівників з особливими потребами, а також встановлювати режим роботи, адаптований до особливих потреб працівника» [49, с. 218]; *по-третьє*, «під час нормативного забезпечення сфери праці та зайнятості суб'єкти нормотворчої діяльності повинні взаємодіяти з відповідними суб'єктами громадянського суспільства задля того, щоб отримати спеціальні знання, за допомогою яких будуть використовуватись найбільш точні, адекватні та системні підходи в нормотворчому процесі, спрямованому на реалізацією принципу розумного пристосування у сфері праці та зайнятості» [49, с. 218]; *по-четверте*, «не створювати нормативно-правових умов, які невиправдано ускладнюватимуть господарську діяльність роботодавця, шкодячи закріпленим в Основному Законі України свободі підприємницької діяльності» [49, с. 218]. Це означає, що суб'єкти нормотворчої діяльності повинні керуватись не лише

рекомендаціями суб'єктів громадянського суспільства, що репрезентують позиції та потреби соціально вразливих верств населення, але й суб'єктів громадянського суспільства, які є роботодавцями та організаціями роботодавців. Так, «у процесі нормотворення, спрямованого на забезпечення соціальної безпеки у сфері праці та зайнятості, необхідно виходити із того, що, хоча мета розумного пристосування полягає в максимально можливому пристосуванні умов праці працівника до його особливих потреб, проте не всі такі «пристосування» можуть вважатись доцільними, якщо вони призводять до об'єктивно оцінених не виправданих труднощів для роботодавця» [49, с. 218].

3. *Особливі принципи правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні.* Групу цих засадничих ідей складають *спеціальні принципи соціального захисту*, в яких конкретизуються загальні принципи соціального права України, що є спеціальними принципами правового регулювання соціальної безпеки. До відповідних засадничих ідей слід, зокрема, віднести наступні:

1) *принцип соціального страхування*, виконання вимог якого передбачає спрямованість нормативно-правового забезпечення соціального захисту населення на створення та забезпечення функціонування в рамках національної системи соціального захисту системи соціального страхування, яка забезпечує захист осіб у разі виникнення непередбачених обставин (хвороба, інвалідність, безробіття тощо), а також передбачуваних обставин, наприклад, вихід на пенсію, які обумовлюють стан соціальної вразливості цих осіб. Відповідна засада передбачає також: *по-перше*, заохочування участі суб'єктів громадянського суспільства в нагляді за процесом нормотворчості (процесом правореалізації), розробці та вдосконаленні системи соціального страхування; *по-друге*, сприяння активній участі суб'єктів громадянського суспільства в інформаційних кампаніях, спрямованих на: а) поінформування громадськості про їхні права, обов'язки та переваги відповідно до діючого правового режиму соціального страхування; б) мобілізацію суспільства на

формування пропозицій щодо вдосконалення такого соціально-правового режиму; в) просування ідей важливості колективної відповідальності у захисті добробуту громадян від факторів невизначеності суспільного буття;

2) *принцип соціальної допомоги*. Цей принцип вимагає від суб'єктів нормотворчої діяльності створення нормативно-правових умов для оптимального виникнення і перебігу процесу надання соціальної допомоги особам, котрі в дійсності перебувають у складних життєвих обставинах (в нужденному або вразливому стані). Ця засаднича ідея передбачає, що в Україні буде створено законодавче підґрунтя для того, щоб: *по-перше*, суб'єкт, відповідальний за надання соціальної допомоги, мав змогу її негайно та у належній мірі надавати відповідним особам (сім'ям), які не спроможні задовольнити свої основні потреби через ті чи інші обставини дійсності (через крайню бідність, інвалідність, сімейне насилля). З цією метою на нормативно-правовому рівні повинні встановлюватись чіткі (однозначні, зрозумілі) та прозорі критерії і механізми ідентифікації та визнання осіб (сімей) в якості таких, що опинилися у складних життєвих обставинах, а отже, потребують отримання необхідної допомоги; *по-друге*, суб'єкти громадянського суспільства могли контролювати механізм надання соціальної допомоги, а також формувати пропозиції щодо його удосконалення (беручи до уваги кадрові аспекти надання допомоги, якість таких послуг, оптимальність і достатність їх надання), які будуть розглядатись суб'єктами, до предмету відання яких відноситься удосконалення вказаного правового механізму;

3) *принцип адресності заходів соціальної безпеки*. Цей принцип вказує на необхідність забезпечення на нормативно-правовому рівні умов, за яких кожен, хто потребує соціального захисту, зможе його отримати шляхом визнання безумовності: *по-перше*, потреби ідентифікації осіб (груп осіб), які перебувають у соціально вразливому стані або ж можуть потрапити в таку ситуацію; *по-друге*, необхідності ідентифікації обсягу потреб вказаного кола осіб; *по-третє*, необхідності націлювання на виявлені потреби соціально-правового, економічного та іншого впливу соціально захисного характеру.

Отже, виконання цього принципу передбачає дієве розуміння суб'єктами нормотворчості, що під час правового регулювання соціальної безпеки вони повинні враховувати той факт, що різні особи (групи осіб) можуть потребувати різних форм і рівнів підтримки залежно від конкретних обставин, в силу яких їх стан вважається соціально вразливим (наприклад, вік, тяжка хвороба, інвалідність, рівень доходу, насилля в сім'ї чи на робочому місці тощо). Отже, належне виконання вимог цього принципу передбачає залучення до процесу нормотворчої діяльності суб'єктів громадянського суспільства, котрі репрезентують інтереси кола осіб, соціальна безпека яких врегульовується на нормативно-правовому рівні. Таким чином, суб'єкти нормотворчої діяльності мають розуміти, що співпраця із суб'єктами громадянського суспільства, які володіють базовими знаннями та досвідом у вирішенні конкретних проблем соціальної вразливості, сприятиме підвищенню точності та ефективності нормативно-правового забезпечення правового режиму соціальної безпеки в державі;

4) *принцип адаптивності заходів соціальної безпеки*. Виокремлений принцип забезпечує підтримання нормотворчим процесом гнучкості заходів соціального захисту, уможливлуючи таким чином їх пристосованість до таких важливих у забезпеченні соціальної безпеки факторів, як, *по-перше*, загальна та особлива мета і завдання соціальних прав людини [див., напр.: 86; 87], які завдяки вказаним заходам об'єктивуються в належній мірі, *по-друге*, обставини реальної дійсності, які характеризуються певним набором соціальних ризиків і викликів, що впливають на ефективність застосування заходів соціального захисту в таких умовах. Таким чином, повноцінне виконання вимог наведеної засадничої ідеї передбачає: *по-перше*, розуміння суб'єктами нормотворчої діяльності зв'язку між формуванням і реалізацією політики у сфері соціальної безпеки, та неоднаковістю потреб у соціальній сфері, які особа (група осіб) не спроможна задовольнити, а також змінюваністю соціальних та економічних умов буття людини, що призводить і до змінюваності соціальних ризиків; *по-друге*, забезпечення гнучкості заходів

соціального захисту, що не може бути аргументом для звуження їх потенціалу; *по-третє*, регулярний перегляд та оновлення (з метою посилення соціально захисного потенціалу) політики і програм соціального захисту для забезпечення їх актуальності, достатності;

5) *принцип адекватності заходів соціальної безпеки потребам забезпечення такої безпеки*, що вказує на необхідність забезпечення суб'єктами нормотворчої діяльності умов, за яких: *по-перше*, програми соціального захисту охоплюватимуть широкий спектр соціальних ризиків, викликів та інших непередбачених ситуацій, враховуючи мінливість буття людини і суспільства; *по-друге*, пільги, що надаватимуться відповідним категоріям населення, відповідатимуть базовим потребам, а також сприятимуть добробуту окремих осіб (сімей), що перебувають у соціально вразливому стані (припускається, що результатом застосовування таких заходів буде відновлення соціально безпечного стану буття відповідного суб'єкта); *по-третє*, повсякчас будь-яка соціально вразлива людина матиме рівний доступ до послуг, пільг, допомог, що в цілому надаються в рамках національної системи соціального захисту;

6) *принцип незворотності заходів забезпечення соціальної безпеки*. Цей принцип вимагає: *по-перше*, від суб'єктів, відповідальних за формування правового режиму соціального захисту не вчиняти дій та не приймати рішень, зокрема в рамках нормотворчої діяльності, які будуть скасовувати соціальні стандарти та норми, зменшувати їх, робити їх менш доступними (недоступними) для певного кола суб'єктів тощо; *по-друге*, від суб'єктів, відповідальних за реалізацію політики у сфері соціального захисту не вчиняти дій і не приймати рішень, зокрема підзаконних актів, якими заходи соціального захисту, що застосовуються до певної особи (групи осіб), будуть свавільно припиненні, що підірвало б упевненість соціально вразливих осіб у майбутньому (це, власне, є окремим соціальним ризиком);

7) *принцип системності та комплексності заходів соціальної безпеки*. Виокремлена засаднича ідея вимагає, щоб у процесі та у результаті правового

регулювання соціальної безпеки: *по-перше*, заходи соціального захисту були (залишались) органічною частиною системи соціального захисту, яка є комплексною та скоординованою системою; *по-друге*, усі елементи, з яких складається захід соціального захисту, відповідали меті соціальної безпеки; *по-третє*, усі суб'єкти забезпечення соціальної безпеки діяли на основі засад взаємодії, співпраці та інтеграції;

8) *принцип наукової обґрунтованості забезпечення соціальної безпеки.* Ця засаднича ідея вимагає, щоб дії (рішення) в рамках нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки, вчинялись (приймались) з урахуванням: *по-перше*, фактичних даних, отриманих в ході ретельних досліджень, належного збору даних та їх аналізу. Суб'єкти нормотворчої діяльності повинні враховувати також позиції з тих чи інших питань забезпечення соціальної безпеки в державі суб'єктів громадянського суспільства, які часто перебувають на «передовій» вирішення ряду соціальних проблем, а тому можуть надати важливу практичну інформацію, яка має наукове підґрунтя й може використовуватись в якості аргументації для прийняття тих чи інших рішень (вчинення дій) у процесі нормотворення у сфері соціальної безпеки; *по-друге*, експертних знань, так як вказане стосується інформації, що продукується юристами-практиками, працівниками соціальної сфери, а також науковцями (в галузі права, психіатрії, соціології, соціальної роботи та ін.); *по-третє*, досягнень процесу розвитку наукової думки у сфері забезпечення соціальної безпеки; *по-четверте*, критичного аналізу зарубіжного досвіду соціального захисту населення, переваги та недоліки якого можуть бути враховані в Україні. Отже, принцип наукової обґрунтованості зобов'язує суб'єктів нормотворчої діяльності в рамках процесу правового регулювання соціальної безпеки вчиняти дії та приймати рішення на основі науково доказових даних, зокрема, зібраних суб'єктами громадянського суспільства. Таким чином, наведений принцип означає, що умовою ефективної і результативної дії правового режиму соціальної безпеки має бути активна робота нормотворців, спрямована на розроблення нормативно-правових актів,

що ґрунтується на ретельних дослідженнях, експертних думках і глибокому розумінні як національних, так і міжнародних передових практик забезпечення соціальної безпеки.

Узагальнюючи викладене, можемо дійти **висновку**, що «на сьогоднішній день в Україні діє цілісний комплекс принципів правового регулювання соціальної безпеки, які дозволяють нормативно-правовим чином забезпечувати таку безпеку, враховуючи при цьому також соціально захисний (як у контексті адвокації, так і в аспекті експертності) потенціал громадянського суспільства в державі» [49, с. 218]. Основу таких принципів складають загальноправові принципи, які, незважаючи на свій загальний характер, є основою для правового регулювання соціальної безпеки в умовах поточного розвитку громадянського суспільства. Загальноправові принципи, що використовуються в рамках правового регулювання соціальної безпеки в Україні, гарантують узгодженість з правом, законність, послідовність і прозорість нормотворчого процесу, а також його узгодженість із засадами справедливості, рівності та поваги до людської гідності. Загальноправові принципи знаходять конкретизацію у спеціальних принципах правового регулювання соціальної безпеки, які відображають базові принципи сучасного соціального права України. Отже, в цьому контексті правове регулювання соціальної безпеки стає не просто невід'ємною складовою правового режиму держави, але й включає в себе особливості сфери, упорядкуванням якої займаються нормотворчі суб'єкти. Осмислюючи це питання, можемо виділити два важливі аспекти: по-перше, ряд спеціалізованих принципів правового регулювання соціальної безпеки були сформовані у процесі еволюції та консолідації громадянського суспільства у європейських країнах. До них належать принципи соціальної справедливості, соціальної відповідальності, соціальної солідарності, свободи праці, гідної праці, стабільності трудових відносин, позитивної дискримінації, а також принцип розумного пристосування; по-друге, у сучасній Україні окреслені принципи служать запобіжником від посягань держави на соціальну сферу, в результаті чого

применшується важливість соціального права. Зокрема ці принципи перешкоджають державі у нормативно-правовий спосіб знижувати рівень і обсяг положень соціального захисту з метою економії коштів або з будь-яких інших недобросовісних причин [49, с. 215, 218]. Що ж стосується особливих принципів правового регулювання соціальної безпеки в сучасній Україні, то вони, узгоджуючись із загальноправовими засадами, конкретизують галузеві принципи, сприяючи тому, щоб у контексті специфіки правового регулювання соціальної безпеки задовольнялась і не розмивалась потреба в досягненні мети соціального права України, а суб'єкти громадянського суспільства не були позбавлені можливості реалізовувати свій соціально захисний потенціал у нормативно-правовому забезпеченні соціальної безпеки населення та окремих його верств.

2.2 Нормативно-правова основа соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні

Особливості правового регулювання соціальної безпеки в Україні вже у тій чи іншій мірі досліджувались багатьма науковцями, серед яких: Н.О. Бабич [6], О.С. Вербa [29], Л.М. Войтюк [34], О.А. Дяченко [83], Л.Ю. Малюга [139], В.П. Мельник [144], В.М. Шкода [326; 328] та ін. учені й дослідники. Водночас слід констатувати, що по сьогоднішнє правове регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства ще не було предметом наукового дослідження. Проте, враховуючи наявні наукові напрацювання, присвячені різним питанням правового регулювання соціальної безпеки (захисту), а також зміст концепції громадянського суспільства, доходимо висновку, що стан правового регулювання соціальної безпеки у цьому контексті характеризує система нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки, а також участі суб'єктів громадянського

суспільства в регулюванні такого типу безпеки. Таким чином, відповідну систему складають такі рівні правового регулювання: конституційний, міжнародно-правовий, централізований (законодавчий і підзаконний підрівні), а також локальний (організаційний).

Якщо вести мову про *конституційний рівень* правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні, то слід зазначити, що Конституція України [117] не містить норм, які безпосереднім чином врегульовують участь суб'єктів громадянського суспільства в нормотворчому процесі та відносини між громадянським суспільством та державою загалом, хоча, як зазначає провідний український правник К.А. Бабенко, у ході розробки Основного Закону України мали місце пропозиції щодо створення в рамках Конституції розділу «Громадянське суспільство і держава». Водночас, на думку науковця, у чинній редакції Конституції України міститься низка статей, які уможливають повноцінне функціонування в державі громадянського суспільства. Насамперед йдеться про такі норми: статті 22, 23, 29 Конституції, що містять ряд вихідних норм, які гарантують формування базисного рівня громадянського суспільства; статті 21, 22, 24, 25 Конституції, які є нормами-принципами, що «фіксують, з одного боку, характер співвідношення прав окремих громадян, з іншого боку, визначають характер відношення між правами людини і громадянина та державою» [5]; статті 34 та 35 Конституції, що визначають фундаментальні обставини «для формування автономного і суверенного громадянина як базисного елемента громадянського суспільства та пов'язані з гарантуванням кожному права на самостійне визначення власної думки і власний вибір своєї громадянської позиції» [5]; ч. 1 ст. 36 Конституції [117], що гарантує усім громадянам конституційне право на свободу об'єднання, яке конкретизується у чинному законодавстві [5].

Міжнародно-правовий рівень правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні включає такі акти:

1. *Міжнародно-правові акти, що регламентують правовий режим соціального захисту, основи якого повинні враховуватись у процесі правового регулювання соціального захисту на національному рівні.* До них належить група нормативно-правових актів, яку доцільно поділяти на такі підгрупи: 1) *підгрупу загальних міжнародно-правових актів, в яких регламентуються загальні питання та ключові аспекти дії правового режиму соціального захисту, що мають враховуватись у процесі правового регулювання соціального захисту на національному рівні* [див., напр.: 356; 372; 407; 408; 412]; 2) *підгрупу спеціальних міжнародно-правових актів, що регламентують окремі питання функціонування правового режиму соціального захисту, основи яких повинні враховуватись у процесі правового регулювання соціального захисту на національному рівні* [див., напр.: 220; 231; 343] (при цьому особливої уваги заслуговують також конвенційні акти МОП, а саме: фундаментальні конвенції [див., напр.: 348; 354; 360; 391; 395]; пріоритетні конвенції [див., напр.: 352]; технічні конвенції [див., напр.: 353; 369; 373; 378; 380; 383; 388; 392; 393; 396; 397; 405; 409; 413; 415; 417; 418]).

2. *Міжнародно-правові акти, які регламентують правовий статус суб'єктів громадянського суспільства та їх участь у нормотворчій діяльності, зокрема, в сфері соціального захисту).* До них насамперед слід віднести такі підгрупи нормативно-правових актів міжнародно-правового рівня: 1) *підгрупу загальних міжнародно-правових актів, які визначають окремі аспекти функціонування суб'єктів громадянського суспільства та їх участь у нормотворчій діяльності, зокрема, в сфері соціального захисту* [див., напр.: 355; 371; 372; 412]; 2) *підгрупу спеціальних міжнародно-правових актів, які визначають ключові аспекти режиму функціонування суб'єктів громадянського суспільства та окремі аспекти їх участі у нормотворчій діяльності, зокрема, в сфері соціального захисту* (також мають важливе значення окремі декларативні міжнародно-правові акти [345; 349; 359; 366; 398; 406; 410; 414], а також конвенційні акти МОП:

фундаментальні конвенції [див., напр.: 351; 361; 401]; технічні конвенції [див., напр.: 341; 394; 403; 419].

Стосовно ж *централізованого національного рівня* правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні, то його основу складає саме *законодавчий підрівень* правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні. Отже, в процесі комплексного аналізу чинного законодавства можемо виокремити окремі підгрупи законодавчих актів, що регламентують соціальну безпеку та/або можливості участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки. Першу підгрупу складають *законодавчі акти, які визначають загальні та спеціальні засади соціальної безпеки, а також правовий статус соціально вразливих верств населення*. Це, зокрема, закони України «Про соціальні послуги» [241], «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [190], «Про пенсійне забезпечення» [230], «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [226], «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [227], «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» [186], «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» [187], «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [185], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [239], «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» [240] та ін. Другу підгрупу складають *законодавчі акти, що гарантують участь громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки*. Щонайперше слід зазначити, що участь громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки може прямо чи опосередковано регламентуватись вказаними раніше законодавчими актами (прикладом цьому є Закон України №1045-XIV [234], а також Закон України № 4572-VI [184]), однак цією підгрупою нормативно-

правових актів, що складають регулятивну основу участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, охоплено акти, в яких регламентована саме можливість такої участі. У цьому контексті зазначимо, що до таких актів у першу чергу слід віднести Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» [237] (далі – Регламент ВРУ 2010 року), а також Закон України «Про комітети Верховної Ради України» [219] (далі – Закон України № 116/95-ВР), який покладає на комітети обов'язок надавати інформацію суспільству про їх роботу (є гарантією забезпечення участі громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки), а також проводити слухання у їх складі. Також важливими у цьому контексті є законодавчі акти адміністративного права. По-перше, це Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [222] (далі – Закон України № 280/97-ВР), у ст. 13 якого регламентується проведення громадських слухань. По-друге, Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» [229] (далі – Закон України № 2059-VIII), у п. 2 ч. 1 ст. 2 якого зазначається, що оцінка впливу на довкілля є процедурою, що передбачає проведення громадського обговорення згідно зі статтями 7, 8 та 14 зазначеного Закону. Так, у ст. 7 закріплено мету таких обговорень, рамки взаємодії громадськості з суб'єктом владних повноважень у межах цих обговорень, коло суб'єктів, на яких покладено обов'язки щодо організації та здійснення громадських обговорень тощо, а в ст. 8 цього Закону визначається зміст оголошення про початок громадського обговорення звіту з оцінки впливу на довкілля, а також порядок опублікування цього оголошення. По-третє, Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» (далі – Закон України № 1160-IV) [191]. По-четверте, Закон України «Про доступ до публічної інформації» [188]. По-п'яте, Закон України «Про звернення громадян» (далі – Закон України № 393/96-ВР) [218]. У рамках цієї підгрупи слід також назвати Програму діяльності КМУ [233]. Третю підгрупу складають *законодавчі акти, що визначають правовий статус суб'єктів громадянського суспільства та засади їх діяльності*. До неї, зокрема,

належать: Закон України «Про громадські об'єднання»[184] (далі – Закон України № 4572-VI); Закон України «Про основні засади молодіжної політики» [228]; Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [234] (далі – Закон України № 1045-XIV); Закон України «Про медіа» [221]; Закон України «Про волонтерську діяльність» [183]; Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» [192] та ін.

Наступний підрівень центрального національного рівня правового регулювання соціальної безпеки (в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні) складає *підзаконний підрівень*, яким охоплено: 1) *підзаконні акти, які стосуються забезпечення соціальної безпеки*, зокрема: укази Президента України [див., напр.: 224; 238; 247], якими визначаються стратегічні питання забезпечення соціальної безпеки; постанови та розпорядження КМУ [див., напр.: 75; 76; 77; 78; 203; 204; 209; 214; 216; 217; 225; 235; 236; 242; 246], в яких врегульовуються питання процедурно-правового, інституційного та ресурсного забезпечення соціальної безпеки, плани реалізації стратегій і концепцій, пов'язаних із забезпеченням соціальної безпеки тощо; накази Мінсоцполітики України, якими затверджуються базові соціальні стандарти [див., напр.: 193-198] та ін.; 2) *підзаконні акти, які гарантують участь громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки*, зокрема: укази Президента України [див., напр.: 223], постанови та розпорядження КМУ [див., напр.: 189; 211-213], а також підзаконні акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади [див., напр.: 201; 207; 208].

Четвертий рівень системи правового регулювання соціальної безпеки (в умовах розвитку концепції громадянського суспільства) – *організаційний*, який, беручи до уваги наукові напрацювання учених у питаннях локальної нормотворчості [див., напр.: 24; 28; 281-283; 285], пов'язується із корпоративними документами та локальними актами організації (підприємства, установи, організації).

Слід зазначити, що лише одного факту створення нормативно-правової основи соціального захисту недостатньо для належного функціонування системи соціального захисту. Вказане обумовлено тим, що належне правове регулювання соціального захисту вимагає не просто наявності відповідних актів законодавства, а саме актів, які є чинними і правовими, а їх регулятивна природа відповідає певним критеріям, що забезпечують їх ефективність та результативність у досягненні мети соціального захисту. Базуючись на наукових напрацюваннях українських учених [367], можемо дійти висновку, що серед таких критеріїв доцільно виокремити: *по-перше*, демократизм процесу розробки та прийняття таких актів законодавства; *по-друге*, доступність нормативно-правових актів. Цей критерій є багатозначним і може стосуватись простоти, ясності норм, ознайомлення з якими дає адресатам чітке розуміння прав і обов'язків, процедур реалізації відповідних норм, особливостей їх дотримання, а також юридичних наслідків їх недотримання (неналежного виконання). Він також пов'язаний з офіційним опублікуванням актів законодавства та розміщенням їх актуального тексту на офіційному вебсайті суб'єкта нормотворчої діяльності. Крім того, доступність виявляється й у тому, що норми чинного законодавства сприяють функціонуванню режиму соціального захисту, в якому передбачаються доступні заходи соціального захисту, що узгоджені із засадами інклюзивного розвитку держави; *по-третє*, узгодженість норм законодавства, що забезпечує відповідність різних правових положень між собою, із соціальним законодавством загалом, а також із трудовим, житловим, сімейним, кримінально-виконавчим та іншими галузями законодавства; *по-четверте*, адекватність норм законодавства, яка гарантує, що його зміст буде не лише зрозумілим, але й передбачатиме заходи соціального захисту, що відповідають дійсним потребам адресатів цих норм, поточному соціально-економічному розвитку суспільства, розвитку доктрини соціального захисту України; *по-п'яте*, гнучкість і адаптивність законодавства, які вказують на те, що норми законодавства повинні вчасно і в достатній мірі коригуватись, реагуючи на мінливі соціальні та економічні

умови загалом, нові ризики, які виникають у бутті суспільства, та проблеми, що з'являються в діяльності суб'єктів, котрі забезпечують соціальний захист; *по-шосте*, реальність юридичних наслідків, що є критерієм, який вказує на те, що відповідальні за забезпечення соціальної безпеки заходами соціального захисту суб'єкти за законодавством несуть відповідальність за виконання своїх обов'язків. У зв'язку із цим законодавство повинно містити: підстави та умови настання юридичної відповідальності; перелік заходів юридичної відповідальності; порядок настання юридичної відповідальності та припинення стану відповідальності.

2.3 Суб'єкти громадянського суспільства, які беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні

Соціальна безпека служить фундаментальною основою для виживання та гідного існування кожної людини. Тому цілком природно вимагати участі громадян у правовому регулюванні режиму соціального захисту та безпеки держави, адже саме в рамках такої участі можуть бути повною мірою враховані їх потреби в соціальній безпеці. Беручи до уваги важливість правового регулювання в соціальній сфері [див., напр.: 19; 102; 126; 142; 159] і роль суб'єктів владних повноважень (як публічного, так і приватного права) в нормотворчості, зауважимо, що соціально-правова значимість суб'єктів громадянського суспільства, які беруть участь у цьому процесі (яку вже у тій чи іншій мірі досліджували науковці [див., напр.: 2; 21; 158; 176; 306]), очевидна та виправдана наступними обставинами:

1) *суб'єкти громадянського суспільства переважно діють на низовому рівні, безпосередньо взаємодіючи з окремими особами (зокрема з тими, хто об'єднаний спільними інтересами), які або перебувають у важких життєвих ситуаціях, або ризикують потрапити в них (ці суб'єкти можуть представляти позиції таких людей і пропонувати важливі пропозиції щодо ефективного нормативно-правового управління соціальною сферою).* Слід наголосити на тому, що «процес правового регулювання вимагає глибокого

експертного розуміння не лише принципів права, норм Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів (міжнародно-правового та національного рівнів), рішень Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, а й юридичних, соціально-економічних, політичних і культурних наслідків процесу правового регулювання. Проте суб'єкти громадянського суспільства, як правило, не володіють глибоким розумінням відповідних аспектів правового регулювання, необхідним для ефективного здійснення правового регулювання» [48]. Водночас необхідно підкреслити, що суб'єкти громадянського суспільства часто спеціалізуються в певних сферах буття людини (груп людей, суспільства в цілому). В силу цього ці суб'єкти: а) можуть запропонувати спеціалізовані знання і практичний досвід роботи на місцях, тим самим доповнюючи технічну юридичну діяльність нормативного характеру; б) можуть перешкоджати впровадженню помилкових підходів у правове регулювання соціальної безпеки (в іншому випадку ці помилкові підходи могли б використовуватися нормотворчими структурами, яким не вистачає глибокого розуміння реальних потреб людей, що або є соціально вразливими, або ризикують стати такими в майбутньому) [48];

2) беручи участь у процесі правового регулювання соціальної безпеки, суб'єкти громадянського суспільства забезпечують його прозорість і підзвітність, тим самим запобігаючи відхиленням від орієнтованих на людину підходів з боку суб'єктів нормотворчої діяльності. Виходячи із того, що громадянське суспільство вважається фундаментом демократії на всіх рівнях буття суспільства (на національному, локальному та організаційному рівнях), «забезпечуючи в дійсності ефективну та прозору діяльність держави та інших суб'єктів публічних (не публічних) владних повноважень, закономірним чином такі суб'єкти сприяють належному нормативно-правовому впровадженню політики соціальної безпеки, яка повсякчас повинна враховувати той факт, що людина, її життя і здоров'я є беззаперечною вищою соціальною цінністю» [48]. Беручи до уваги той факт, що людиноцентричний

підхід у правовому регулюванні соціальної безпеки є дещо абстрактним (незважаючи на те, що він визначається цілком конкретними вимогами загального правового принципу людиноцентризму), вкрай важливо акцентувати увагу на необхідності охоплення громадянським суспільством широкого кола експертів (як науковців, так і практиків). Залучення таких фахівців гарантує, що стандарти і нормативи соціальної безпеки будуть як встановлюватися, так і переглядатися з урахуванням інтересів людини. Цей підхід враховує багато як теоретичних, так і практичних аспектів людиноцентризму. Таким чином, він складає міждисциплінарну основу правового регулювання, тим самим сприяючи розробці нормативної бази для правового режиму соціальної безпеки, яка була б науково суворою, збалансованою, адекватною, оптимальною та ефективною. Більше того, як вбачається, у результаті залучення суб'єктів громадянського суспільства до процесу правового регулювання соціальної безпеки формуються умови, що сприяють стабільному функціонуванню механізму зворотного зв'язку. Ця стабільність гарантує, що політика соціального захисту (як на рівні, так і на державному рівні) не тільки залишається адаптивною, але й піддається вдосконаленню, особливо в плані задоволення відчутних потреб соціально вразливих верств населення в питаннях соціальної безпеки [48].

Крім того, критично аналізуючи відповідний аспект соціально-правового значення участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, доцільно також зважити й «ризики недобросовісного впливу на процес нормативно-правового забезпечення режиму соціальної безпеки з використанням суб'єктів громадянського суспільства» [48]. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на ймовірність того, що впливові суб'єкти громадянського суспільства (які потенційно фінансуються або іншим чином фактично контрольовані суб'єктами, котрі переслідують корисливі інтереси в соціальній і суміжних сферах) можуть домінувати в обговореннях певних дій і рішень у контексті правового регулювання соціальної безпеки. Таке домінування може затьмарити погляди

менш впливових структур громадянського суспільства та, як наслідок, призвести до нехтування справжніми потребами соціально вразливих верств населення, що неприпустимо. Наприклад, держава (органи місцевого самоврядування) та/або великий бізнес можуть впливати на організацію та дію соціально-правового режиму соціальної безпеки (захисту) через громадські організації. Таке маніпулювання може здійснюватися з метою внесення змін до нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки, які, хоча й спрямовані номінально на нормативно-правове становище у галузі соціального захисту, насправді ж, крім інших результатів, підривають рівень соціальної захищеності соціально вразливих осіб (підривають рівень соціальної безпеки осіб, які до змін законодавства не були в соціально вразливому становищі). Очевидно, що ця проблема реальна, тому її вирішення вимагає створення прозорих, інклюзивних, рівноправних механізмів для участі всіх суб'єктів громадянського суспільства незалежно від їх впливу;

3) залучення суб'єктів громадянського суспільства до процесу правового регулювання соціальної безпеки дозволяє мобілізувати та ефективно використовувати ресурси для належної підтримки соціально-правового режиму соціального захисту в державі [48]. «Як правило, суб'єкти громадянського суспільства організаційного типу мають доступ до важливих для ефективної нормотворчості та контролю за нормотворчістю ресурсів, зокрема до людського капіталу, інноваційних технологій, практик, фінансування тощо. Таким чином, поєднання нормотворчого потенціалу суб'єкта процесу правового регулювання соціальної безпеки із ресурсами суб'єктів громадянського суспільства дозволяє найбільш оптимально та ефективно досягти мети правового регулювання, а також мети забезпечення соціальної безпеки на відповідному рівні (національному, локальному та організаційному)» [48]. Водночас необхідно мати на увазі й ту обставину, що різні суб'єкти громадянського суспільства, зокрема й такі, як організації, що представляють працездатних громадян або бізнес-співтовариство, можуть брати участь у правовому регулюванні соціальної безпеки. Їх участь

забезпечує доказову базу, яка може служити основою для прийняття рішень у процесі нормотворчості, навіть якщо вона включає в себе різні точки зору на те, як вирішувати конкретні питання досягнення цілей соціальної безпеки. Однак таке різноманіття точок зору може призвести до критичної поляризації підходів (наприклад, між соціальною та ліберальною ідеологіями), що перешкоджає ефективному розвитку правового регулювання у сфері соціальної безпеки (захисту). Важливо також підкреслити, що дебати між різними суб'єктами громадянського суспільства (як це нами вже було встановлено у підрозділі 1.3 дисертації в контексті дослідження віча та демосу) служать наріжним каменем демократичного суспільства «(діалог, компроміс і консультації є факторами вироблення комплексних і надійних нормативно-правових актів, що задовольнятимуть інтереси та потреби різних верств населення), широта прийняття рішень в якому корелюється з принципами права, зокрема з принципом людиноцентризму» [48]. Що ж стосується того аргументу, що залучення суб'єктів громадянського суспільства до процесу правового регулювання соціальної безпеки може його уповільнити, то з цього приводу слід зауважити, що дійсно забезпечення відповідного доступу як вияв реалізації принципу інклюзивності правового регулювання соціальної безпеки може розтягнути у часі створення чи зміну (скасування) норми, яка стосується соціальної безпеки. Проте якість цієї норми (створеної, зміненої, скасованої за результатами участі суб'єктів громадськості), яка досягається в результаті залучення суб'єктів громадянського суспільства, за своєю цінністю переважає цінність швидкого нормотворення. При цьому швидке нормотворення, як демонструє практика, може стати нормативно-правовою основою виникнення чи посилення існуючих соціальних ризиків, що неприпустимо в соціальній та правовій державі;

Отже, як вбачається, забезпечення участі суб'єктів громадянського суспільства у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні відповідає як сучасним концепціям громадянського суспільства, так і цілям соціального

захисту на національному, місцевому та організаційному рівнях. Однак відсутність належного законодавчого регулювання такої участі громадськості може підірвати систему соціальної безпеки, що є неприйнятним для правової, демократичної та соціальної держави. Для ефективного вирішення цієї проблеми необхідно спочатку осмислити правовий статус суб'єктів громадянського суспільства, котрі беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні, що є питанням, яке досі залишалося непоміченим українськими вченими [48].

Водночас слід також мати на увазі, що в Україні в контексті розвитку концепції громадянського суспільства можна визначити низку типів і видів суб'єктів громадянського суспільства, котрі так чи інакше спроможні брати участь у правовому регулюванні соціальної безпеки (переважно під час безпосередньої участі в розробці та обговоренні проєктів нормативно-правових актів, а також нагляду за процесом правового регулювання, що є питанням, яке нами детально розкривається у наступному підрозділі дисертації). Загальний аналіз їх особливого правового статусу вказує на те, що вони, попри поділ на різні типи і види, характеризуються рядом спільних рис, враховуючи які можна сформулювати загальну позицію стосовно змісту комплексного правового статусу суб'єктів громадянського суспільства, що беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні. При цьому відповідний комплексний правовий статус можна в належній мірі окреслити лише після виокремлення та аналізу особливостей ключових суб'єктів громадянського суспільства, які беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки у нашій державі.

Критичне вивчення точок зору українських і зарубіжних вчених на сутність і різні типи суб'єктів громадянського суспільства дає нам можливість зробити кілька висновків [див., напр.: 123; 136; 161; 276; 364; 390]. *По-перше*, по сьогоднішній день відсутній єдиний підхід до розуміння структури цих суб'єктів у громадянському суспільстві. *По-друге*, структура суб'єктів громадянського суспільства недостатньо вивчена в контексті соціального

права (і в Україні, і в інших країнах). Водночас слід зазначити, що українські вчені вже розглядали зміст поняття (у соціально-правовому аспекті) та риси соціально-правового значення суб'єктів громадянського суспільства, хоча тільки стосовно профспілок [див., напр.: 101; 112; 167; 254; 313; 317; 370] та релігійних організацій [див., напр.: 8; 36; 59; 182; 294]. По-третє, суб'єкти громадянського суспільства, як правило, складаються з широкого кола недержавних утворень, що є важливою гарантією їх незалежності та відносної самостійності [50]. Ці структури, будучи незалежними та відносно самостійними від впливу органів публічної служби і суб'єктів недержавних владних повноважень (перебувають поза впливом адміністрації підприємств, установ та організацій), відіграють найважливішу роль у представленні, відстоюванні і захисті цілого ряду прав, свобод і законних інтересів у соціальній сфері, постаючи в якості особливого елементу механізму стримувань та противаг.

При з'ясуванні можливостей комплексного підходу до осмислення *суб'єктів громадянського суспільства, які беруть участь (спроможні брати участь) у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні* доходимо висновку, що в якості *системи* цих суб'єктів доцільно структурувати шляхом *класифікації за основною функцією* (в якості допоміжної ознаки – *за сферою діяльності*). Виходячи із запропонованого диференційованого підходу, зазначимо, що на сьогоднішній день суб'єктів громадянського суспільства, що беруть участь (спроможні брати відповідну участь) у правовому регулюванні соціальної безпеки в нашій державі, доцільно умовно класифікувати в межах наступної *структури на такі групи*:

1. *Групу суб'єктів, які захищають інтереси окремих верств населення та/або соціально важливі інтереси людей у цілому в соціальній та суміжних сферах.* Суб'єкти, охоплені цією групою, є організованими об'єднаннями людей, що прагнуть впливати на державну політику, суспільну думку та результати реалізації політики держави у певних сферах, а також на соціально значиму діяльність інших суб'єктів права (наприклад, роботодавців, об'єднань

роботодавців), намагаючись просувати певні соціально значимі цілі або ж інтереси певних груп людей. До таких суб'єктів можемо, зокрема, віднести:

1) правозахисні організації, напрямками діяльності яких є захист і просування ідеї соціальної справедливості, а значить – соціальних прав, громадянських і політичних свобод. Зокрема ці суб'єкти громадянського суспільства захищають права маргіналізованих груп, політичних дисидентів, а також широкої громадськості. Відповідно, участь правозахисних організацій у правовому регулюванні соціальної безпеки важлива в силу цілого ряду обставин. По-перше, правозахисні організації часто виступають в якості рупора найменш соціально захищених категорій населення, відстоюючи їх права на соціальну безпеку (захист) й підвищуючи їх обізнаність про різноманітні проблеми реалізації права на соціальну безпеку. У зв'язку з цим між соціально вразливими категоріями населення і правозахисними організаціями виникає та підтримується діалог, у рамках якого суб'єкти громадянського суспільства починають в більшій мірі розуміти сутність проблем забезпечення соціальної безпеки маргіналізованих груп, що дає можливість сформулювати для нормотворця конкретні рекомендації щодо вирішення цих проблем. По-друге, у правозахисних організаціях працюють експерти з питань захисту прав людини, зокрема і щодо захисту права на соціальну безпеку, які можуть взяти участь у розробці політики забезпечення соціальної безпеки, реалізація якої передбачатиме відповідний розвиток законодавства у відповідній сфері. По-третє, означені суб'єкти громадянського суспільства можуть виступати в якості організацій, які контролюють реалізацію політики забезпечення соціальної безпеки. На підставі результатів контролю вони формують свої висновки про ефективність правового регулювання соціальної безпеки, необхідність усунення тих чи інших проблем нормативно-правового забезпечення соціально-правового режиму соціальної безпеки;

2) екологічні організації (групи), діяльність яких концентрується в основному на таких питаннях, як дослідження, запобігання і боротьба зі

зміною клімату, охорона природи, протидія забрудненню навколишнього середовища тощо. Діяльність цих суб'єктів громадянського суспільства переважно стосується груп людей, занепокоєних погіршенням стану навколишнього середовища, а також всього людства у цілому (беручи до уваги, що погіршення екологічної безпеки конкретного населеного пункту може негативно позначитися на екосистемі всього регіону та планети, ставлячи під загрозу соціальну безпеку населення регіону і людства в цілому). Отже, екологічні організації (групи) є важливими суб'єктами громадянського суспільства, які можуть ефективно впливати на забезпечення соціальної безпеки також шляхом участі в правовому регулюванні цього типу безпеки. Ці суб'єкти стежать за тим, щоб законодавство про соціальну безпеку та процеси його зміни відповідали цілям сталого розвитку, забезпечуючи тим самим умови для якісного життя кожної людини. Також екологічні організації (групи) за допомогою проведення досліджень та інформаційно-пропагандистської діяльності можуть стимулювати суб'єктів нормотворчої діяльності до використання інноваційних підходів у формуванні та реалізації політики соціальної безпеки, удосконалюючи, зокрема, стандарти і норми оцінювання впливу діяльності людини (груп людей, держави в цілому) на навколишнє середовище, а також створення механізмів захисту інтересів і компенсації позбавлень людини, пов'язаних з погіршенням екологічних умов, в яких вона вимушена існувати;

3) організації захисту прав споживачів, робота яких спрямована на утвердження практики добросовісної економічної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, а також на забезпечення безпеки продукції (послуг), захисту прав споживачів. Відповідно, діяльність цих суб'єктів громадянського суспільства може стосуватися як окремих категорій споживачів, так і широкої громадськості. Таким чином, участь організацій із захисту прав споживачів у правовому регулюванні соціальної безпеки має найважливіше соціально-правове значення. Це перш за все пояснюється тим, що зазначені суб'єкти громадянського суспільства стежать, щоб політика

соціальної безпеки враховувала права споживачів (особливо в таких секторах, як охорона здоров'я та житлове будівництво), а політика в сфері економіки і в сфері захисту прав споживачів відповідала цілям забезпечення соціальної безпеки. Організації із захисту прав споживачів наразі накопичили цінний досвід і знання, які можуть бути застосовані при розробці пропозицій і рекомендацій щодо нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки споживачів. Крім того, ці організації можуть надавати шляхом зворотного зв'язку в режимі реального часу інформацію про ефективність політики забезпечення соціальної безпеки, яка формується на основі скарг і питань, порушених споживачами.

2. Групу суб'єктів, якою охоплюються соціальні та громадські організації (групи), діяльність яких стосується забезпечення соціальної безпеки населення чи окремих верств населення. До цих суб'єктів слід, зокрема, віднести:

1) молодіжні організації, які в своїй діяльності у цілому спрямовані на підвищення ступеня доступності освіти, зайнятості молоді, а також захисту її психофізіологічного здоров'я тощо. Відповідно, беручи участь у правовому регулюванні соціальної безпеки, молодіжні організації сприяють тому, щоб заходи соціального захисту населення відповідали різноманітним потребам молоді, які формують стан її соціальної безпеки (захищеності). У зв'язку з цим означені суб'єкти громадянського суспільства можуть пропонувати суб'єктам нормотворчої діяльності актуальні та ефективні підходи до вирішення проблем забезпечення соціальної безпеки молоді, сприяючи тому, щоб нормативно-правова основа соціальної безпеки вчасно та в повній мірі адаптувалась до мінливих умов буття суспільства. Також важливо мати на увазі й те, що участь молодіжних організацій у правовому регулюванні соціальної безпеки сприяє включенню молоді в соціально відповідальний спосіб буття, зміцненню цієї групи населення в якості дієвих суб'єктів громадянського суспільства, спроможних надалі відстоювати в правовому

режимі право на соціальну безпеку осіб з інвалідністю, жінок, осіб передпенсійного та пенсійного віку та інших верств населення;

2) жіночі групи (організації), діяльність яких переважно спрямована на забезпечення гендерної рівності, захист репродуктивних прав жінок (дівчаток), запобігання насильству в сім'ї (на роботі) та захисту жінок, які стали жертвами такого гендерного насильства. Таким чином, участь цих суб'єктів громадянського суспільства складно переоцінити, оскільки жіночі організації (групи) стежать за тим, щоб законодавство (зміни законодавства) враховувало гендерні аспекти і вирішувало такі проблеми, як гендерний розрив в оплаті праці, репродуктивні права і насильство в сім'ї та в сфері зайнятості тощо. Саме жіночі організації (групи) спроможні ефективно лобіювати необхідні зміни в правовому регулюванні соціальної безпеки, вимагаючи поліпшення змісту положень про забезпечення соціальної безпеки дівчат, жінок, а також гендерних меншин;

3) релігійні організації, які, виходячи із соціальної ролі відповідної релігійної установи, наприклад церкви, спрямовують свою діяльність, зокрема, на боротьбу з бідністю, забезпечення охорони здоров'я соціально вразливих верств населення тощо. При цьому слід зазначити, що цільовою аудиторією релігійних організацій можуть бути як послідовники певних релігій, так і широка громадськість (соціальна діяльність релігійних організацій є методом просування своїх релігійних поглядів серед соціально вразливих груп населення). Як учасник правового регулювання соціальної безпеки, релігійна організація насамперед є організацією, яка часто вводить етичні рамки в політику соціальної безпеки, тиснучи на суб'єкти владних повноважень з тим, щоб їх рішення і дії в правотворчій діяльності узгоджувалися з більш широкими моральними й етичними принципами, внаслідок чого формується належний соціально-політичний фон для правового регулювання соціальної безпеки. Водночас участь однієї релігійної організації у правовому регулюванні соціальної безпеки має урівноважуватися участю представників інших релігійних організацій, не допускаючи ситуацій,

за яких члени однієї з релігійних організацій матимуть вищий рівень соціальної безпеки порівняно з іншими.

3. Групу суб'єктів, які забезпечують соціальну безпеку суб'єктів у сфері праці та зайнятості. До цих суб'єктів можемо, зокрема, віднести:

1) профспілки, які сукупно з рухами робітників (як нами це було визначено в розділі 1 дисертації), стали рушійним чинником розвитку правового регулювання соціальної безпеки, починаючи зі становлення і розвитку фабричного законодавства, що далі переросло в трудове право та право зайнятості, а також зміцнило соціально-правовий режим соціальної безпеки. На сьогоднішній день діяльність профспілок спрямована на проведення колективних переговорів, охорону і захист прав працівників, забезпечення безпеки на робочому місці тощо. Так, хоча цільову аудиторію профспілок складають працівники, які є їх членами, важливо мати на увазі, що діяльність профспілок у сфері соціальної безпеки прямо чи опосередковано поширюється і на інших працівників. Зокрема профспілки в цілому часто формують свою оцінку щодо зміни загального трудового законодавства, а профспілки працівників певної галузі здійснюють нагляд і контроль за правотворчістю у відповідній галузі, не допускаючи, щоб це регулювання знижувало рівень соціальної безпеки таких працівників. Крім того, профспілки здійснюють значний вплив на правове регулювання соціальної безпеки на організаційному рівні, не допускаючи того, щоб працівники конкретного підприємства (установи, організації) в результаті нормативно-правового забезпечення їх соціальної безпеки стали менш соціально захищеними;

2) професійні асоціації. Особливим суб'єктом громадянського суспільства, яке може брати участь у правовому регулюванні соціальної безпеки, є також професійні асоціації. Їх діяльність спрямована на нагляд (контроль за дотриманням і належне відображення в законодавстві) за професійними стандартами й етичними принципами роботи, забезпечення можливості працівників отримувати безперервну освіту (підвищення

кваліфікації, що сприятиме їх конкурентоздатність на ринку праці) тощо. Таким чином, професійні організації слідкують за тим, щоб професіонали в певній галузі мали змогу повноцінно реалізовувати свою свободу праці та зайнятості, володіючи належним рівнем соціальної безпеки. Отже, можемо дійти висновку, що важливість участі професійних асоціацій у правовому регулюванні соціальної безпеки обумовлена тим, що такі організації: по-перше, часто встановлюють стандарти справедливої практики працевлаштування, тобто виникнення, перебігу (зокрема виконання трудових функцій й гарантії їх належного виконання) та припинення трудових правовідносин в їх галузі, включаючи аспекти, пов'язані з соціальною безпекою; по-друге, часто розробляють етичні принципи, які можуть служити основою для правових норм, гарантуючи не тільки юридичну, але й етичну обґрунтованість заходів соціальної безпеки.

4. *Групу суб'єктів, які охоплюють культурно-оздоровчі організації*, до яких слід, зокрема, віднести:

1) мистецькі асоціації, які в своїй діяльності спрямовують увагу на забезпечення можливості отримання якісної художньої освіти, а також на захист вільної творчої діяльності та збереження (розвитку) культури, здійснення арт-терапії та інших способів використання мистецтва і творчої діяльності в охороні здоров'я людини, її соціалізації тощо. Таким чином, діяльність мистецьких асоціацій може стосуватись забезпечення соціальної безпеки художників, викладачів різних предметів галузі мистецтв, широкої громадськості, яка цікавиться мистецтвом, а також всіх осіб, що використовують мистецтво в якості терапії, способу соціалізації тощо. З огляду на це доходимо висновку, що мистецькі асоціації є суб'єктами громадянського суспільства, котрі, не будучи очевидними важливими учасниками правового регулювання соціальної безпеки, є такими, сприяючи забезпеченню соціальної безпеки не лише митців (творчих працівників у цілому), а й викладачів у сфері мистецтв, а також осіб, які використовують творчість і творчу діяльність в якості дієвого інструменту відновлення

психічного здоров'я (хоча сьогодні цьому приділяється недостатня увага, слід наголосити на тому, що терапевтичні аспекти арт-терапії можуть бути визнані та включені в політику охорони здоров'я, що сприятиме розширенню сфери соціальної безпеки), соціалізації, практичного балансу між роботою та особистим життям тощо;

2) спортивні клуби та організації, що є суб'єктами громадянського суспільства, які у своїй діяльності, серед іншого, сконцентровані на забезпеченні доступності спортивної освіти та спортивної культури, на наданні можливості фізичної підготовки, соціалізації та психофізіологічної реабілітації. Таким чином, хоча спортивні клуби (організації) на практиці можуть бути недооціненими учасниками правового регулювання соціальної безпеки, в цілому вони спроможні брати участь у нормотворчій діяльності, забезпечуючи значний внесок у соціальну безпеку населення шляхом: по-перше, відстоювання політики доступності спортивної культури, якісної спортивної освіти, соціально безпечної роботи професійних спортсменів тощо; по-друге, лобювання використання можливостей спорту та спортивної культури у формуванні та реалізації політики охорони здоров'я, охорони дитинства та здорового способу життя (зокрема спортивними організаціями може пропагуватись підхід, у рамках якого держава прищеплюватиме молоді спортивну культуру, яка може вберегти їх від негативного впливу низки деструктивних чинників, безпосередньо сприяючи їй соціальній безпеці), а також просування гідної праці (забезпечення роботодавцями працівників, у яких робота характеризується малою рухливістю, можливістю зайняття фізичними вправами в перерві між роботою, забезпечення стандартів гідної праці професійних спортсменів, їх тренерів тощо).

5. *Групу суб'єктів, які охоплюють організації та групи, що надають соціальні послуги і підтримку.* До них можемо віднести, наприклад, приватні організації, які надають соціальні послуги. Їх діяльність спрямована на задоволення цілого спектру потреб та інтересів людей (представників різних демографічних груп, зокрема дітей, жінок, осіб з інвалідністю, самотніх осіб

пенсійного віку та ін.), що сприятиме забезпеченню належного стану соціальної безпеки таких осіб. Таким чином, ці суб'єкти громадянського суспільства можуть відігравати значну роль у правовому регулюванні соціальної безпеки, оскільки, беручи участь у нормотворчому процесі, мають можливість: по-перше, звертати увагу нормотворця на спектр проблем, які ним не помічаються, безпосередньо взаємодіючи з певними соціально вразливими категоріями населення; по-друге, надаючи соціальні послуги поза фоном негативних факторів, які впливають на державні (муніципальні) організації з надання соціальних послуг (наприклад, фактори відсутності роботи з соціальними працівниками з метою підвищення мотивації та контролю якості їх роботи, дотримання ними професійних меж в їх роботі та запобігання професійному вигоранню), виробляти інноваційні підходи в досягненні соціальної безпеки особами, які до них звернулися за відповідними послугами. Так, важливо визнати, що, орієнтуючись на конкурентний ринок представників соціальних послуг, ці організації часто знаходяться в авангарді інноваційних рішень, які можуть бути інтегровані також в більш широкую політику забезпечення соціальної безпеки населення шляхом внесення відповідних змін до законодавства; по-третє, намагаючись бути найбільш конкурентними, удосконалювати стандарти якості соціальних послуг, що можуть служити орієнтирами для публічних служб соціального захисту, а тому також можуть враховуватися суб'єктами нормотворчої діяльності в процесі правового регулювання соціальної безпеки.

6. Групу суб'єктів, які охоплюють науково-освітні та науково-дослідні установи. До відповідних суб'єктів слід, зокрема, віднести:

1) інформаційно-аналітичні центри, діяльність яких спрямовується на збір соціально значущих даних, аналіз соціальної політики та ефективності законодавства про соціальну безпеку, а також дослідження громадської думки з низки питань, що відображають соціальну захищеність населення. Отже, участь у правовому регулюванні соціальної безпеки відповідних інформаційно-аналітичних центрів дозволяє: по-перше, сприяти виконанню

вимог обґрунтованості правового регулювання, адже ці центри можуть надавати надійні (науково обґрунтовані збори, обробку та закріплення в рамках конкретного висновку про предмет дослідження) дані та аналіз, які слугуватимуть фактичною та адекватною основою (оскільки будуть виведені з фактичних даних) для ефективних змін у нормативно-правовому забезпеченні соціальної безпеки; по-друге, доносити до суб'єктів нормотворчої діяльності громадську думку щодо того чи іншого питання правового регулювання соціальної безпеки, даючи можливість суб'єктам нормотворчої діяльності краще зрозуміти соціальну та політичну доцільність різних заходів забезпечення соціальної безпеки;

2) науково-дослідні установи, основними напрямками діяльності яких є наукові дослідження, науково-технологічні інновації тощо. Слід наголосити, що правове регулювання загалом та правове регулювання соціальної безпеки зокрема має базуватись на вимогах принципу наукової обґрунтованості нормотворчості, а тому участь у правовому регулюванні відповідних суб'єктів громадянського суспільства є вкрай цінною для панування права та досягнення цілей соціального права України. Крім того, важливо мати на увазі й те, що науково-дослідні установи часто зайняті дослідженням нових форм, підходів, методів та технологій, що можуть бути застосовані до організації та функціонування соціально-правового режиму соціальної безпеки. З огляду на це суб'єкти нормотворчої діяльності повинні враховувати розвиток наукової думки, використовуючи таким чином науково обґрунтовані інструменти для оптимізації соціально-правового режиму соціальної безпеки в державі, у конкретному регіоні держави або на рівні конкретної організації.

7. Групу суб'єктів, які охоплюють рухи соціальної солідарності та групи соціальних активістів. До зазначених суб'єктів можемо віднести насамперед соціальні рухи, що є неформальними мережами, масовими колективними діями однієї або декількох соціальних груп, що пов'язуються із забезпеченням відповідних групових (суспільних) інтересів, задоволенням соціальних потреб, а також спрямовуються на потрібні їм соціальні зміни або ж на опір

певним змінам у конфліктній протидії іншим соціальним групам (як правило, тоді, коли переваги статусу, становища іншої групи вважаються соціально несправедливими, що також позначаються й на розбіжностях у соціальній безпеці конфронтуючих соціальних груп). Так, соціальні рухи можуть бути спрямовані на відстоювання прав людини, досягнення соціальної справедливості, екологічної стійкості тощо. Важливо відзначити, що соціальні рухи можуть мати значний вплив на зміцнення соціальної безпеки шляхом участі в правовому регулюванні цього типу безпеки. У тому випадку, коли соціальні рухи сформують організаційну структуру на чолі з лідерами, то ці лідери можуть вдаватися до різних форм участі в нормотворчій діяльності, які традиційно використовуються організаціями. Тоді ж, коли соціальні рухи не спроможні перейти на більш складний організаційний рівень буття або ж перебувають на етапі до цієї трансформації, участь у правовому регулюванні соціальної безпеки може виражатися переважно шляхом залучення уваги (збільшення резонансу) громадськості до проблем забезпечення соціальної безпеки, що посилюватиме вплив на громадську думку й на політичні рішення, пов'язані із забезпеченням соціальної безпеки (від того, наскільки помітним є той чи інший соціальний рух, залежить рівень важливості врахування його претензій щодо проблем соціальної безпеки суб'єктами владних повноважень). Тому особливість і значимість участі соціальних рухів у правовому регулюванні соціальної безпеки виражається насамперед у тому, що вони здатні мобілізувати великі верстви населення, створюючи основу для підтримки змін у законодавстві та політиці забезпечення соціальної безпеки.

Отже, можемо дійти висновку, що суб'єкти громадянського суспільства, які беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки, є важливими учасниками нормативно-правового забезпечення соціально-правового режиму соціальної безпеки, адже: по-перше, вони виступають захисниками різних соціальних груп і суспільства в цілому, виражаючи турботу про стан соціальної безпеки суспільства (деяких категорій населення), лобіюючи розвиток законодавства про соціальний захист, прагнучи впливати на політику

забезпечення соціальної безпеки таким чином, щоб це відображало потреби і сподівання суспільства; по-друге, вони розширюють можливості окремих осіб і спільнот, надаючи їм форми, способи і засоби, необхідні для поліпшення соціальної безпеки, мобілізують суспільство на відстоювання права на соціальну безпеку; по-третє, суб'єкти громадянського суспільства виступають в якості спостерігачів як за публічними, так і непублічними суб'єктами соціального права, що займаються питаннями правового регулювання соціальної безпеки, забезпечують прозорість й ефективність правового регулювання соціальної безпеки, притягуючи суб'єктів нормотворчої діяльності до юридичної, моральної і політичної відповідальності за дії або бездіяльність у сфері соціального захисту населення; по-четверте, суб'єкти громадянського суспільства не лише з'ясовують та доносять до держави актуальні потреби суспільства, а й стежать за тим, щоб відповідні проблеми враховувалися суб'єктами нормотворчості та пропонують інноваційні форми, способи і засоби забезпечення соціальної безпеки, які можуть бути враховані в процесі правового регулювання соціальної безпеки. Отже, значимість участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки «визначається не будь-якою однією роллю або функцією, а складним, багатовимірним набором ролей, які в сукупності сприяють створенню більш надійної, справедливої і прогресивної нормативно-правової основи соціальної безпеки» [50], позаяк їх участь у правовому регулюванні гарантує, що політика забезпечення соціальної безпеки буде всеосяжною, інклюзивною, справедливою та узгодженою з більш широкими соціально-правовими цілями.

2.4 Форми участі суб'єктів громадянського суспільства в процесі правового регулювання соціальної безпеки в Україні

На сьогоднішній день демократія за своєю суттю полягає не лише в можливості обирати та бути обраним, але й у активній участі громадян (демократичній участі) у впорядкуванні суспільного буття та функціонування держави. Здатність суб'єктів громадянського суспільства впливати на процес

і результат нормативно-правового забезпечення соціально-правового режиму соціальної безпеки на різних рівнях (національному, місцевому, організаційному) дозволяє їм виконувати власну роль у побудові сучасної держави загального добробуту. Це пов'язано з тим, що соціальну функцію, як уже нами зазначалося, виконують не лише державні та місцеві органи влади, а й підприємства, установи та організації, а також самі суб'єкти громадянського суспільства. Участь у правовому регулюванні соціальної безпеки дає можливість суб'єктам громадянського суспільства, з одного боку, забезпечувати соціальну безпеку населення в цілому та конкретних груп зокрема (особливо тих, які ігноруються державою, органом місцевої влади, роботодавцем тощо), а також ретельно відстежувати, наскільки ефективно суб'єкти нормативно-правового регулювання виконують свої юридичні та соціальні зобов'язання щодо забезпечення соціальної безпеки, з іншого боку, зміцнювати свою значимість у системі публічного адміністрування, що має вирішальне значення для реалізації цілей соціального права в Україні, особливо в епоху, коли існує ризик десоціалізації соціальної сфери, якому може протистояти лише зацікавлений у соціальній безпеці суб'єкт.

Наявність прав та обов'язків стосовно участі суб'єктів громадянського суспільства у правовому регулюванні соціального забезпечення не тільки посилює гарантії соціального забезпечення, але й зміцнює їх правовий статус. Це важливо, адже збалансована взаємодія між державними органами (органами місцевого самоврядування, організаціями, установами, підприємствами) й суб'єктами громадянського суспільства служить наріжним каменем демократичного урядування (управління). Така взаємодія, як впливає з викладеного, набуває особливого соціально-правового значення, оскільки дозволяє почути голоси вразливих груп населення і тих, хто схильний до соціальних ризиків, які в іншому випадку можуть бути проігноровані суб'єктами нормотворчості. Отже, слід констатувати наступне: *по-перше*, відсутність ефективних форм і способів участі громадянського суспільства в правовому регулюванні соціального забезпечення перешкоджає розвитку

справедливого, орієнтованого на людину і ефективного соціально-правового режиму соціальної безпеки; *по-друге*, в умовах сьогодення одним з центральних питань демократичної участі громадян є упорядкування та забезпечення справедливої й ефективної діяльності суб'єктів, які ініціюють нормотворчий процес, приймають нові, змінюють (скасовують) чинні норми законів та підзаконних актів, які стосуються соціальної безпеки населення.

Викладене сукупно аргументує потребу дослідження основних форм участі суб'єктів громадянського суспільства в процесі правового регулювання соціальної безпеки в Україні, що є питанням, якому ще не приділялась комплексна увага українських учених, враховуючи останні зміни чинного законодавства. При цьому слід зазначити, що окремі аспекти форм (способів) участі в правовому регулюванні соціальної безпеки вже досліджувались багатьма вітчизняними науковцями [див., напр.: 90; 152; 155; 157; 281; 290; 318], зокрема, й у контексті нормотворчої діяльності профспілок в Україні [див., напр.: 30; 149; 283; 330]. Критичний аналіз відповідних наукових напрацювань, а також чинного законодавства дозволяє дійти висновку «про наявність достатньої теоретичної та практичної основи для формування актуальної наукової думки про ключові форми участі суб'єктів громадянського суспільства у процесі правового регулювання соціальної безпеки в Україні» [45, с. 44].

Спершу зазначимо, що для форм участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні характерними є такі *ознаки*: *по-перше*, форми участі в правовому регулюванні соціальної безпеки є теоретичним описом зовнішнього прояву правовідносин і врегульованих законодавством процесів, в яких беруть участь суб'єкт нормотворчої діяльності та суб'єкт громадянського суспільства (суб'єкт правотворчості) і які спрямовані на правове регулювання соціальної безпеки; *по-друге*, форми участі в правовому регулюванні соціальної безпеки охоплюють відносини та процеси, що ініціюються у передбаченому законом порядку суб'єктом нормотворчої діяльності або ж суб'єктом громадянського

суспільства; *по-третє*, форми участі у правовому регулюванні соціальної безпеки як зовнішній прояв відповідних процесів і правовідносин містять різні способи опосередкованої або ж безпосередньої участі громадян у нормативно-правовому забезпеченні соціально-правового режиму соціальної безпеки як на загальнонаціональному, так і на локальному й організаційному рівні; *по-четверте*, форми участі в правовому регулюванні соціальної безпеки дозволяють конструктивним чином висловити (сформулювати та донести до адресата) актуальну громадську думку з приводу політики держави (органу місцевої влади, підприємства, установи, організації) в соціальній сфері, а також повноцінним чином висловити інтереси, потреби суспільства (окремої частини суспільства) в соціальному захисті, відображаючи таким чином волю суспільства (окремої його частини) в нормативному регулюванні найбільш важливих питань суспільного життя, які так чи інакше формують умови соціально безпечного буття кожної людини; *по-п'яте*, форми участі в правовому регулюванні соціальної безпеки переважно передбачають контроль суб'єктів нормотворчої діяльності (законодавця, органу професійної публічної служби, роботодавця та ін.) за організацією роботи з розробки проєктів нормативно-правових актів, а також їх подальшого прийняття (затвердження), донесення до відома адресатів цих норм. При цьому у відповідному сенсі зазначене не є контролем лише за дотриманням суб'єктом владних повноважень конституційних та адміністративно-правових зобов'язань (це є аспектом, в силу якого участь громадянського суспільства в правовому регулюванні переважно розглядається правниками, юристами-конституціоналістами, юристами-адміністративістами [див., напр.: 32; 65; 79; 133], які в такому випадку значною мірою упускають соціально-правовий контекст відповідних процесів і правовідносин), воно виступає ще й контролем за соціально-правовими аспектами нормотворчості. Це пояснюється тим, що кожна форма участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки так чи інакше передбачає контроль змісту актів нормотворчої діяльності (відповідності нової

норми принципам, меті і завданням соціального права України, міжнародно-правовим зобов'язанням держави соціального характеру), що є питанням, яке й розкривається у нашому дослідженні.

Що ж стосується конкретних видів форм участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, то в цьому сенсі слід зазначити, що комплексний аналіз наявної літератури дає підстави стверджувати, що на сьогоднішній день в Україні відсутні комплексні дослідження форм участі громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки, хоча ученими вже розглядались суміжні категорії, серед яких: види, типи правотворчості громадянського суспільства тощо. Наприклад, Т.В. Наливайко при вивченні видів правотворчості громадян виокремлює: безпосередню правотворчість громадянського суспільства (народу); правотворчість органів місцевого самоврядування; нормотворчість суспільних об'єднань (організацій); нормотворчість комерційних корпорацій; нормотворчість трудових колективів (державних і комерційних підприємств, установ, організацій); колективний договір [155, с. 86-87]. При цьому науковцем безпосередньо не розглядається правотворча діяльність громадянського суспільства в контексті їх участі у нормотворенні, що дало б можливість ширше розкрити вплив громадськості на нормативно-правове забезпечення панування права (розширився б простір науково-практичного осмислення впливу громадян на процес організації та забезпечення дії соціально-правового режиму соціальної безпеки) [45, с. 41].

Проте, беручи до уваги сутнісний зміст форм участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, можемо дійти висновку, що *основними такими формами* є наступні: 1) форма ініціювання суб'єктами громадянського суспільства правотворчої діяльності щодо забезпечення соціальної безпеки; 2) форма громадського (публічного) обговорення проєктів нормативно-правових актів, що регламентують різні аспекти соціальної безпеки; 3) форма консультування суб'єктів правотворчої діяльності, що регулюють різні аспекти соціальної безпеки; 4) форма

локально-правового регулювання соціальної безпеки осіб відповідного організаційного рівня, коли правове регулювання соціальної безпеки здійснюється суб'єктом громадянського суспільства. Критично аналізуючи систему означених форм участі громадськості в нормативно-правовому забезпеченні соціально-правового режиму соціальної безпеки, зауважимо, що відповідні форми в рамках цього дисертаційного дослідження потребують більш детального дослідження.

Стосовно *форми ініціювання суб'єктами громадянського суспільства правотворчої діяльності щодо забезпечення соціальної безпеки*, слід зазначити, що громадянин та інші суб'єкти громадянського суспільства часто можуть виступати ініціаторами прийняття нормативно-правових актів, а також розробляти тексти проєктів відповідних актів. Так, хоча громадянин й інші суб'єкти громадянського суспільства в силу чинного законодавства не володіють правом законодавчої ініціативи, проте вони володіють *правом правотворчої ініціативи* в цілому, що співвідноситься з рівнем демократизму суспільства, а також з необхідністю належного розвитку соціально-правового режиму соціальної безпеки в сучасній європейській державі. Зазначимо, що в п. 11 ч. 1 ст. 16 Закону України № 116/95-ВР комітети ВРУ у межах здійснення законопроектної функції повинні «вивчати громадську думку, розглядати звернення громадян, об'єднань громадян, результати всеукраїнського референдуму, будь-які пропозиції, що свідчать про потребу в прийнятті нових законодавчих актів або у внесенні змін до законодавчих актів, і в разі необхідності готувати відповідні проєкти актів та вносити їх на розгляд Верховної Ради України» [219]. Водночас варто мати на увазі, що ініціювання суб'єктами громадянського суспільства правотворчої діяльності щодо забезпечення соціальної безпеки по сьогодні, на жаль, не є імперативною формою правотворчості і не обумовлює прямого обов'язку відповідного суб'єкта нормотворчої діяльності діяти з урахуванням ініціативи громадянського суспільства. Найбільш показовим прикладом цього є електронна петиція, за допомогою якої згідно із Законом України № 393/96-

ВР[218] громадянин-ініціатор може адресувати звернення до Верховної Ради України, до Президента України, а також до органів місцевого самоврядування. Зокрема звернення з електронною петицією до Президента України може здійснюватися через спеціальний розділ вебсайту Офіційного інтернет-представництва глави держави (petition.president.gov.ua) з попередньою реєстрацією (авторизацією) автора петиції на сервісі. Після створення петиції, за неї можуть проголосувати інші громадяни, котрі зареєструвались (авторизувались) на сервісі, якщо вона (протягом 2 днів з дати надсилання ініціатором) опублікована у розділі електронних петицій на сторінці «Триває збір підписів». Якщо протягом періоду збору підписів (3 місяці з дня її оприлюднення) електронна петиція, адресована Президентові України, отримала підтримку не менш як 25 000 громадян (підписів), вона повинна бути невідкладно (не пізніше 10 робочих днів від дня початку її розгляду) розглянута главою держави, що супроводжується переведенням електронної петиції у стан «На розгляді» (не пізніш як через 3 робочі дні після набрання необхідної кількості підписів). За результатами розгляду петиції на вебсайті Офіційного інтернет-представництва Президента України оголошується відповідь на неї, яка оприлюднюється у розділі електронних петицій на сторінці «З відповідями», а також надсилається у письмовому вигляді автору петиції. Слід звернути увагу на те, що «главою держави за результатами розгляду електронної петиції можуть ініціюватися та вноситися в установленому порядку на розгляд ВРУ законопроекти, спрямовані на вирішення порушених у петиції питань» [85].

Що ж стосується *форми громадського (публічного) обговорення проєктів нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти соціальної безпеки* [45, с. 41], то ця форма є однією з основних форм участі громадськості в нормативно-правовому забезпеченні соціальної безпеки. Перш за все слід зазначити, що громадське обговорення («публічне обговорення», «громадські слухання» та ін. синонімічні назви цієї форми, що обумовлені відсутністю універсального підходу з цього питання в сучасному категоріально-

термінологічному обороті) проєктів нормативно-правових актів (інших ініціатив з розвитку нормативно-правової основи соціальної безпеки) являє собою особливу форму участі громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки. Важливо підкреслити, що практика проведення громадських обговорень існувала вже в радянський період існування України. Зокрема В.Ф. Нестерович зауважує, що «у грудні 1917 року та січні 1918 року широко обговорювався Декрет про відокремлення церкви від держави та окремі розділи Конституції РСФРР 1918 року, а з 1922 року обговорювалися проєкти кодексів про шлюб, сім'ю та опіку в союзних республіках» [157, с. 32]. Однак, враховуючи висновки, отримані нами в підрозділі 1.3, слід мати на увазі, що в колишньому СРСР ще на етапі зародження цієї тоталітарної держави більшовиками було зачищено виникле у період Української революції громадянське суспільство (замість цього було сформовано псевдогромадянське суспільство, яке контролювалося партійною елітою комуністичної партії). Отже, і «громадянське» суспільство в радянській Україні, яке контролювалося державою, і такі демократичні процеси, як участь суб'єктів цього «суспільства» в правотворчості, були імітацією демократії в тоталітарній державі. Подібного висновку з цього приводу доходить і В.Ф. Нестерович, констатує, що в цілому «керівництво Радянського Союзу досить активно використовувало та підтримувало попередньо узгоджені з органами публічної влади ініціативи громадськості щодо проведення всенародних обговорень. Основною причиною цього було те, що за такої ситуації результати громадських обговорень мали заздалегідь передбачуваний характер, тому були більш безпечними для комуністичного режиму, ніж результати інших схожих форм безпосередньої демократії. Таким чином, цілком закономірно, що для забезпечення атрибутів демократичної держави в колишньому Радянському Союзі часто всенародні обговорення ототожнювалися з всенародними опитуваннями та навіть референдумами» [157, с. 33]. Крім того, враховуючи також, що концепт соціальної безпеки був юридичним конструктом, який визначався виключно державою (це нами було

визначено в підрозділі 1.1 дисертації), можемо дійти висновку, що використання участі суб'єктів «громадянського» суспільства в процесі правового регулювання тих чи інших питань соціальної безпеки було лише способом підтвердження авторитету держави (фактично – закріплення тоталітарного режиму), а також формальної демократизації нормотворчості. З проголошенням незалежності України громадські обговорення почали переосмислюватися в контексті становлення сучасної концепції громадянського суспільства, яке (що нами було встановлено у підрозділі 1.3 дисертації) не передбачає можливості використання державою суб'єктів громадянського суспільства для імітації демократичності нормотворчої діяльності. Саме тому в умовах сьогодення «переосмислена концепція громадянського суспільства, а також європеїзована концепція соціальної безпеки по суті диктують потребу застосування нових методологій громадського обговорення актів і рішень у межах правотворчості, пов'язаної із дією соціально-правового режиму соціальної безпеки (включаючи, зокрема, використання інформаційно-телекомунікаційних технологій для оптимізації демократичної участі суспільства в становленні зазначеного соціально-правового режиму» [45, с. 40].

Важливо підкреслити, що громадське обговорення проєктів нормативно-правових актів на загальнонаціональному, місцевому та організаційному рівнях (як і суміжна форма участі громадськості в правовому регулюванні – консультаційна діяльність в процесі нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки), як правило, характеризується суто рекомендаційним характером. Отже, громадське обговорення та його результати не накладають на суб'єктів нормотворчості, що врегульовують ті чи інші питання соціальної безпеки, імперативних обов'язків діяти та приймати рішення під час правового регулювання соціальної безпеки певним чином, який був визначений найбільш оптимальним під час публічних обговорень. Тобто публічні обговорення (як і більшість інших форм участі громадськості в процесі правотворення у сфері соціальної безпеки) зазвичай:

по-перше, проявляються на підготовчому етапі нормативно-правового регулювання у сфері соціальної безпеки, передуючи прийняттю нових нормативно-правових актів, внесенню поправок у вже діючі нормативно-правові акти, а також повному або частковому скасуванню чинних нормативних правових актів; по-друге, не обов'язково скеровують остаточний рух правового регулювання.

Однак рекомендаційний характер громадських слухань й те, що суб'єкти нормотворчої діяльності, регламентуючи ті чи інші аспекти соціальної безпеки, стосовно яких проводились громадські слухання, фактично можуть ігнорувати результати таких дискусій (називаючи їх неаргументованими, політично недоцільними та ін.) загалом не нівелюють соціально-правову значимість такої форми участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки. У цьому контексті доречно погодитися з вітчизняною ученою Г.В. Мороз, котра цілком справедливо стверджує, що громадські слухання є найбільш конструктивною та ефективною формою діалогу між владою та громадськістю. На її думку, відповідна форма участі громадськості в правовому регулюванні зазвичай передбачає залучення широкої аудиторії зацікавлених сторін, які беруть участь у публічному обговоренні нормативно-правових актів (інших соціально значимих ініціатив) з чітко визначеними вимогами та очікуваннями [151, с. 157]. Метою таких обговорень є те, щоб кожна сторона мала можливість у повній мірі висловити своє бачення вирішення розглянутого питання, кульмінацією чого повинен бути змістовний діалог, спрямований на досягнення бажаного (в сенсі забезпечення соціальної безпеки населення) консенсусу. Таким чином, громадські слухання посилюють соціальний та правовий вплив участі громадянського суспільства у правовому регулюванні соціальної безпеки, особливо коли вони доповнюються іншими формами участі громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки (консультуванням, громадським контролем та ін.).

Водночас, як впливає з підрозділу 2.2 дисертації, «громадські слухання в цілому можуть бути ефективною формою участі громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки лише тоді, коли така форма демократизації нормативно-правового забезпечення формування та дії соціально-правового режиму соціальної безпеки населення буде належним чином врегульована на рівні чинного законодавства. Вказане питання наразі, на жаль, залишається вкрай проблематичним, адже по сьогодні не розроблено і не прийнято спеціального законодавчого акта про діяльність суб'єктів громадянського суспільства, а правове регулювання громадських слухань є невиправдано фрагментарним, що сукупно становить суттєвий соціальний ризик в житті і бутті громадянина та населення у цілому» [45, с. 44].

Як указано в підрозділі 2.2 дисертації, чинне законодавство України передбачає, що громадські слухання можуть слугувати оптимальною формою участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні забезпечення соціальної безпеки на загальнонаціональному, місцевому та організаційному (локальному) рівнях. Відповідні обговорення врегульовуються як законодавчими, так і підзаконними актами, зокрема, статутними нормативними правовими актами. Примітним є те, що ключове значення в цьому контексті набуває саме Закон України № 280/97-ВР [222], у частинах 1, 2 і 4 ст. 13 якого закріплено правило, згідно з яким територіальні громади як суб'єкти права місцевого самоврядування мають також право проводити громадські слухання. Ця форма участі частково деталізована відповідним Законом та інтерпретується законодавцем як щорічна зустріч членів територіальної громади з депутатами місцевих рад та посадовими особами місцевих органів влади. Зазначені зустрічі мають бути організовані відповідно до діючого статуту територіальної громади, а під час відповідних зустрічей члени територіальної громади повинні мати можливість взаємодіяти з місцевою владою: заслуховувати її представників; порушувати перед ними питання, що відносяться до їх відання та турбують громаду (певні групи громади); вносити пропозиції з питань, які підпадають під юрисдикцію такого

органу місцевого самоврядування. Водночас важливо зауважити, що в ч. 3 ст. 13 Закону України № 280/97-ВР [222] законодавець закріпив гарантію недопущення формалізму при проведенні громадських слухань (загалом, як це далі буде продемонстровано, вона не є достатньо дієвою, самодостатньою), зазначивши, що пропозиції членів територіальної громади, надані ними під час громадських слухань й внесені ними за результатами цих слухань, мають бути в обов'язковому порядку розглянуті відповідним суб'єктом владних повноважень [222]. Проте, як бачимо, такий стан правового регулювання громадських слухань, що стосується участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, є недостатнім.

Окреслений нами висновок можна пояснити декількома важливими причинами. *По-перше*, громадські слухання не можуть проводитися частіше одного разу на рік, що обмежує їх ефективність як інструменту участі громадян в правовому регулюванні соціальної безпеки на відповідному місцевому рівні. *По-друге*, як справедливо зауважує український вчений Е.Р. Ібрагімзаде, означені слухання не відповідають вимогам юридичної визначеності (однієї з основ панування права в державі, що є важливою гарантією соціально-правового благополуччя населення держави). Погоджуючись із ученим [98, с. 187], зазначимо, що для усунення цих недоліків в законодавстві необхідно в Законі України № 280/97-ВР [222] конкретно визначити наступне: а) цілі і завдання публічних слухань; б) територію, на якій члени територіальної громади можуть реалізовувати власне право на ініціювання таких слухань; в) перелік основних питань (напрямів) діяльності органів місцевого самоврядування, які повинні вирішуватись лише на підставі проведення публічних слухань; г) перелік суб'єктів, які мають право на ініціювання таких слухань; г) загальний порядок планування, організації, проведення та завершення громадських слухань; д) юридичний характер пропозицій, що виносяться за результатами громадських слухань; е) ключові принципи, якими керуються органи місцевого самоврядування при розгляді цих пропозицій; є) покладання

обов'язку і відповідальності на органи місцевого самоврядування щодо планування, організації (надання правової та технічної допомоги в цьому громадськості), належного проведення громадських слухань і врахування в їх діяльності пропозицій, які вносяться за результатами громадських слухань; ж) юридичну відповідальність за порушення принципів проведення громадських слухань (зокрема за імітацію демократичного процесу, який маскує процес десоціалізації соціальної сфери відповідного місцевого рівня).

Крім того, важливо підкреслити велику соціально-правову значимість громадських слухань на місцевому рівні, особливо тому, що вони стосуються питань, які мають вирішальне значення для місцевого публічного адміністрування та соціально-правового розвитку. Аналіз ч. 1 ст. 27 Закону України № 280/97-ВР [222] дозволяє виявити низку обов'язків, покладених на виконавчі органи сільських (селищних, міських) рад. До них належать, серед іншого, підготовка програм соціально-економічного і культурного розвитку відповідного населеного пункту (місцевості), їх подання на затвердження ради і нагляд за їх реалізацією (звітування перед радою про хід і результати реалізації зазначених програм). Крім того, вказані суб'єкти владних повноважень відповідають за забезпечення складання балансів, пов'язаних з фінансовими та трудовими ресурсами, а також доходами та витратами, необхідними для управління соціально-економічним та культурним розвитком відповідних територій. Додатково в їх обов'язки входить формування цільових фондів соціальної допомоги особам з інвалідністю, а також встановлення умов витрачання цих коштів [222]. Тобто означені самоврядні повноваження, якими наділені вказані органи публічної служби, не тільки підкреслюють соціально-правову значимість громадських слухань, але й припускають, що ці повноваження, можливо, буде потрібно здійснювати з різною періодичністю. З огляду на це положення законодавця про те, що така форма участі громадськості повинна проводитися не рідше одного разу на рік, видається невиправданим.

Окремо слід звернути увагу й на те, що громадські слухання (громадські обговорення) регламентовані також у Законі України № 2059-VIII, що має важливе значення в контексті правового регулювання соціальної безпеки населення (беручи до уваги важливість задоволення права людини на безпечне довкілля, що є важливим складовим забезпечення соціальної безпеки населення). Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України № 2059-VIII під час оцінки впливу на довкілля має проводитись громадське обговорення, яке відбувається «з метою виявлення, збирання та врахування зауважень і пропозицій громадськості до планованої діяльності» [229]. Водночас варто зауважити, що відповідна процедура застосовується саме для оцінки планової діяльності й не охоплює безпосереднім чином правове регулювання суб'єктів владних повноважень і вплив їх регулятивних дій та рішень на довкілля. При цьому доцільно зазначити, що відповідний акт має важливе значення з огляду на те, що в ньому окреслюється логіка, методологія взаємодії громадськості та суб'єктів владних повноважень, яка може бути перенесена в процедури громадських обговорень нормативно-правових актів, що мають соціально-правове значення, стосуючись забезпечення соціальної безпеки.

Безпосереднім чином нормативно-правове забезпечення відповідної форми участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки відображається в актах, які прямо чи опосередковано стосуються правотворчої діяльності суб'єктів нормотворчості. При цьому слід звернути увагу на те, що в ч. 1 ст. 235 Регламенту ВРУ 2010 року [237] перераховуються суб'єкти громадянського суспільства, які можуть брати участь в парламентських слуханнях, а в ст. 236 Регламенту встановлюється загальний порядок проведення парламентських слухань, що можуть включати відповідних суб'єктів громадянського суспільства. Також у ст. 9 Закону України № 116/95-ВР на комітети ВРУ покладається обов'язок висвітлювати свою роботу перед громадськістю, що є гарантією належної інформатизації громадськості про планування, організацію та здійснення правотворчої роботи (саме здійснення законопроектної функції) відповідного комітету. Особливого

значення в рамках питання, що нами розглядається, набуває ст. 29 вказаного законодавчого акта. Саме в цій статті Закону України № 116/95-ВР вказується, що комітети ВРУ проводять громадські слухання, на які можуть запрошуватись представники об'єднань громадян, а також окремих громадян. Необхідно зазначити, що в ч. 13 ст. 29 Закону міститься важливе правило, згідно з яким «слухання не можуть бути припинені, поки всі бажаючі члени комітету не скористаються правом на виступ» [219]. У ст. 52 Закону України № 116/95-ВР зазначається, що слухання в комітетах ВРУ мають бути запроTOCOLьовані та застенографовані, а за результатами таких слухань повинні прийматись рекомендації.

Також у контексті досліджуваного нами питання важливого значення набуває Закон України 2003 року № 1160-IV, в абз. 7 ч. 1 ст. 4 якого закріплений принцип прозорості та врахування громадської думки, який розкривається наступним чином: «Відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності» [191]. В абз. 5 ч. 1 ст. 5 Закону України 2003 року № 1160-IV вказується, що одним з ключових елементів забезпечення здійснення державної регуляторної політики (це також підтверджено у ст. 15 Закону стосовно діяльності ВРУ) є «оприлюднення проєктів регуляторних актів з метою одержання зауважень і пропозицій від фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, а також відкриті обговорення за участю представників громадськості питань, пов'язаних з регуляторною діяльністю» [191]. У ч. 8 ст. 9 зазначеного законодавчого акта встановлена гарантія, яка забороняє ігнорування проведення громадських слухань. Законодавцем вказується, що «оприлюднення проєкту регуляторного акта з метою одержання зауважень і

пропозицій не може бути перешкодою для проведення громадських слухань та будь-яких інших форм відкритих обговорень цього проєкту регуляторного акта» [191].

Більш детально важливі аспекти громадського обговорення проєктів нормативно-правових актів регулюються на підзаконному рівні, зокрема Порядком, затвердженим постановою КМУ від 03 листопада 2010 року № 996 [189], а також порядками, що регламентують громадські слухання в контексті нормативно-правового забезпечення окремих сфер буття суспільства та держави, правове регулювання яких має значення для забезпечення соціальної безпеки населення. До них, зокрема, належать порядки, затверджені постановами КМУ від 18 липня 1998 року № 1122 [210] і від 13 грудня 2017 року № 989 [211] та ін. Так само відповідні порядки (положення) проведення громадських слухань встановлені міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. Наприклад, на виконання вимог Орхуської конвенції від 25 червня 1998 року [115] Міністерством охорони навколишнього середовища України було затверджено Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля [207].

Окремою формою участі суб'єктів громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки наразі також є *форма консультування суб'єктів правотворчої діяльності, що регулюють різні аспекти соціальної безпеки*. Консультації як спосіб участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки передбачають отримання нормотворцями від суб'єктів громадянського суспільства міркувань щодо тих чи інших аспектів правового регулювання. Згідно зі ст. 45 Закону України «Про правотворчу діяльність» [232] у рамках консультаційних процесів нормотворці запрошують заінтересованих суб'єктів громадянського суспільства для того, щоб дізнатись їх позицію стосовно адекватності та достатності підходів, які використовуються в регулюванні соціальної безпеки, форми і методів нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки тощо [див., напр.: 337, с. 663; 342, с. 253-354]. Також у сьогочасних умовах

набуває особливого значення можливість проведення публічних консультацій у вебпросторі. Наприклад, наразі в Україні на Єдиному державному вебпорталі електронних послуг проводяться опитування стосовно ініціатив, які стосуються вирішення питань публічного адміністрування в різних сферах суспільного життя. Так, відповідно до Порядку проведення опитування щодо ініціатив, спрямованих на вирішення питань державного управління у різних сферах суспільного життя, на Єдиному державному вебпорталі електронних послуг, затвердженому постановою КМУ від 07 лютого 2022 року № 90, відповідні опитування можуть проводитися для всіх користувачів мобільного додатка Порталу Дія або для окремих категорій користувачів відповідно до замовлення [213].

Окремо слід звернути увагу на те, що створення нормативного правового акта, який стосується соціальної безпеки, є складним завданням, яке вимагає використання міждисциплінарного підходу (як відомо, нормотворча діяльність у сфері забезпечення соціальної безпеки – це не просто юридичний процес, що потребує використання юридичних експертних знань, але й складне завдання, виконання якого передбачає застосування економічних, соціологічних, психологічних та інших експертних знань), який може бути виражений у рамках наукового консультування суб'єктів нормотворчої діяльності. Важливість цього складно переоцінити, оскільки нормативно-правовий акт, що регулює різноманітні питання соціальної безпеки, повинен відповідати принципу науковості [див., напр.: 255, с. 278], який перш за все вимагає, щоб нормативно-правовий акт ґрунтувався на глибокому розумінні соціальних явищ, які він прагне врегулювати, на основі ретельного наукового дослідження та аналізу проблем і шляхів його вирішення заходами нормотворчої діяльності. Таким чином, до процесу створення нормативно-правових актів, якими регулюються питання соціальної безпеки, повинні залучатися науково-дослідні інститути, асоціації науковців, окремі вчені (незалежні дослідники), які спроможні на високому експертному рівні оцінювати наукову обґрунтованість відповідного проєкту нормативно-

правового акта, пропонувати ідеї, засновані на даних, науково обґрунтованих теоріях і перевірених наукових методах. Водночас необхідно наголосити на тому, що у рамках наукового консультування залучені в нормотворчий процес учені повинні перш за все стежити за тим, щоб у проєкті нормативно-правового акта були враховані принципи, цілі та завдання соціального права України, які в цілому зводяться до сприяння соціальній справедливості, рівності і добробуту. Задля цього учені (консультанти) можуть: *по-перше*, перед початком підготовки проєкту нормативно-правового акта проводити відповідні дослідження для того, щоб зрозуміти масштаби та глибину проблематики забезпечення соціальної безпеки, а також ймовірні, найбільш оптимальні шляхи вирішення виявлених проблем у рамках нормотворчості, враховуючи також міжнародні зобов'язання України щодо забезпечення соціальної безпеки населення, а також досвід різних країн щодо вирішення аналогічних проблем безпеки, наслідки (соціально-правові, економічні та інші) прийняття відповідного нормативно-правового акта; *по-друге*, учені можуть надавати допомогу в безпосередньому складанні відповідного проєкту нормативно-правового акта (окремої його частини), гарантуючи при цьому, що в такому акті будуть дотримані вимоги принципів соціального права, відображені мета та завдання соціального права, буде врахований цілісний термінологічно-категоріальний апарат, який наявний в Україні (враховуючи також його проблеми, які можуть бути вирішені відповідним проєктом акта), використані точні та ясні формулювання норм відповідного акта тощо; *по-третьє*, вже після підготовки проєкту нормативно-правового акту вчені комплексно аналізують цілісний документ, надаючи критичні відгуки, пропонуючи поправки норм проєкту для підвищення його ефективності та застосовності. Крім того, в рамках комплексного аналізу проєкту ученими можуть також здійснюватися пілотні дослідження для того, щоб передбачити результати фактичної дії відповідного проєкту нормативно-правового акта, надаючи нормотворцю реальну прогностичну модель його потенційного впливу. Отже, інтегруючи науково-експертний досвід у процес нормотворення

шляхом забезпечення участі науковців у процесі правового регулювання соціальної безпеки, нормотворці гарантують, що нормативно-правові акти, які стосуються забезпечення соціальної безпеки не лише відображатимуть суспільні цінності, але й будуть спроможними адекватно, точно та дієво досягати намічених цілей соціальної безпеки.

Також серед форм участі суб'єктів громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки наразі слід назвати *форму локально-правового регулювання соціальної безпеки осіб відповідного організаційного рівня, коли правове регулювання соціальної безпеки здійснюється суб'єктом громадянського суспільства*. Відповідна форма участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки не обмежується традиційною участю цих суб'єктів у нормотворчому процесі, який здійснює суб'єкт владних повноважень, а стосується створення різних необов'язкових і обов'язкових до виконання правових документів, що прямо чи опосередковано відображають прихильність громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки. Перш за все слід виокремити створення необов'язкових до виконання актів суб'єктів громадянського суспільства. Зазначимо, що суб'єкти громадянського суспільства, зокрема правозахисні організації, релігійні установи, профспілки та асоціації працівників, часто розробляють документи (декларації, хартії, маніфести, рекомендації, збірники кращих практик забезпечення соціальної безпеки тощо), які є офіційними актами цих організацій, але вони не виступають актами імперативного характеру (не забезпечуються державним механізмом примусу), хоча й мають непряме юридичне значення, стосуючись питань юридичного характеру, та забезпечуються морально-етичними міркуваннями. Отже, попри те, що ці документи не володіють юридичною силою відповідно до норм законодавства держави, вони, як ми вже зазначили, мають значне морально-етичне обґрунтування і вагу, а тому стандарти і правила, які описуються в цих актах, не лише відображають очікування суспільства щодо забезпечення державою (суспільством) соціальної безпеки, але й покладають тягар застосування цих

норм, стандартів і правил на членів організації, а також на всіх, кому близькі її цінності (на всіх, чия репутація залежить від дотримання означених цінностей). У зв'язку з цим подібні акти часто служать нормативними орієнтирами для суб'єктів владних повноважень, можуть впливати на громадську думку (це важливо при використанні інших форм участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки) і державну політику в соціальній сфері. Тому можемо зробити висновок, що створення суб'єктами громадянського суспільства відповідних актів є свідченням їх активної ролі у формуванні соціальних норм, які здатні трансформуватися в норми діючих нормативно-правових актів держави. Відповідна трансформація може мати місце тоді, коли норми, правила і стандарти, описані у відповідних рекомендаціях суб'єктів громадянського суспільства, визнаються необхідними, а також такими, що перевершують існуючі правові положення або ж усувають прогалини в нормативній системі законів і підзаконних актів держави [44].

Додатково у рамках форми локально-правового регулювання соціальної безпеки осіб відповідного організаційного рівня, коли правове регулювання соціальної безпеки здійснюється суб'єктом громадянського суспільства, створюються організаційні (локальні) нормативно-правові акти, що вже виходять за рамки «м'якого права» й можуть прямо впливати на соціально-правовий режим соціальної безпеки у державі. Так, слід зауважити, що на організаційному рівні суб'єкти громадянського суспільства можуть впливати на соціальну безпеку певного кола осіб шляхом створення та прийняття (затвердження) внутрішніх нормативних правових актів, серед яких, наприклад, статuti підприємств (організацій), правила внутрішнього розпорядку, кодекси корпоративної етики тощо. Отже, відповідні нормативні акти можуть встановлювати стандарти забезпечення соціально-правового добробуту працівників, які перевищують встановлені законом мінімуми соціальної безпеки або ж конкретизують їх. Наприклад, підприємство може прийняти внутрішній акт, що передбачатиме надання комплексних медичних

послуг, політику надання оплачуваної відпустки за особливими сімейними обставинами (у зв'язку із народженням дитини, у зв'язку із весіллям тощо) чи на підставі встановленого у працівника стану професійного вигорання тощо. Відповідні акти, як вбачається, можуть показово демонструвати те, як саме локально-правове регулювання може стати каталізатором більш широких соціальних змін, які позначатимуться на загальному правовому регулюванні соціальної безпеки. Вказане пояснюється тим фактом, що суб'єкти громадянського суспільства, встановлюючи високі стандарти забезпечення соціальної безпеки щодо певного кола осіб (наприклад, працівників і членів їх сімей), можуть таким чином створити хвильовий ефект (аналізуючи практику держав, в яким помітне розвинене громадянське суспільство, можемо помітити, що такий «хвильовий ефект» є закономірним [див., напр.: 399; 411]), заохочуючи інші підприємства (установи, організації) до впровадження аналогічної практики і спонукаючи відповідним чином державу враховувати ці стандарти в рамках правового регулювання соціальної безпеки на загальному рівні [44].

Також у межах досліджуваної форми участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки слід виокремити укладання договорів (контрактів). Договори, а щонайперше трудові договори та колективні угоди, є значними інструментами, за допомогою яких суб'єкти громадянського суспільства можуть безпосередньо формувати систему забезпечення соціальної безпеки на локальному рівні (у випадку галузевих, міжгалузевих угод – на галузевому чи міжгалузевому рівні). Важливість такої участі в правовому регулюванні соціальної безпеки важко переоцінити, адже: трудові договори можуть включати конкретні положення про соціальні виплати (медичне страхування, вихідну допомогу тощо); колективні договори (угоди), укладені профспілками, можуть встановлювати загальногалузеві стандарти заробітної плати, умов праці та соціального захисту відповідного кола працівників. Важливо також мати на увазі, що відповідні договірні інструменти є юридично обов'язковими для їх сторін і потенційно можуть

впливати на еволюцію нормативно-правового забезпечення соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки. Перед укладенням таких договорів (угод) суб'єктами громадянського суспільства проводиться організація та ведення переговорів, в рамках яких вони проявляють спроможність домагатися від роботодавців зобов'язань щодо забезпечення соціальної безпеки працівників (членів їх сімей) [44].

Підводячи підсумок викладеного, зазначимо, що в цілому на сьогоднішній день участь суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки може відбуватись у різних формах, які можуть гарантувати те, що такі суб'єкти матимуть можливість ефективно виконувати власну соціальну функцію, керуючись принципами соціальної відповідальності, соціальної солідарності та соціальної справедливості. У цьому контексті можемо вести мову про два основних *типи форм впливу суб'єктів громадянського суспільства на процес правового регулювання соціальної безпеки шляхом участі в цьому процесі*. Перший тип – *тип інтегрованого впливу*, який виявляється у тому, що суб'єкти громадянського суспільства безпосереднім чином долучаються до нормотворчого процесу на відповідному рівні (загальнонаціональному, місцевому, організаційному). Другий тип – *тип зовнішнього впливу*, коли суб'єкти громадянського суспільства наглядають за нормотворчим процесом або ж створюють необов'язкові до виконання стандарти соціальної безпеки, формують практику забезпечення соціальної безпеки, впливаючи таким чином на еволюцію нормативно-правового забезпечення соціально-правового режиму соціальної безпеки в Україні.

Водночас варто констатувати, що в практичній дійсності користування такими формами участі в правовому регулюванні на сьогоднішній день значно ускладнено тим фактом, що правове регулювання правового статусу суб'єктів громадянського суспільства, а також можливостей їх участі в правотворчій діяльності є недосконалим, що нівелює можливості таких суб'єктів повноцінно виконувати свою соціальну функцію.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Принципами механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні є об'єктивно існуючі закономірності, виражені у конструктивних засадничих ідеях, що містять вимоги, які стосуються нормативно-правового забезпечення дії соціально-правового режиму соціальної безпеки за участі суб'єктів громадянського суспільства, сприяючи таким чином побудові цілісної та справедливої правової системи та підтриманню правопорядку в соціальній сфері. Ключовими ознаками цих принципів є те, що вони: 1) мають основоположний та керівний характер, що дозволяє скеровувати нормотворення до об'єктивації «духу» права та відображення соціальних цінностей й ідеалів; 2) мають ключове ідеологічне значення для ідеологічно-ціннісного змісту правової системи, впливаючи на кожен аспект такої системи, а щонайперше на нормотворче забезпечення цієї системи; 3) легалізують основні суспільні цінності, а також дають можливість сформулювати їх «правовою мовою»; 4) мають імперативний характер у правовій державі та в силу наявності вимог, що містяться в принципах, постають у якості засад нормативного характеру.

Структуру системи принципів механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні складають такі групи засадничих ідей: 1) загальноправові принципи (верховенства права, законності, людиноцентризму, рівності, справедливості); 2) спеціальні принципи (соціальної справедливості, соціальної відповідальності, соціальної солідарності, свободи праці, гідної праці, стабільності трудових відносин, розумного пристосування, позитивної дискримінації); 3) особливі принципи, які тотожні спеціальним принципам соціального захисту (соціального страхування, соціальної допомоги, адресності заходів соціальної безпеки, адаптивності заходів соціальної безпеки, адекватності заходів соціальної безпеки потребам забезпечення такої безпеки, незворотності заходів забезпечення соціальної безпеки, системності

та комплексності заходів соціальної безпеки, наукової обґрунтованості забезпечення соціальної безпеки).

2. Стан правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні характеризує структура системи нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки та участі суб'єктів громадянського суспільства в регулюванні соціальної безпеки, яка відповідає таким рівням: 1) конституційному рівню; 2) міжнародно-правовому рівню, який складають: акти, які регламентують правовий режим соціального захисту; акти, які регламентують правовий статус суб'єктів громадянського суспільства та їх участь у нормотворчій діяльності; 3) центральному національному рівню, що поділяється на наступні підрівні: а) законодавчий підрівень (акти, які визначають загальні та спеціальні засади соціальної безпеки, а також правовий статус соціально вразливих верств населення; акти, що гарантують участь громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки; акти, які визначають правовий статус суб'єктів громадянського суспільства та засади їх діяльності); б) підзаконний підрівень; 4) локальному (організаційному) рівню, яким охоплюються корпоративні документи та локальні акти підприємства.

3. Систему суб'єктів громадянського суспільства, які можуть брати участь у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні за критеріями основної функції та сфери діяльності такого суб'єкта складають (крім громадянина) групи суб'єктів громадянського суспільства, які охоплюють: 1) організації, що захищають інтереси окремих верств населення та/або соціально важливі інтереси людей у цілому в соціальній та суміжних сферах (правозахисні організації, екологічні організації (групи), організації захисту прав споживачів тощо); 2) організації (групи), діяльність яких стосується забезпечення соціальної безпеки населення чи окремих верств населення (молодіжні організації, жіночі групи (організації), релігійні організації); 3) організації, що забезпечують соціальну безпеку суб'єктів у сфері праці та зайнятості (зокрема профспілки, професійні асоціації); 4) організації, які

охоплюють культурно-оздоровчі організації (наприклад, мистецькі асоціації, спортивні клуби та організації); 5) організації, що охоплюють організації та групи, які надають соціальні послуги та підтримку (зокрема приватні організації, що надають соціальні послуги); 6) організації, які охоплюють науково-освітні та науково-дослідні установи (інформаційно-аналітичні центри, науково-дослідні установи тощо); 7) рухи соціальної солідарності та групи соціальних активістів.

4. До основних форм участі суб'єктів громадянського суспільства в процесі правового регулювання соціальної безпеки в Україні належать наступні: 1) форма ініціювання суб'єктами громадянського суспільства правотворчої діяльності щодо забезпечення соціальної безпеки; 2) форма громадського (публічного) обговорення проєктів нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти соціальної безпеки; 3) форма консультування суб'єктів правотворчої діяльності, що регулюють різні аспекти соціальної безпеки; 4) форма локально-правового регулювання соціальної безпеки осіб відповідного організаційного рівня, коли правове регулювання соціальної безпеки здійснюється суб'єктом громадянського суспільства. Ці форми поділяються на два типи: 1) тип інтегрованого впливу, який стосується форм участі, в яких суб'єкти громадянського суспільства безпосереднім чином долучаються до нормотворчого процесу на відповідному рівні (загальнонаціональному, місцевому, організаційному); 2) тип зовнішнього впливу, що стосується форм участі, в рамках яких суб'єкти громадянського суспільства наглядають за нормотворчим процесом або створюють не обов'язкові до виконання стандарти соціальної безпеки, формують практику забезпечення соціальної безпеки, впливаючи таким чином на еволюцію нормативно-правового забезпечення соціально-правового режиму соціальної безпеки в Україні.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

3.1 Концептуальний напрям удосконалення правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні

Концептуальний напрям удосконалення правового регулювання в Україні у цілому постає в якості напрямку формування цілісного комплексу вихідних координат, керуючись якими можливе вдосконалення правового регулювання тих чи інших об'єктів, сприяючи таким чином подальшій розбудові України як правової, демократичної та соціальної держави. Таким чином, у рамках концептуального напрямку виникає потреба у створенні концепції як документа, що містить засади розвитку законодавства та є обов'язковим для врахування суб'єктів правового регулювання під час вчинення дій та прийняття рішень у нормотворчій діяльності [41, с. 301].

Закономірним чином важливість концептуальних актів відзначається також українськими вченими. Наприклад, провідна вітчизняна учена Л.Ю. Малюга справедливо констатує, що «на сьогоднішній день будь-яка сучасна соціальна та правова держава, враховуючи Україну, повинна створювати комплекс сприятливих умов, за яких людина може реалізувати власне право на соціальну безпеку й соціальний захист, зокрема, шляхом створення відповідних концептуально-стратегічних і програмних актів, в яких окреслюватимуться перспективи мінімізації негативного впливу соціальних ризиків, що впливають на людину і громадянина» [139, с. 46]. Таким чином, створення концептуальних актів, зокрема у частині посилення соціальної безпеки в державі, можемо вважати виявом соціальної функції держави, а також окремим завданням соціальної безпеки (захисту). На цю ж обставину звертає увагу і Б.Ю. Анпілогова. Аналізуючи систему завдань соціального

захисту, вчена доходить висновку, що першим з них є саме «завдання соціального захисту щодо формування умов запобігання соціальним ризикам та реагування на такі ризики» [4, с. 295]. Конкретизуючи виокремлене завдання соціального захисту, науковець зазначає, що одним з ключових його елементів цілком логічним чином постає «створення та затвердження стратегій, концепцій соціального захисту (розвитку законодавства), а також програм виконання таких концептуально-стратегічних актів протягом відповідного періоду з обов'язковим звітуванням про результати здійснення відповідних дій відповідальними за це суб'єктами» [4, с. 295]. У зв'язку із цим КМУ було схвалено низку концепцій, що мають значення для: забезпечення соціальної безпеки [243; 244]; посилення участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки [245].

Керуючись такою логікою, учені та дослідники [див., напр.: 111, с. 159-160; 163, с. 176-177; 271, с. 180-182; 307, с. 167-174; 327, с. 139] у рамках з'ясування перспектив удосконалення правового регулювання соціальної безпеки (захисту) аргументують потребу у створенні та схваленні відповідних концепцій і стратегій посилення соціальної безпеки (захисту) [41, с. 301]. В.М. Шкода, досліджуючи завдання соціального захисту працівників митних органів, доходить думки про потребу «створення та прийняття (схвалення) концептуально-стратегічних документів, а також (на їх фактичне виконання) програмних документів, які передбачають удосконалення соціальної політики в частині забезпечення соціальної безпеки працівників митних органів в Україні, формування правової культури працівників митних органів, нетерпимості до дій та поведінки, яка може загрожувати соціальній безпеці інших працівників митних органів тощо» [327, с. 139].

Отже, як впливає з викладеного, подальше удосконалення правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства не може здійснюватися без концептуального напрямку удосконалення такого правового регулювання. У зв'язку із цим слід вести мову про необхідність створення *Концепції участі суб'єктів громадянського*

суспільства в забезпеченні соціальної безпеки сучасної України. Структурно цей документ має складатись з наступних елементів [41, с. 300]:

1. *«Проблеми, які потребують розв'язання».* У цій частині Концепції слід у загальних рисах описати зміст правового регулювання в сучасній Україні, а також окреслити роль суб'єктів громадянського суспільства в нормативно-правовому забезпеченні соціальної безпеки. Окремо в зазначеній частині Концепції слід конкретизовано окреслити ключові проблеми участі суб'єктів громадянського суспільства в забезпеченні соціальної безпеки сучасної України. Серед таких проблем необхідно назвати нижчезазначені. *По-перше*, неврегульованість чинним законодавством діяльності суб'єктів громадянського суспільства, що створює вакуум у правовій базі й стосовно правового регулювання соціальної безпеки за участю таких суб'єктів [41, с. 300]. Невирішеність цієї проблеми призводить до стану правової невизначеності та непослідовності в тому, як саме ці суб'єкти повинні діяти, роблячи свій внесок у забезпечення соціальної безпеки в державі, в наслідок чого суб'єкти громадянського суспільства стикаються із операційними труднощами, які обмежують їхній потенціал у регулюванні соціальної безпеки, а суб'єкти нормотворення можуть зазнавати неправомірного впливу з боку суб'єктів громадянського суспільства. *По-друге*, проблематичною є також відсутність норм законодавства, в яких чітко окреслюються форми, способи та засоби участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки [41, с. 301]. Такий стан правового регулювання перешкоджає здатності суб'єктів громадянського суспільства реалізовувати свою соціальну функцію, ефективно беручи участь у формуванні (реалізації) політики соціальної безпеки, використовуючи при цьому свій досвід та актуальну інформацію про потреби соціально вразливих верств населення, про потенційні та реальні ризики, які впливають на певні категорії населення тощо. *По-третє*, необхідно також вказати й на проблему відсутності нормативно-правовим чином визначених критеріїв безбар'єрної, ефективної участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому

регулюванні загалом та правовому регулюванні соціальної безпеки зокрема [41, с. 300]. Наслідком цього є, зокрема, вибіркове залучення суб'єктами нормотворення (як державних органів, так і органів місцевого самоврядування, роботодавцями та ін.) окремих суб'єктів громадянського суспільства (зокрема, що є лояльними до несоціальних підходів нормотворця), маргіналізація суб'єктів громадянського суспільства (особливо невеликих організацій та рухів), що зменшує різноманітність і комплексність громадського внеску в правове регулювання соціальної безпеки. *По-четверте*, проблематичною також є відсутність незалежного інституційного нагляду за громадянським суспільством, а саме незалежної від впливу держави інституційної основи контролю та нагляду за доброчесністю діяльністю суб'єктів громадянського суспільства [41, с.300]. У зв'язку із цим можемо констатувати існування потенційних ризиків в правовому регулюванні соціальної безпеки, таких як незаконне лобіювання та маніпулювання (спекуляція) громадським впливом. Наслідком цього є зниження суспільної довіри як до держави, так і до громадянського суспільства, зневіра у потребі дотримання вимог соціальної солідарності, а також у реальності можливостей правомірного публічного впливу на державу з метою примусу її до належної реалізації соціальної функції. Таким чином, незалежний механізм нагляду за діяльністю суб'єктів громадянського суспільства забезпечуватиме цілісність участі громадянського суспільства, прозорість і підзвітність у їхній діяльності, пов'язаній із участю в правовому регулюванні соціальної безпеки. *По-п'яте*, необхідно констатувати також відсутність стратегії і програм посилення взаємодії держави (органів місцевого самоврядування) та суб'єктів громадянського суспільства у комплексі питань, пов'язаних із правовим регулюванням соціальної безпеки [41, с. 301]. У результаті цього спостерігається фрагментарна практика такої взаємодії, має місце зменшення можливої синергії соціально-правового потенціалу суб'єктів нормотворення та суб'єктів громадянського суспільства тощо. *По-шосте*, в Концепції слід також вказати на проблему

браку актуальних та дієвих ініціатив щодо посилення ролі суб'єктів громадянського суспільства у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні [41, с. 300]. Тому можемо констатувати недостатність використання досвіду та потенціалу громадянського суспільства в означеній сфері. Отже, в пропонованій нами Концепції слід окреслити вказані та ряд інших проблемних питань, узгоджене вирішення яких: 1) буде важливим чинником створення сприятливого середовища, де громадянське суспільство може активно та ефективно брати участь у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні, важливість чого не можна недооцінювати, беручи до уваги те, що сучасна доктрина соціальної безпеки в цілому сформувалась (нами було з'ясовано у розділі 1 дисертації) під впливом суб'єктів громадянського суспільства (наприклад, профспілок, робітничих рухів, жіночих організацій, правозахисних організацій та ін.); 2), підвищить якість та оперативність правового регулювання соціальної безпеки, сприяючи при цьому більш інклюзивному, прозорому та демократичному процесу створення, зміни та припинення дії норм законодавства, яке стосується забезпечення соціальної безпеки сучасної України.

2. *«Ціннісні орієнтири, мета і завдання реалізації цієї Концепції».* Ціннісними орієнтирами Концепції повинні бути основні принципи механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні, що закономірно, адже пропонований нами концептуальний акт зосереджений на посиленні ефективності цього правового механізму (без спотворення його змісту) за рахунок оптимізації та підвищення ефективності ролі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки [41, с. 300]. Таким чином, до системи таких цінностей слід віднести: *по-перше*, загальноправові принципи; *по-друге*, ключові принципи соціального права України, вимоги яких повинні враховуватись під час участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки (принцип соціальної справедливості, принцип соціальної відповідальності, принцип соціальної

солідарності, принцип свободи праці, принцип розумного пристосування, принцип позитивної дискримінації та ін.) [41, с. 300]; *по-третє*, серед зазначених цінностей варто також назвати основні принципи соціальної безпеки (захисту) (принцип соціальної допомоги, принцип адресності заходів соціальної безпеки, принцип адаптивності заходів соціальної безпеки, принцип адекватності заходів соціальної безпеки потребам забезпечення такої безпеки, принцип незворотності заходів забезпечення соціальної безпеки, принцип системності та комплексності заходів соціальної безпеки, принцип наукової обґрунтованості забезпечення соціальної безпеки та ін.), адже результатом участі громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки має стати саме досягнення мети соціальної безпеки [41, с. 301].

Що ж стосується мети пропонованої нами Концепції, то вона може зводитись до формування інституційних, нормативно-правових та інших ресурсних умов, за яких уможлиблюється ефективна участь суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні умов соціально безпечного буття людини в Україні. Закономірним чином окреслена нами мета Концепції не повинна залишатись на рівні бажаної соціально-правової ідеї, а має бути конкретизована в комплексі завдань, які дозволятимуть їй об'єктивуватись у практичній дійсності. Для визначення переліку завдань Концепції є вкрай важливими висновки, отримані нами щодо обсягу мети і завдань соціальної безпеки (підрозділ 1.1 дисертації), а також мети і завдань механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства (підрозділ 1.3 дисертації). Додатково враховуючи соціально-правову природу суб'єктів громадянського суспільства (підрозділ 1.2 дисертації), можемо дійти висновку, що основними завданнями Концепції, зокрема, є: *по-перше*, створення за участю суб'єктів громадянського суспільства всеосяжної нормативно-правової основи для забезпечення соціально безпечного існування особистості, груп людей, суспільства та держави у цілому; *по-друге*, створення можливостей для того,

щоб суб'єкти громадянського суспільства могли контролювати нормативно-правове забезпечення соціальної безпеки, а також сприяти забезпеченню відповідності процесу нормотворення нормативно-правовій основі соціально-правового режиму соціальної безпеки: а) людиноцентричній парадигмі розвитку держави; б) принципам права; в) чинним нормам законодавства (щонайперше Конституції України [117] та актам, які містять міжнародно-правові зобов'язання держави); г) судовій практиці (насамперед рішенням Конституційного Суду України, рішенням Європейського суду з прав людини, зразковим рішенням Верховного Суду у питаннях соціальної безпеки); г) розвитку наукової думки щодо соціальної безпеки, забезпечення соціальної безпеки, ефективності правового регулювання соціальної безпеки, участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки тощо; д) поточній соціально-економічній дійсності; *по-третє*, забезпечення правової визначеності нормативно-правової основи участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, що сприятиме встановленню соціальної справедливості, соціальної відповідальності та соціальної солідарності в державі (визначенню підстав, умов, форм і методів такої участі; юридичній силі ініціатив та висновків суб'єктів громадянського суспільства щодо соціально-правових питань; юридичній відповідальності за порушення прав суб'єктів громадянського суспільства на участь у правовому регулюванні соціальної безпеки; юридичній відповідальності за недоброчесні дії суб'єктів громадянського суспільства в процесі правового регулювання соціальної безпеки); *по-четверте*, забезпечення інституційних умов незалежного контролю за доброчесністю діяльності суб'єктів громадянського суспільства тощо [41, с. 299].

3. «*Строки реалізації цієї Концепції*». На нашу думку, не доцільно обмежувати дію цієї Концепції часовими рамками, адже в ній відображена множина концептуальних орієнтирів, які повсякчас залишаються актуальними. Попри це, ми вважаємо, що не варто залишити цей документ в якості акта, від впровадження у практичній дійсності закладених цінностей у

ньому держава повсякчас буде відходити. З цих міркувань потрібно, на наш погляд, вказати у Концепції, що її повна реалізація (у частині «Шляхи і способи розв'язання проблем») має бути здійснена до 2026 року, а потім щорічно оцінюватись суб'єктами громадянського суспільства на предмет актуальності та відповідності дій і рішень держави (органів місцевого самоврядування, інших владних суб'єктів) засадам, викладеним у цій Концепції [41, с. 301].

4. *«Шляхи і способи розв'язання проблем»*. Ця частина пропонованої нами Концепції повинна узгоджуватись із частиною «Ціннісні орієнтири, мета і завдання реалізації цієї Концепції». При цьому, враховуючи частину «Проблеми, які потребують розв'язання», доходимо висновку, що в зазначеному нами документі мають окреслюватись щонайперше шість шляхів (охоплюють відповідні способи нормотворчого та організаційно-інституційного характеру) розв'язання проблем, пов'язаних з участю суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки. *По-перше*, в Концепції має йтись про створення та прийняття законодавства щодо діяльності суб'єктів громадянського суспільства, зокрема, у частині нормотворення та участі в нормотворчій діяльності. Спеціальний законодавчий акт про діяльність суб'єктів громадянського суспільства має містити положення, які визначатимуть правовий статус, гарантії діяльності суб'єктів громадянського суспільства, а також їх юридичну відповідальність за порушення законодавства зокрема, й у частині правового регулювання соціальної безпеки, яке повинно бути захищеним від незаконного лобізму, зловживання впливом тощо. *По-друге*, одним з ключових шляхів реалізації Концепції є удосконалення чинного законодавства в частині правового регулювання участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні загалом і в правовому регулюванні соціальної безпеки зокрема. У цих нормах законодавства слід чітко окреслити форми та методи участі громадянського суспільства в процесах нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки, сприяючи тому, щоб правове регулювання соціальної

безпеки не лише враховувало потенціал реалізації соціальної функції суб'єктів громадянського суспільства, але й формувало умови структурованої, послідовної та ефективної взаємодії суб'єктів нормотворення із суб'єктами громадянського суспільства на загальнонаціональному, місцевому, а також на організаційному рівні. *По-третьє*, доцільним видається створення і закріплення на рівні законодавства критеріїв безбар'єрної участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, які міститимуть стандарти інклюзивної та ефективної участі громадянського суспільства (незалежно від типу та масштабу такого суб'єкта) в правовому регулюванні соціальної безпеки. *По-четверте*, для вирішення низки проблем, окреслених в пропонованій нами Концепції, необхідно розробити *Стратегію забезпечення соціальної безпеки суб'єктами громадянського суспільства*, а також програми її реалізації, програми взаємодії органів публічної служби (інших суб'єктів, які врегульовують різні аспекти соціальної безпеки) з суб'єктами громадянського суспільства. *По-п'яте*, потрібно створити незалежну інституцію, відповідальну за контрольно-наглядову діяльність (спостереження, оцінювання, звітування та донесення про факти порушення законодавства) за діяльністю суб'єктів громадянського суспільства (без шкоди для свободи громадянського суспільства), забезпечення їх доброчесності та дотримання норм законодавства, зокрема в питаннях правового регулювання безпеки загалом та соціальної безпеки зокрема. *По-шосте*, на рівні Концепції необхідно закріпити обов'язок держави (органів місцевого самоврядування та інших владних суб'єктів) сприяти створенню та впровадженню ефективного сучасного механізму посилення ролі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки [41, с. 300]. Зокрема мають бути розроблені відповідні навчальні програми, ініціативи з формування соціально-правового потенціалу суб'єкта громадянського суспільства, а також гранти на підтримку проєктів громадянського суспільства в сфері соціальної безпеки та її нормативно-правового забезпечення.

5. «Очікувані результати». Означену частину пропонуваної нами Концепції не можна недооцінювати, адже чітке розуміння очікуваних результатів не лише забезпечуватиме якісну визначеність напрямків реалізації цього концептуального документа, але й слугуватиме орієнтиром для оцінки ефективності Концепції у 2026 році (коли мають бути виконані ключові завдання цієї Концепції). Серед очікуваних результатів можемо назвати: *по-перше*, існування комплексної та чітко визначеної нормативно-правової основи, що регулює діяльність організацій громадянського суспільства, забезпечуючи чіткість, легітимність та ефективність їхньої діяльності загалом та в питаннях правового регулювання соціальної безпеки зокрема [41, с. 299]; *по-друге*, забезпечення суб'єктам громадянського суспільства реальної можливості долучатись до правового регулювання соціальної безпеки та ефективним і законним чином впливати на суб'єктів нормотворення для ефективного досягнення ними мети і виконання завдань соціальної безпеки в процесі правового регулювання такої безпеки [41, с. 301]; *по-третє*, запровадження критеріїв інклюзивного та ефективного залучення громадянського суспільства до процесів правового регулювання соціальної безпеки, наслідком чого стане розширення масштабів залучення різних суб'єктів громадянського суспільства до процесу правового регулювання соціальної безпеки, запобігаючи при цьому долученню до нього недобросовісних суб'єктів громадянського суспільства [41, с. 300]; *по-четверте*, забезпечення початку діяльності незалежної контрольно-наглядової інституції, яка збільшить прозорість і підзвітність у діяльності суб'єктів громадянського суспільства, особливо в питаннях участі у правовому регулюванні питань безпеки загалом та соціальної безпеки зокрема, що в цілому підвищуватиме суспільну довіру до ідей громадянського суспільства та сприятиме долученню громадян до процесу відстоювання своїх соціальних прав [41, с. 299]; *по-п'яте*, введення в дію Стратегії забезпечення соціальної безпеки суб'єктами громадянського суспільства, програми її реалізації та інших програм й ініціатив, спрямованих на посилення

правомірної взаємодії суб'єктів громадянського суспільства з нормотворцями в сфері нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки [41, с. с.299]; *по-шосте*, запровадження ініціатив із розбудови повноцінного соціально-правового потенціалу і спроможності громадянського суспільства та програм підтримки суб'єктів громадянського суспільства, за допомогою яких суб'єкти громадянського суспільства ефективним чином беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки в ролі суб'єктів нормотворення чи в якості суб'єктів контролю і нагляду, консультуючих суб'єктів тощо; *по-сьоме*, підвищення ефективності соціально-правового режиму соціальної безпеки сучасної України.

6. «Обсяг фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів». Реалізація завдань Концепції зумовлює необхідність виділення для цього коштів, які необхідні для досягнення мети і завдань Концепції, реалізації відповідних заходів [41, с. 300]. При цьому слід зазначити, що джерелами фінансування реалізації цієї Концепції мають бути: *по-перше*, Державний бюджет України в межах коштів, виділених на діяльність відповідних центральних органів виконавчої влади; *по-друге*, місцеві бюджети у межах коштів, виділених на програми місцевих бюджетів; *по-третьє*, програми та проєкти міжнародної технічної та фінансової допомоги; *по-четверте*, інші джерела, не заборонені законодавством України. Окремо в Концепції необхідно зазначити, що в процесі планування бюджету відповідні органи публічної служби несуть відповідальність за виділення коштів для сприяння реалізації цієї Концепції.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що висновки, отримані нами в попередніх розділах дисертації, дозволили сформулювати в загальних рисах актуальний концептуальний акт, спрямований на комплексне удосконалення правового регулювання соціальної безпеки за рахунок посилення ролі в цьому питанні суб'єктів громадянського суспільства. Його важливість обумовлена тим, що в ньому окреслюються також основні перспективи удосконалення соціально-правового режиму соціальної безпеки, зокрема перспективи

удосконалення нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки [41, с. 300]. Це питання ми розглянемо в наступному підрозділі дисертації.

3.2 Перспективи розвитку нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні

Комплексний аналіз висновків, отриманих нами у першому та другому розділі дисертації, вказує на те, що на сьогоднішній день «правове регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні» сформовано в якості наукової концепції (знайшла відображення в пропонованій нами Концепції участі суб'єктів громадянського суспільства в забезпеченні соціальної безпеки сучасної України), однак воно залишається недостатньо врегульованим на рівні чинного законодавства. Відповідна проблема є сукупним результатом загальної проблематики нормативно-правового забезпечення: по-перше, режиму соціальної безпеки; по-друге, правового регулювання суспільних відносин і процесів (насамперед за участю суб'єктів громадянського суспільства); по-третє, статусу суб'єктів громадянського суспільства і особливостей їх дальності. Отже, враховуючи вказане, керуючись вимогами засади правової визначеності у правовій державі, а також вимогами принципу науковості удосконалення чинного законодавства (беручи до уваги висновки, отримані нами у попередніх розділах дисертації), доходимо висновку про те, що за вказаних обставин потрібен комплексний розвиток нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні. Перспективними в цьому сенсі є два напрями такого розвитку, а саме:

- 1. Розроблення та прийняття проєктів спеціальних законодавчих актів, які вирішують комплекс проблем правового регулювання забезпечення соціальної безпеки та добросовісної участі суб'єктів громадянського суспільства в процесі правового регулювання соціальної безпеки. У рамках такого напрямку розвитку нормативно-правового забезпечення соціальної*

безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні доцільно розробити та прийняти:

1) *проект Закону України «Про соціальну безпеку»*, який буде визначати основи і принципи соціальної безпеки, мету, завдання соціальної безпеки та основні засади державної політики, що гарантуватимуть на території України та кожному громадянину, зокрема й тим громадянам, що перебувають за межами України, захист від соціальних ризиків (загроз). У ст. 1 «Правова основа державної політики у сфері соціальної безпеки» пропонованого законопроекту зазначається, що таку основу становлять Конституція України [117], інші закони України (враховуючи цей законопроект), універсальні міжнародні соціальні стандарти, міжнародно-правові акти, на обов'язковість яких була надана згода ВРУ, інші нормативно-правові акти, що видані на виконання Конституції та законів України. У ст. 2 «Принципи державної політики у сфері соціальної безпеки» слід закріпити: загальноправові принципи (верховенства права, законності, людиноцентризму, рівності, справедливості), адже державна політика у сфері соціальної безпеки є елементом правопорядку; принципи соціального права, які формують концептуальний базис соціальної безпеки (принципи соціальної справедливості, соціальної відповідальності, соціальної солідарності, свободи праці, гідної праці, стабільності трудових відносин, розумного пристосування, позитивної дискримінації); спеціальні принципи соціальної безпеки, якими (як ми вже з'ясували у підрозділі 2.1 дисертації) є принципи соціального страхування, соціальної допомоги, адресності заходів соціальної безпеки, адаптивності заходів соціальної безпеки, адекватності заходів соціальної безпеки потребам забезпечення такої безпеки, незворотності заходів забезпечення соціальної безпеки, системності та комплексності заходів соціальної безпеки, наукової обґрунтованості забезпечення соціальної безпеки. У ст. 3 «Поняття соціальної безпеки та її забезпечення» доцільно окреслити відповідний тип безпеки в якості стану буття суб'єкта (держави в цілому), обумовленого комплексом обставин дійсності, в контексті яких цей

суб'єкт існує, маючи змогу жити повноцінним соціальним життям, у процесі якого може зазнавати реального та потенційно прийняттого соціального ризику (шкоди). При цьому необхідно обов'язково зазначити, що соціальна безпека забезпечується різними способами, зокрема нормативно-правовим, організаційно-інституційним та іншими способами, у результаті чого соціально безпечне буття повинно бути ординарним станом життя будь-кого в Україні (в певних випадках, наскільки це можливо, також громадян України, що перебувають за межами України). У ст. 4 «Мета і завдання соціальної безпеки» слід конкретизувати мету та завдання соціальної безпеки, виходячи також із того, що цей тип безпеки просуває ідею взаємозалежності людей та підкреслює наш спільний обов'язок підтримувати один одного. У ст. 5 «Гарантії соціальної безпеки» варто окреслити загальні (економічні, культурні, політичні та ін.), а також загальні правові (існування держави в якості соціальної держави та її розвиток в якості держави загального добробуту; нормативно-правове забезпечення соціально-правового режиму соціальної безпеки; інституційне забезпечення соціальної безпеки; існування в державі громадянського суспільства) та спеціальні соціально-правові (форми, способи, засоби і методи соціального захисту) гарантії соціальної безпеки в Україні. У ст. 6 «Критерії соціальної безпеки» мають бути викладені чіткі, вимірювані критерії, що визначають стан буття суб'єкта в якості стану соціальної безпеки: *по-перше*, загальні критерії: відсутність соціальних ризиків (викликів), крім допустимих; контроль допустимих соціальних ризиків і управління ризиками в цілому; функціонування механізму своєчасного попередження соціальних ризиків (викликів), механізму захисту соціальних прав та ін.; *по-друге*, спеціальні критерії, які обумовлені втручання у буття суб'єкта з метою забезпечення соціальної безпеки, а саме: комплексність і доступність заходів забезпечення соціальної безпеки (вони повинні відповідати реальним потребам в соціальній сфері та охоплювати різні аспекти соціального добробуту, зокрема доступ до системи охорони здоров'я, захист від безробіття, підтримку осіб з інвалідністю, підтримку під

час хвороби, в результаті сімейного насилля тощо); адекватність заходів забезпечення соціальної безпеки (міра зусиль із забезпечення соціальної безпеки має бути достатньою для забезпечення соціально безпечного буття суб'єкта); справедливість заходів забезпечення соціальної безпеки, враховуючи також заходи позитивної дискримінації; забезпечення участі суб'єктів громадянського суспільства в сфері соціальної безпеки (захисту) в забезпеченні соціальної безпеки; адаптивність і чутливість заходів забезпечення соціальної безпеки (забезпечення соціальної безпеки має враховувати змінюваність стану соціальної безпеки суб'єкта, а також наслідки застосування тих чи інших заходів соціальної безпеки) та ін. У ст. 7 «Контроль за рівнем соціальної безпеки в Україні» необхідно закріпити механізми та процедури контролю та оцінки системи соціальної безпеки в Україні, а також забезпечення її стійкості, спроможності до розвитку (вдосконалення). У цій статті слід встановити обов'язок уповноваженого органу публічної служби стосовно забезпечення соціальної безпеки, здійснення на регулярній основі оцінювання рівня соціальної безпеки сучасної України, враховуючи також висновки з цього приводу заінтересованих суб'єктів громадянського суспільства, та звітування про такий стан безпеки (щорічно, а також у результаті виникнення серйозних кризових явищ у соціальній сфері, зокрема, в результаті початку пандемії, війни тощо). При цьому варто наголосити на тому, що відповідальний суб'єкт владних повноважень має бути заінтересованим у залученні широкого кола зацікавлених сторін до процесу моніторингу соціальної безпеки, а також враховувати зауваження таких суб'єктів, керуючись об'єктивними критеріями соціальної безпеки. У ст. 8 «Правове регулювання соціальної безпеки» необхідно визначити ключові засади, крізь призму яких у нормативно-правовий спосіб забезпечується соціальна безпека в Україні. У ст. 9 «Стратегія соціальної безпеки» потрібно зазначити, що така стратегія є ключовим документом довгострокового (щонайменше на 5 років, однак повинна діяти до прийняття нової стратегії, яка її замінить) планування у сфері забезпечення соціальної безпеки, яким

визначаються актуальні реальні та потенційні соціальні ризики й виклики, основні напрями державної політики у сфері забезпечення соціальної безпеки, а також актуальні завдання, механізми забезпечення соціальної безпеки та коло суб'єктів, на яких покладаються особливі обов'язки з реалізації заходів забезпечення соціальної безпеки протягом дії Стратегії. У ст. 10 «Суб'єкти забезпечення соціальної безпеки в Україні та громадян України за межами України» слід вказати відповідних суб'єктів, які є суб'єктами владних повноважень, а також суб'єктами громадянського суспільства. У ст. 11 «Участь суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки» доцільно щонайперше визначити правовий статус (права, обов'язки, відповідальність) суб'єктів громадянського суспільства, які беруть участь у правовому регулюванні соціальної безпеки, беручи до уваги: видову широту таких суб'єктів (це нами окреслено у підрозділі 2.3 дисертації); критерії визнання суб'єктів громадянського суспільства такими, що мають право на участь у правовому регулюванні соціальної безпеки. Окремо в статті слід уточнити підстави, умови та основні форми, способи, методи і засоби участі громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, а також критерії недопущення суб'єктів громадянського суспільства до вказаного процесу, що є недоброчесними. У ст. 12 «Міжнародне співробітництво з питань забезпечення соціальної безпеки в Україні»: стверджується прагнення України узгодити свою політику та практику забезпечення соціальної безпеки з міжнародними стандартами та нормами; заохочується участь у формуванні універсального соціально-правового режиму соціальної безпеки, зокрема, за рахунок обміну знаннями, практикою та передовим досвідом у сфері забезпечення соціальної безпеки з іншими державами та з міжнародними організаціями; регламентується отримання технічної та іншої допомоги від міжнародних організацій та інших держав, спрямованої на посилення рівня соціальної безпеки в Україні; визначаються засади співробітництва щодо забезпечення соціальної безпеки громадян України, котрі перебувають за межами України тощо;

2) *проект Закону України «Про діяльність суб'єктів громадянського суспільства в Україні»*. Цим проектом законодавчого акта мають окреслюватись основні засади та специфіка діяльності суб'єктів громадянського суспільства в нашій державі. Він міститиме такі статті: «Правова основа діяльності суб'єктів громадянського суспільства в Україні», «Принципи діяльності суб'єктів громадянського суспільства в Україні», «Гарантії діяльності суб'єктів громадянського суспільства в Україні», «Заборони та обмеження в діяльності суб'єктів громадянського суспільства в Україні», «Нагляд за законністю діяльності суб'єктів громадянського суспільства в Україні», «Основні види діяльності суб'єктів громадянського суспільства в Україні», «Правовий статус суб'єкта діяльності суб'єктів громадянського суспільства в Україні», «Предмет і об'єкт діяльності суб'єктів громадянського суспільства в Україні», «Звітність у діяльності суб'єктів громадянського суспільства в Україні», «Юридична відповідальність за порушення цього Закону» та ін. Проте в рамках нашого дослідження особливої уваги заслуговує питання нормативно-правового забезпечення юридичної визначеності участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні загалом та соціальної безпеки зокрема. Таким чином, у пропонованому законопроекті необхідно передбачити окремий розділ «Участь суб'єктів громадянського суспільства в правотворчій діяльності в Україні», який буде складатись із таких статей: «Форми участі суб'єктів громадянського суспільства в правотворчій діяльності», «Способи участі суб'єктів громадянського суспільства в правотворчій діяльності», «Засоби участі суб'єктів громадянського суспільства в правотворчій діяльності», «Методи участі суб'єктів громадянського суспільства в правотворчій діяльності», «Особливості участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки» (оскільки вбачається потреба в створенні та прийнятті також проекту Закону України «Про соціальну безпеку», то в ньому слід вказати, що участь суб'єктів громадянського суспільства в правовому

регулюванні соціальної безпеки здійснюється з урахуванням вказаного спеціального законодавчого акта);

3) *проект Закону України «Про громадську лобістську діяльність»*. Лобістська діяльність на сьогодні, на жаль, залишається питанням, якому не приділяється належна увага учених у сфері права соціального забезпечення, хоча існуючий наразі «вакуум» у правовому регулюванні такої діяльності складає суттєвий ризик для досягнення мети соціальної безпеки, адже відсутність процедури лобістської діяльності та неврегульованість правового статусу лобістів створює умови, за яких суб'єкти громадянського суспільства, з одного боку, не можуть ефективним чином лобіювати посилення соціального захисту тих чи інших соціально вразливих верств населення, з іншого боку, можуть використовувати фактичну лобістську діяльність для просування ідей зниження різноманітних гарантій соціальної безпеки населення тощо. У зв'язку із цим вбачається потреба у розробленні та прийнятті проекту закону, який визначав би засади лобістської діяльності. При цьому зазначимо, що до ВРУ раніше вже вносилися подібні законопроекти, а саме: «Про лобізм» [250-252], «Про лобістську діяльність» [249], «Про правове та прозоре регулювання діяльності з лобіювання» [253], «Про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні» [248]. У контексті ж питання, що нами розглядається, існує потреба у розробленні та прийнятті спеціального законодавчого акта, який буде врегульовувати саме громадську діяльність та можливість такої діяльності в аспекті правового регулювання соціальної безпеки. Так, у цьому законопроекті слід: 1) закріпити визначення понять «громадський лобіст», «громадська лобістська діяльність» («громадське лобіювання», «громадський лобізм»), «суб'єкти громадської лобістської діяльності», «групи інтересів»; 2) передбачити такі статті: а) «Сфера дії Закону», в якій необхідно: окреслити критерії громадської лобістської діяльності; коло суб'єктів громадянського суспільства, які не можуть займатись громадською лобістською діяльністю; обставини, що можуть мати формальні ознаки громадської лобістської діяльності, однак не є

такими (наприклад, надання експертних висновків); б) «Правова основа громадської лобістської діяльності в Україні»; в) «Принципи громадської лобістської діяльності в Україні»; г) «Критерії доброчесної громадської лобістської діяльності в Україні»; г) «Правовий статус громадського лобіста в Україні»; д) «Правовий статус об'єкта громадської лобістської діяльності в Україні»; е) «Початок та завершення здійснення громадської лобістської діяльності в Україні»; є) «Обмеження громадської лобістської діяльності в Україні»; ж) «Особливості громадської лобістської діяльності в Україні у сфері забезпечення соціальної безпеки»; з) «Форми, способи та методи громадської лобістської діяльності в Україні»; и) «Форми, способи та методи державного регулювання громадської лобістської діяльності в Україні»; і) «Звітність учасників відносин громадського лобізму та забезпечення прозорості і відкритості громадської лобістської діяльності в Україні»; й) «Юридична відповідальність за порушення цього Закону». Отже, цим законопроектом буде забезпечуватись належна правова визначеність лобістської діяльності суб'єктів громадянського суспільства в Україні, зокрема, й у контексті правового регулювання соціальної безпеки.

2. *Розроблення та прийняття законодавчих актів, які вноситимуть зміни в чинне законодавство, яке регламентує правотворчу діяльність.* У цьому контексті доцільною є перспектива удосконалення нещодавно прийнятого Закону України «Про правотворчу діяльність» [232], який набув чинності 20 вересня 2023 року, однак на момент написання дисертації ще не був введений у дію. Відповідно до преамбули Закону цей законодавчий акт створено для впорядкування правотворчої діяльності в Україні, зокрема, й з метою «забезпечення участі громадянського суспільства у правотворчій діяльності та якості законодавства України» [232]. Водночас, враховуючи висновки, отримані нами у попередніх розділах дисертації, а також на підставі комплексного аналізу чинного законодавства, можемо стверджувати, що він не в повній мірі враховує можливості участі суб'єктів громадянського суспільства (як заінтересованих суб'єктів) у правовому регулюванні, зокрема,

соціальної безпеки. У зв'язку із цим вбачається потреба у розробленні та прийнятті проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про правотворчу діяльність». *По-перше*, необхідно доповнити частиною 2 ст. 28 «Правотворча ініціатива», у якій слід закріпити обов'язок суб'єктів правотворчої діяльності розглядати подані заінтересованими суб'єктами (суб'єктами громадянського суспільства) проєкти нормативно-правових актів на предмет їх можливості бути правотворчою ініціативою. *По-друге*, слід доповнити абзацом 3 ч. 2 ст. 29 «Розроблення проєкту нормативно-правового акта», в якому необхідно вказати, що до процесу розроблення проєкту нормативно-правового акта повинні залучатись заінтересовані суб'єкти, а у разі, коли цей проєкт стосується питань соціальної безпеки, то залучення відповідних заінтересованих суб'єктів є обов'язковим. *По-третє*, ст. 30 «Оцінка впливу проєкту нормативно-правового акта» доцільно доповнити частиною 3, в якій слід зазначити, що вплив проєкту нормативно-правового акта, який стосується соціальної безпеки, повинен оцінюватись із урахуванням висновків заінтересованих суб'єктів (насамперед суб'єктів громадянського суспільства).

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що на сьогоднішній день у контексті впровадження пропонованої нами у попередньому розділі дисертації Концепції з'являються реальні перспективи комплексного удосконалення соціально-правового режиму соціальної безпеки, беручи до уваги також участь суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки. Загалом можемо зазначити, що подальший розвиток нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки в аспекті сучасної концепції громадянського суспільства в Україні спрямовується на: усунення «вакууму» правового регулювання демократизації нормативно-правового регулювання соціальної безпеки сучасної України; підвищення рівня інклюзивності участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки тощо.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Концептуальний напрям удосконалення правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства передбачає створення і схвалення (Кабінетом Міністрів України) Концепції забезпечення участі суб'єктів громадянського суспільства в забезпеченні соціальної безпеки сучасної України. Пропонований акт складається з шести частин. Перша частина стосується проблем, які потребують розв'язання крізь призму Концепції (неврегульованість чинним законодавством діяльності суб'єктів громадянського суспільства, форм, способів та засобів участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, критеріїв безбар'єрної та ефективної участі громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки; відсутність незалежної інституційної основи контролю та нагляду за доброчесністю діяльності суб'єктів громадянського суспільства тощо). Друга частина відображає основні ціннісні орієнтири (відповідають принципам механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства), мету (формування інституційних, нормативно-правових та інших ресурсних умов, за яких уможливорюється ефективна участь суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні умов соціально безпечного буття людини), а також завдання (створення за участю суб'єктів громадянського суспільства ефективної нормативно-правової основи для забезпечення соціально безпечного існування в Україні; створення можливостей для того, щоб суб'єкти громадянського суспільства могли контролювати нормативно-правове забезпечення соціальної безпеки; забезпечення правової визначеності нормативно-правової основи участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки тощо) реалізації цієї Концепції. Третя частина уточнює строки реалізації цієї Концепції (зазначений документ діє на постійній основі, однак ключові заходи, окреслені в ньому, мають бути реалізовані до 2026 року).

Четверта частина – шляхи і способи розв’язання проблем (створення та прийняття законодавства щодо діяльності суб’єктів громадянського суспільства; удосконалення законодавства у частині регламентації участі суб’єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки; створення і закріплення на рівні законодавства критеріїв безбар’єрної участі суб’єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки тощо). П’ята частина містить очікувані результати реалізації Концепції. Шоста частина визначає питання фінансового, матеріально-технічного, а також трудовправового забезпечення реалізації Концепції. Додатково з метою реалізації мети, завдань і заходів, окреслених в Концепції, необхідно розробити та затвердити Стратегію забезпечення соціальної безпеки суб’єктами громадянського суспільства.

2. Подальший розвиток нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки з урахуванням сучасної концепції громадянського суспільства в Україні передбачає: 1) розроблення та прийняття проєктів спеціальних законодавчих актів, за допомогою яких можна вирішити комплекс проблем правового регулювання забезпечення соціальної безпеки та добросовісної участі суб’єктів громадянського суспільства в процесі правового регулювання соціальної безпеки, а саме: а) проєкту Закону України «Про соціальну безпеку», який міститиме такі статті: «Правова основа державної політики у сфері соціальної безпеки», «Принципи державної політики у сфері соціальної безпеки», «Поняття соціальної безпеки та її забезпечення», «Мета і завдання соціальної безпеки», «Гарантії соціальної безпеки», «Критерії соціальної безпеки», «Контроль за рівнем соціальної безпеки в Україні», «Правове регулювання соціальної безпеки», «Стратегія соціальної безпеки», «Суб’єкти забезпечення соціальної безпеки в Україні та громадян України за межами України», «Участь суб’єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки», «Міжнародне співробітництво з питань забезпечення соціальної безпеки в Україні»; б) проєкту Закону України «Про діяльність суб’єктів громадянського суспільства в Україні», в якому повинен

міститись окремий розділ «Участь суб'єктів громадянського суспільства в правотворчій діяльності в Україні», в окремих статтях якого визначатимуться форми, способи, засоби та методи участі суб'єктів громадянського суспільства в правотворчій діяльності, а також особливості участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки; в) проєкту Закону України «Про громадську лобістську діяльність», в якому, зокрема, буде закріплена стаття «Особливості громадської лобістської діяльності в Україні у сфері забезпечення соціальної безпеки»; 2) розроблення та прийняття законодавчого акта, яким вноситимуться зміни в чинне законодавство, що регламентує правотворчу діяльність, а саме проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про правотворчу діяльність», який: покладає на суб'єктів правотворчої діяльності обов'язок розглядати подані заінтересованими суб'єктами проєкти нормативно-правових актів на предмет їх можливості бути правотворчою ініціативою (доповнити частиною 2 ст. 28); визначає, що до розроблення проєкту нормативно-правового акта повинні залучатись заінтересовані суб'єкти, а у разі, коли цей проєкт стосується питань соціальної безпеки, то залучення відповідних заінтересованих суб'єктів є обов'язковим (доповнити абзацом 3 ч. 2 ст. 29); визначає, що вплив проєкту нормативно-правового акта, який стосується соціальної безпеки, повинен оцінюватись з урахуванням висновків заінтересованих суб'єктів (доповнити частиною 3 ст. 30).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що виявилось у формулюванні нової концепції правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні. У підсумку надано ряд нових й удосконалених наукових положень, пропозицій та рекомендацій, які можуть бути покладені в основу сучасної доктрини соціального права України. За результатами дисертаційного дослідження зроблено нижченаведені висновки.

1. Соціальна безпека як об'єкт соціально-правового регулювання:

- 1) характеризується особливою місією, яка зводиться до реального втілення соціальних цінностей і принципів у багатогранних сферах людського життя;
- 2) є особливим соціально-правовим явищем, що підлягає обов'язковому нормативно-правовому забезпеченню, зокрема, з метою: гарантування умов універсального доступу до системи соціальної безпеки України; встановлення базових стандартів соціальної безпеки, що не підлягають перегляду у бік їх звуження чи скасування; забезпечення юридичної визначеності різних аспектів забезпечення, підтримання та відновлення соціальної безпеки тощо;
- 3) є вимірним соціально-правовим явищем й підлягає вимірюванню для забезпечення її якості та для уможливлення своєчасного удосконалення соціально-правового режиму забезпечення соціальної безпеки в Україні; 4) є соціально-правовим явищем, вплив якого має поширюватися на кожного громадянина та осіб, які на законних підставах перебувають на території України.

2. Громадянське суспільство – це прогресивна цивілізаційна форма існування суспільства та особлива умова забезпечення соціальної безпеки населення, адже вона:

- 1) виступає за прогресивну соціальну політику, сприяючи тому, щоб держава в дійсності належним чином виконувала свою соціальну функцію, спрямовану на посилення соціальної безпеки населення;
- 2) слугує критично важливою інституційною основою для здійснення громадського контролю як процесу, в рамках якого визначаються недоліки як

у забезпеченні дії, так і в самому функціонуванні системи соціального захисту; 3) функціонує як важлива інституційна основа для надання соціальних послуг, які служать зміцненню рівня соціального захисту отримувачів цих послуг; 4) слугує інституційною площиною, на якій формується соціальний капітал населення, що є важливим фактором посилення соціальної безпеки суспільства; 5) є основою демократії, передбачаючи мобілізацію суспільства та його ефективну демократичну участь у формуванні (реалізації) соціальної політики загалом та політики соціального захисту зокрема; 6) є інституційним провідником для окреслення інтересів і потреб соціально вразливих верств населення, їх донесення до суб'єктів, рішення та дії (бездіяльність) яких впливають на соціальну безпеку населення; 7) служить інституційним локусом для комплексного захисту соціальних прав, сфери, нерозривно пов'язаної з більш широкими правами людини; 8) відіграє ключову роль у підвищенні громадської свідомості щодо змісту соціальних прав, а також обов'язків із забезпечення соціальної безпеки тощо.

3. Механізм правового регулювання соціальної безпеки в контексті розвитку концепції громадянського суспільства: 1) є різновидом правового механізму, охоплюється соціально-правовим режимом соціальної безпеки й тому діє за участю суб'єктів громадянського суспільства; 2) характеризується здатністю до регулювання суспільних відносин і процесів щодо соціальної безпеки, беручи до уваги вимоги принципів права; 3) виступає системним явищем, спрямованим на досягнення конкретної мети (формування за участю суб'єктів громадянського суспільства нормативно-правових умов соціально безпечного буття людини), а також на виконання відповідних завдань (створення нормативно-правової основи для забезпечення соціально безпечного існування особистості, групи людей, суспільства та держави загалом; забезпечення відповідності нормативно-правової основи соціально-правового режиму соціальної безпеки людиноцентричній парадигмі розвитку держави; забезпечення правової визначеності нормативно-правової основи забезпечення соціальної безпеки; забезпечення участі в нормативно-

правовому упорядкуванні правовідносин, процесів і поведінки суб'єктів соціально-правового режиму соціальної безпеки тощо); 4) у практичній дійсності об'єктивується в динамічній формі, виконуючи властиві цьому механізму функції (регулятивну, охоронну, захисну, інноваційну); 5) будучи системою, складається з наступних елементів: а) концептуальних елементів (принципів правового регулювання соціальної безпеки, мети, завдань, функцій організації та дії цього механізму); б) практичних (фактичних) елементів (об'єкта механізму, суб'єктів механізму, нормативно-правової основи механізму, методів правового регулювання соціальної безпеки, способів правового регулювання).

Сучасні властивості механізму правового регулювання соціальної безпеки у контексті розвитку концепції громадянського суспільства стали результатом глобального процесу становлення громадянського суспільства та режиму соціальної безпеки людини, що умовно осмислюється у таких історичних періодах: 1) зародження правового регулювання соціальної безпеки (IV ст. до н.е. – друга половина XIII ст.); 2) розвиток регулювання соціальної безпеки та концепції громадянського суспільства в рамках процесу ґрунтового переосмислення цінності людини (друга половина XIII ст. – друга половина XVIII ст.); 3) становлення механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства під впливом посилення концепції соціальної солідарності промислової епохи (друга половина XVIII ст. – 1945 рік); 4) розвиток механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства (1945-1991 роки); 5) становлення сучасного механізму правового регулювання соціального захисту за участю суб'єктів громадянського суспільства, що поділяється на такі етапи: пострадянський етап (1991-2004 роки); передвоєнний етап (2004-2014 роки); воєнний етап (з 2014 року по сьогодні).

4. Структуру системи принципів механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в

Україні складають наступні засадничі ідеї: 1) загальноправові принципи (верховенства права, законності, людиноцентризму, рівності, справедливості); 2) спеціальні принципи (соціальної справедливості, соціальної відповідальності, соціальної солідарності, свободи праці, гідної праці, стабільності трудових відносин, розумного пристосування, позитивної дискримінації); 3) особливі принципи, які тотожні спеціальним принципам соціального захисту (соціального страхування, соціальної допомоги, адресності заходів соціальної безпеки, адаптивності заходів соціальної безпеки, адекватності заходів соціальної безпеки потребам забезпечення такої безпеки, незворотності заходів забезпечення соціальної безпеки, системності та комплексності заходів соціальної безпеки, наукової обґрунтованості забезпечення соціальної безпеки).

5. Стан правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства в Україні характеризує структура системи нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки та участі суб'єктів громадянського суспільства в регулюванні соціальної безпеки, яка відповідає таким рівням: 1) конституційному рівню; 2) міжнародно-правовому рівню, який складають: акти, в яких регламентують правовий режим соціального захисту; акти, які регламентують правовий статус суб'єктів громадянського суспільства та їх участь у нормотворчій діяльності; 3) централізованому національному рівню, що поділяється на наступні підрівні: а) законодавчий підрівень (акти, які визначають загальні та спеціальні засади соціальної безпеки, а також правовий статус соціально вразливих верств населення; акти, що гарантують участь громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки; акти, які визначають правовий статус суб'єктів громадянського суспільства та засади їх діяльності); б) підзаконний підрівень; 4) локальному (організаційному) рівню, яким охоплюються корпоративні документи та локальні акти підприємства.

6. Систему суб'єктів громадянського суспільства, які можуть брати участь у правовому регулюванні соціальної безпеки в Україні за критеріями

основної функції та сфери діяльності такого суб'єкта, складають (крім громадянина) групи суб'єктів громадянського суспільства, що включають:

- 1) організації, які захищають інтереси окремих верств населення та/або соціально важливі інтереси людей у цілому в соціальній та суміжних сферах зокрема (правозахисні організації, екологічні організації (групи), організації захисту прав споживачів та ін.);
- 2) організації (групи), діяльність яких стосується забезпечення соціальної безпеки населення чи окремих його верств (наприклад, молодіжні організації, жіночі групи (організації), релігійні організації);
- 3) організації, що забезпечують соціальну безпеку суб'єктів у сфері праці та зайнятості (профспілки, професійні асоціації тощо);
- 4) організації, які охоплюють культурно-оздоровчі організації (наприклад, мистецькі асоціації, спортивні клуби та організації);
- 5) організації, що охоплюють організації та групи, які надають соціальні послуги та підтримку (насамперед приватні організації, котрі надають соціальні послуги);
- 6) організації, які охоплюють науково-освітні та науково-дослідні установи (зокрема інформаційно-аналітичні центри, науково-дослідні установи);
- 7) рухи соціальної солідарності та групи соціальних активістів.

7. Основними формами участі суб'єктів громадянського суспільства в процесі правового регулювання соціальної безпеки в Україні є наступні:

- 1) форма ініціювання суб'єктами громадянського суспільства правотворчої діяльності щодо забезпечення соціальної безпеки;
- 2) форма громадського (публічного) обговорення проєктів нормативно-правових актів, які регламентують різні аспекти соціальної безпеки;
- 3) форма консультування суб'єктів правотворчої діяльності, що регулюють різні аспекти соціальної безпеки;
- 4) форма локально-правового регулювання соціальної безпеки осіб відповідного організаційного рівня, коли правове регулювання соціальної безпеки здійснюється суб'єктом громадянського суспільства. Ці форми поділяються на два типи: 1) тип інтегрованого впливу, який стосується форм участі, в яких суб'єкти громадянського суспільства безпосереднім чином долучаються до нормотворчого процесу на відповідному рівні

(загальнонаціональному, місцевому, організаційному); 2) тип зовнішнього впливу, що стосується форм участі, в рамках яких суб'єкти громадянського суспільства наглядають за нормотворчим процесом або створюють неонов'язкові до виконання стандарти соціальної безпеки, формують практику забезпечення соціальної безпеки, впливаючи таким чином на еволюцію нормативно-правового забезпечення соціально-правового режиму соціальної безпеки в Україні.

8. У рамках концептуального напрямку вдосконалення правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства доцільно розробити та схвалити Концепцію забезпечення участі суб'єктів громадянського суспільства в забезпеченні соціальної безпеки сучасної України. У цьому концептуальному документі необхідно окреслити: 1) проблеми, що потребують розв'язання (неврегульованість чинним законодавством діяльності суб'єктів громадянського суспільства, форм, способів та засобів участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки, критеріїв безбар'єрної та ефективної участі громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки; відсутність незалежної інституційної основи контролю та нагляду за доброчесною діяльністю суб'єктів громадянського суспільства тощо); 2) ціннісні орієнтири (відповідають принципам механізму правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства), мету (формування інституційних, нормативно-правових та інших ресурсних умов, за яких уможливорюється ефективна участь суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні умов соціально безпечного буття людини) і завдання (створення за участю суб'єктів громадянського суспільства ефективної нормативно-правової основи для забезпечення соціально безпечного існування в Україні; створення можливостей для того, щоб суб'єкти громадянського суспільства могли контролювати нормативно-правове забезпечення соціальної безпеки; забезпечення правової визначеності нормативно-правової основи участі

суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки тощо) реалізації даної Концепції; 3) строки реалізації цієї Концепції (діє безстроково, однак ключові заходи, передбачені в документі, мають бути реалізовані до 2026 року); 4) шляхи і способи розв'язання проблем (розроблення та прийняття законодавства щодо діяльності суб'єктів громадянського суспільства; удосконалення законодавства у частині регламентації участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки; розроблення і закріплення на рівні законодавства критеріїв безбар'єрної участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки тощо); 5) очікувані результати реалізації Концепції; 6) питання фінансового, матеріально-технічного, а також трудового забезпечення реалізації Концепції. Для забезпечення впровадження Концепції слід розробити і затвердити Стратегію забезпечення соціальної безпеки суб'єктами громадянського суспільства.

9. Комплексний розвиток правового регулювання соціальної безпеки з урахуванням сучасної концепції громадянського суспільства передбачає:

- 1) створення та прийняття проєктів таких спеціальних законодавчих актів:
 - а) проєкту Закону України «Про соціальну безпеку», який визначатиме: правову основу та принципи державної політики у сфері соціальної безпеки; зміст (поняття, мету і завдання), критерії та гарантії соціальної безпеки; особливості контролю за рівнем соціальної безпеки; особливості правового регулювання соціальної безпеки; зміст та особливості прийняття Стратегії соціальної безпеки; коло суб'єктів забезпечення соціальної безпеки; підстави, умови, форми, способи, методи, засоби та інші обставини участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки; особливості міжнародного співробітництва з питань забезпечення соціальної безпеки в Україні; б) проєкту Закону України «Про діяльність суб'єктів громадянського суспільства в Україні», який буде містити розділ «Участь суб'єктів громадянського суспільства в правотворчій діяльності в Україні», в окремих статтях якого визначатимуться форми, способи, засоби та методи

участі суб'єктів громадянського суспільства в правотворчій діяльності, а також особливості участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки; в) проєкту Закону України «Про громадську лобістську діяльність», в якому, зокрема, буде закріплена стаття «Особливості громадської лобістської діяльності в Україні у сфері забезпечення соціальної безпеки»; 2) розроблення та прийняття законодавчого акта, яким вноситимуться зміни до чинного законодавства, що регламентує правотворчу діяльність, а саме проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про правотворчу діяльність», який: покладає на суб'єктів правотворчої діяльності обов'язок розглядати подані заінтересованими суб'єктами проєкти нормативно-правових актів на предмет їх можливості бути правотворчою ініціативою (доповнити частиною 2 ст. 28); визначає, що до розроблення проєкту нормативно-правового акта повинні залучатись заінтересовані суб'єкти, а у разі, коли цей проєкт стосується питань соціальної безпеки, їх залучення є обов'язковим (доповнити абзацом 3 ч. 2 ст. 29); встановлює, що вплив проєкту нормативно-правового акта, який стосується соціальної безпеки, повинен оцінюватися з урахуванням висновків заінтересованих суб'єктів (доповнити частиною 3 ст. 30).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ананченко А.В. Механізм правового регулювання та його елементи. *Актуальні питання державотворення у аспекті євроінтеграційних процесів в Україні*: матеріали кругл. столу (м. Київ, 01 листопада 2016 року). Київ: КНУТД, 2016. С. 70-73.
2. Андріяш В.І. Техніки е-участі громадськості. *Наукові праці. Серія: Політичні науки*. 2006 р. Т. 54. Вип. 41. С. 111-116.
3. Анпілогова Б.Ю. Поняття юридичного механізму соціального захисту. *Забезпечення стійкості у складних умовах*: зб. матеріалів доповідей учасн. міжнар. міждисципл. наук.-практ. конф. (м. Харків – м. Брістоль, 08 червня 2023 року). Харків: 2023. С. 190-192.
4. Анпілогова Б.Ю. Соціальний захист як особливий соціально-правовий феномен. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 79 Ч. 1. С. 291-297. doi:10.24144/2307-3322.2023.79.1.49.
5. Бабенко К.А. Становлення громадянського суспільства в Україні: конституційний вимір. *Шостий апеляційний адміністративний суд: офіційний веб-сайт*. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/109-stanovlennya-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukrajini-konstitutsijnij-vimir.html> (дата звернення: 26.03.2023).
6. Бабич Н.О. Мета та завдання механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 39-44. doi:10.32751/2617-5967-2021-03-03.
7. Балаклицький І.І. Загальні принципи права як сутнісні його характеристики. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 71-77.
8. Бальжик І.А. Соціальна концепція православної Церкви в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 36. С. 103-107.
9. Барсук М.А. Мета правового механізму соціального захисту суддів. *Забезпечення стійкості у складних умовах*: зб. матеріалів доповідей

учасн. міжнар. міждисципл. наук.-практ. конф. (м. Харків – м. Брістоль, 08 червня 2023 року). Харків: University of Bristol, 2023. С. 80-81.

10. Барсук М.А. Мета соціального захисту суддів в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 519-523. doi:10.24144/2788-6018.2023.04.82.

11. Бахновська І.П. Риси принципів права: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 18-22.

12. Бевзенко Л.Д., Злобіна О.Г. Волонтерство в умовах інституційних та структурних змін: генеза та агентні впливи. *Український соціологічний журнал*. 2021. № 26. С. 27-38. doi:10.26565/2077-5105-2021-26-03.

13. Безусий В.В. Принципи соціального захисту державних службовців. *Соціальне право*. 2019. № 1. С. 62-68.

14. Бережна К.І. Значення справедливості у правовому регулюванні відносин у сфері праці. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3. С. 134-143.

15. Бєлов Д.М. Нова змістовна монографія про конституційні основи розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 358-360.

16. Боднарук М.І. Правове регулювання соціального страхування в Україні: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 472 с.

17. Бондар Н.О. Основні напрями та особливості соціального захисту інвалідів у країнах ЄС. *Бізнес Інформ*. 2012. № 6. С. 120-124.

18. Бориченко К.В. Механізм правового регулювання відносин у праві соціального забезпечення. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 14 (27). С. 34-39.

19. Бочарникова А.С. Історичні передумови правового регулювання охорони праці на підприємствах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 235-242.

20. Булкат Л.М. Становлення конституційно-правових засад соціального захисту в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 5-11.
21. Буткова О.Я. Конституційно-правові засади здійснення громадської гендерно-правової експертизи в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. № 4 (6). С. 34-41.
22. Бухтіяров О.С. Європейські тенденції фінансування систем соціального забезпечення. *Наука і правоохорона*. 2014. № 1. С. 107-110.
23. Вакарюк Л.В. Принципи правового режиму в трудовому праві України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 2-2. С. 119-122.
24. Вареник О.С. Категоріально-понятійний апарат локального правового регулювання охорони праці. *Юридична наука*. 2020. № 6 (108). С. 279-288. doi:10.32844/2222-5374-2020-108-6-1.34.
25. Варениця В.А. Соціальний діалог: громадянське суспільство та демократія співучасті. *Право і безпека*. 2009. № 2. С. 192-196.
26. Васильченко О.П. Зміст принципу рівності прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2014. № 2. С. 14-19.
27. Венедіктов В.С. Роль сучасної концепції розвитку трудового права України в загальній доктрині розбудови громадянського суспільства та правової держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 19. С. 66-69.
28. Венедіктов В.С., Мельник К.Ю. Централізоване і локальне правове регулювання трудових відносин: проблеми співвідношення та розвитку. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). Ч. 1. С. 52-66. doi:10.32631/v.2023.2.05.
29. Верба О.С. Правове регулювання соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Юридична наука*. 2012. № 1. С. 74-82.

30. Вишновецька С.В., Самборська А.Г. Правова природа функцій профспілок як суб'єктів трудового права. *Юридичний вісник*. 2014. № 4 (33). С. 76-80.
31. Вінник О.М., Кравець І.М. Господарські системи в умовах громадянського суспільства і правової держави: правові аспекти взаємодії. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 62-67.
32. Віхляєв М.Ю. Участь громадських об'єднань у правотворчій діяльності як суб'єктів адміністративного права, які наділені активною адміністративною правосуб'єктністю. *Форум права*. 2013. № 2. С. 86-94.
33. Возгіна Т.Ю. Генеза розвитку законодавства про соціальне забезпечення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 172-174.
34. Войтюк Л.М. Основні засади правового регулювання соціальної безпеки праці державних службовців в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 45-51. doi:10.15421/392197.
35. Волкова О.М. Громадянське суспільство: український контекст. *Юридичний вісник. Серія: Повітряне і космічне право*. 2014. № 2 (31). С. 24-28.
36. Волощенко-Віслобокова О.М. Церква та соціальне призначення права. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 25-28.
37. Вольська О.М. Публічне управління як системне явище в сучасному суспільстві. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2020. Вип. 3. С. 15-20.
38. Воронов І.О. Виклик «Левіафану»: еволюція і перспективи громадянського суспільства. Київ: Генеза, 2007. 398 с.
39. Гаєвий В.В. Основні риси соціальної безпеки як об'єкту правового регулювання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. №4. 2023. С. 48-53
40. Гаєвий В.В. Поняття і ознаки принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства.

Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 711-715.
doi:10.24144/2788-6018.2023.05.127.

41. Гаєвий В.В. Сучасна концепція удосконалення правового регулювання соціальної безпеки України в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. *Аналітично-порівняльне правознавство.* Випуск 1. 2024. С. 298-302

42. Гаєвий В.В. Громадянське суспільство як особлива умова забезпечення соціальної безпеки населення. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2022. № 4(22). С.98-105

43. Гаєвий В.В. Еволюція механізму правового регулювання соціальної безпеки в контексті розвитку громадянського суспільства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* № 4. 2023. С. 59-64

44. Гаєвий В.В. Локально-правове регулювання соціальної безпеки як форма участі суб'єктів громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки. Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації: матеріали VI Міжнародної наукової конференції, м.Київ, 15 грудня, 2023р. / Міжнародний центр наукових досліджень. —Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2023. 548с. С.156-158.

45. Гаєвий В.В. Основні форми участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2023. № 2 С. 39-46

46. Гаєвий В.В. Позаяюрисдикційні форми захисту права працівника на відшкодування моральної шкоди, завданої у трудових відносинах. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. Вип. 6. С. 65-69.
doi:10.32844/2618-1258.2019.6.10.

47. Гаєвий В.В. Реалізація європейських стандартів права на працю осіб з інвалідністю до нового українського законодавства. *Соціальне право.* 2020. № 1. С. 121-124. doi:10.37440/soclaw.2020.01.21.

48. Гаєвий В.В. Соціально-правове значення участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки.

Соціально-правова політика України в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 листопада 2023 р.) / за ред. Д.І. Сірохи, С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 457 с.

49. Гаєвий В.В. Спеціальні принципи правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 215-219. doi:10.32782/2524-0374/2023-10/49.

50. Гаєвий В.В. Суб'єкти громадянського суспільства, які беруть участь в правовому регулюванні соціальної безпеки. Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід: матеріали ІІІ Міжнародної наукової конференції, м. Вінниця, 24 листопада, 2023р. / Міжнародний центр наукових досліджень. — Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2023. — 502с.

51. Гаєвий В.В. Умови відповідальності роботодавця за заподіяну моральну шкоду працівнику. *Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку*: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 жовтня 2019 року). Харків: НДІ ППСН, 2019. С. 30-36.

52. Гетьман Є.А. Принцип верховенства права у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади. *Проблеми законності*. 2016. № 134. С. 61-69.

53. Гетьман Є.А., Мерник А.М. Сучасні теоретико-правові концепції громадянського суспільства. *Юрист України*. 2011. № 3. С. 5-9.

54. Гладкий В.В. Застережливі зауваження щодо процесу десоціалізації у світі праці. *Scientific discoveries: projects, strategies and development: Proceedings of the Internat. Scient. and Pract. Conf. (Edinburgh, October 25, 2019)*. Edinburgh: ESP, 2019. Vol. 3. P. 38-44.

55. Гладкий В.В. Нормування трудових прав осіб з інвалідністю: перспективи використання в Україні досвіду США. *Формування сучасної парадигми розвитку суспільства*: колективна монографія / Н.Л. Березовська, В.Є. Білогур, В.Я. Волощук та ін. Харків: СГНТМ «Новий курс», 2022. С. 172-194.
56. Гладкий В.В. Орієнтири європеїзації норм законодавства про соціальну безпеку. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів*: матеріали III Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 листопада 2022 року) / за ред. проф. М.І. Іншина, канд. юрид. наук М.Б. Мельник. Київ: КНУ, 2022. С. 94-97.
57. Гладкий В.В. Форма консонансу стабільних трудових правовідносин. *Міжнародні та національні правові виміри забезпечення стабільності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17-18 квітня 2020 року). Львів: ЦПІ, 2020. Ч. 2. С. 81-84.
58. Глевська Н.В. Принципи правового регулювання відсторонення працівника від роботи. *Форум права*. 2009. № 3. С. 174-178.
59. Гнасевич Н.В., Рудакевич О.М. Етико-правове значення принципу субсидіарності соціальної доктрини Католицької Церкви: в контексті системи соціального забезпечення України. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 20-21 квітня 2018 року). Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 290-293.
60. Гнатенко І.А., Рубежанська В.О. Параметри та показники соціальної безпеки населення України. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. № 1. С. 242-249.
61. Гнатенко К.В. Істотні ознаки принципів права соціального забезпечення. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 527-534. doi:10.32844/2222-5374-2020-104-2.59.
62. Горбань О.В. Поняття громадянського суспільства в контексті сучасного цивілізаційного розвитку. *Науковий часопис Національного*

педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. 2019. Вип. 41 (54). С. 64-74.

63. Горінов П.В., Драпушко Р.Г. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.

64. Горленко В.В. Історія філософсько-правових вчень про громадянське суспільство. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право. 2014. № 7. С. 27-38.*

65. Градова Ю.В. Інститут правового моніторингу як засіб оптимізації національної системи законодавства: конституційно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2012. 188 с.

66. Грицаєнко Г.І., Грицаєнко М.І. Соціальні інвестиції в соціальний капітал. *Бізнес Інформ. 2018. № 1. С. 188-194.*

67. Грищук О.В. Принципи права: філософсько-правовий вимір. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. 2015. Вип. 61. С. 16-23.*

68. Гудзь А.О. Благодійна діяльність українського підприємництва як вагома складова недержавного соціального забезпечення. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права: у 2-х т. (м. Одеса, 17 червня 2022 року) / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: ВД «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 548-552.*

69. Гудзь А.О. Становлення та розвиток законодавства про соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 88-92.*

70. Гуменюк І.О. Інститут заборони дискримінації в соціальному законодавстві ЄС: досвід для України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 3. С. 60-64.*

71. Данилишин Б.М., Куценко В.І. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку. *Вісник національної академії наук України*. 2010. № 1. С. 20-28.
72. Дашутін І.В. Проблеми правового регулювання забезпечення законності у трудових відносинах: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2018. 382 с.
73. Денисенко Т.М. Становлення та розвиток системи соціального захисту населення в Україні. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 33. С. 96-103.
74. Денісова Л.Л. Правове регулювання соціального забезпечення працівників поліції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2017. 213 с.
75. Деякі питання використання коштів з рахунка для задоволення потреб освіти і науки: Постанова КМУ від 08.11.2022 № 1256 (у ред. від 27.07.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-2022-п> (дата звернення: 20.09.2023).
76. Деякі питання діяльності центрів надання соціальних послуг: Постанова КМУ від 03.03.2020 № 177 (у ред. від 03.03.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/177-2020-п> (дата звернення: 24.06.2023).
77. Деякі питання надання безоплатної психологічної допомоги особам, які звільняються або звільнені з військової служби, з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, членам сімей таких осіб та членам сімей загиблих (померлих) ветеранів війни і членам сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»: Постанова КМУ від 29.11.2022 № 1338. *Офіційний вісник України*. 2022. № 96. Ст. 5982.

78. Деякі питання оплати праці працівників підприємств, установ, закладів та організацій під час воєнного стану: Постанова КМУ від 25.08.2023 № 928. *Офіційний вісник України*. 2023. № 84. Ст. 4857.

79. Дорофєєва В.І. Громадські організації в Україні – від права до дії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Т. 1. Вип. 43. С. 60-63.

80. Дрозд О.Ю. Елементи механізму правового регулювання проходження державної служби. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. Т. 2. С. 84-88.

81. Дубич К.В. Соціальне забезпечення в Україні: особливості управління в радянський повоєнний період історії. *SOCIOПРОСТІР*. 2012. № 3. С. 74-79.

82. Дубровський І.М. Соціальна безпека: щодо питання про концептуалізацію. *Право і безпека*. 2009. № 2. С. 182-185.

83. Дяченко О.А. Вдосконалення правового регулювання в Україні реалізації прав осіб з інвалідністю в сфері трудових відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 75. Ч. 3. С. 221-226. doi:10.24144/2307-3322.2022.75.3.36.

84. Дяченко О.А. Загальноправові принципи реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин. *Соціальне право*. 2021. № 2. С. 90-95.

85. Електронні петиції: Як працює сервіс електронних петицій? *Офіційне інтернет-представництво Президента України*, 2023. URL: <https://petition.president.gov.ua/help>(дата звернення: 19.03.2023)

86. Епель О.В. Завдання конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. Т. 4. С. 88-93.

87. Епель О.В. Мета конституційних соціальних прав людини і громадянина. *Юридична наука*. 2019. № 4. С. 70-75.

88. Жигалкин І.П. Єдність і диференціація як основоположний принцип правового регулювання оплати праці. *Держава і право. Серія: Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 64. С. 251-258.

89. Журавель В.О. Система принципів правового регулювання. *Юридична наука*. 2020. № 4 (106). С. 89-96. doi:10.32844/2222-5374-2020-106-4-2.11.
90. Зайцева І.О. Напрями вдосконалення статутної нормотворчості: процедура розробки та прийняття статуту територіальної громади. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2013. № 5. С. 201-206.
91. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22-28.
92. Заморська Л.І. Системний підхід у дослідженнях правової реальності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 7. С. 38-44.
93. Захарчин Г.М., Любомудрова Н.П. Нові аспекти управління персоналом в умовах побудови громадянського суспільства. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 5. С. 254-259.
94. Зінченко В.В. Соціальна політика як фактор громадянського суспільства і національної безпеки України. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 38. С. 213-221.
95. Знаменський Г.Л. Напрями вдосконалення інноваційного законодавства: системний підхід. *Право та інновації*. 2019. № 28. С. 7-14.
96. Зозуля І.В. Поняття «соціальний захист» в контексті наукових досліджень. *Актуальні проблеми державного управління*. 2021. Т. 3. № 84. С. 24-29.
97. Зубенко Г.В. Конституційні права і свободи людини і громадянина в Україні в аспекті їх взаємозв'язку з громадянським суспільством. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2015. Вип. 19 (1151). С. 51-54.
98. Ібрагімзаде Е.Р. Адміністративно-правові засоби забезпечення законності в діяльності органів місцевого самоврядування: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2023. 280 с.

99. Івчук Ю.Ю. Співвідношення понять «безпечні і здорові умови праці (безпека праці)» і «соціальний захист (соціальна безпека)». *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2015. № 4. С. 8-12.
100. Іляш О.І. Системна парадигма соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 2. С. 23-32.
101. Іншин М.І. Діяльність профспілок у контексті проекту Трудового кодексу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 14. Т. 1. С. 108-111.
102. Іншин М.І. Механізм правового регулювання державної служби. *Форум права*. 2009. № 3. С. 297-301.
103. Іншин М.І., Вавженчук С.Я., Москаленко К.В. Профспілковий захист трудових прав в окремих пострадянських країнах. *Науковий юридичний журнал*. 2021. № 2 (28). С. 222-233. doi:10.37635/jnalsu. 28 (2). 2021.222-233.
104. Карпунцов В.В., Вереша Р.В. Принципи права в системі нормативно-правового регулювання. *Modern Methods For The Development Of Science: Abstractsof International Scientificand Practical Conference (Haifa, January 09-11, 2023)*. Haifa: European Conference, 2023. С. 105-108.
105. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Демократизм та гуманізм як принципи кримінально-виконавчої політики України. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (м. Івано-Франківськ, 18-19 листопада 2016 року)*. Івано-Франківськ: Університет Короля Данила, 2016. С. 84-86.
106. Кириченко А.В. Розвиток соціального страхування в Україні: монографія. Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 197 с.
107. Кириченко В.М., Соколенко Ю.М. Про сучасне розуміння поняття «громадянське суспільство». *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 67-69. doi:10.32782/2524-0390/2019.4.16.

108. Кісельова О.І. Принципи правового регулювання трудових відносин в сучасних умовах. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Вип. 16. С. 425-431.
109. Коваленко Л.П. Принципи інформаційного права. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 23. С. 185-195.
110. Ковальчук В.М. Людиноцентризм як гуманістично орієнтований підхід до формування нової людини. *Обрії*. 2014. № 1. С. 32-34.
111. Ковалюмнус Е.Л. Правовий механізм захисту трудових та соціальних прав суддів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2021. 220 с.
112. Колесниченко Н.О. Соціальне право і профспілки: гентська система. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез наук. доп. XVIII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Луцьк, 21 квітня 2023 року) / уклад. І.В. Корінецька, В.П. Слободян. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. С. 126-130.
113. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42-46.
114. Коломоець П.В. Особливості структури механізму правового регулювання гарантій реалізації трудових прав поліцейських. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 148-153.
115. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція): Конвенція від 25.06.1998 (у ред. від 27.05.2005). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015 (дата звернення: 19.08.2021).
116. Кононенко О.Ю. Справедливість як гуманістична основа трудового права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2018. 205 с.

117. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (у ред. від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 28.01.2022).
118. Корнєва П.М. Принцип справедливості у праві соціального забезпечення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2017. 187 с.
119. Коропатнік І.М. Генеза правового регулювання взаємодії воєнної організації та громадянського суспільства. *Форум права*. 2016. № 3. С. 154-158.
120. Коссе Д.Д. Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 25-31.
121. Костюк В.Л. Проблеми гармонізації законодавства України щодо прав осіб з інвалідністю з відповідними стандартами Європейського Союзу. *Право України*. 2016. № 8. С. 47-54.
122. Костючков С.К. Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії. *Наукові праці. Серія: Політологія*. 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 38-40.
123. Кошляк Н.Е. Види інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 року): у 2 т.* Одеса: ВД «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 134-138.
124. Краус Н.М. Соціальна безпека на різних рівнях економічної агрегації. *Економіка і регіон*. 2013. № 5. С. 189-193.
125. Кривицький Ю.В. Механізм регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 74-79.
126. Купіна Л.Ф. Ефективність норм трудового права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2021. 471 с.
127. Куракін О.М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 436 с.

128. Куракін О.М. Співвідношення структури та цілей механізму правового регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Т. 1. С. 35-38.
129. Куракін О.М. Структура механізму правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право*. 2015. Т. 1. Вип. 35. Ч. 2. С. 41-44.
130. Кучук А.М., Перепьолкін С.М. Принципи права як категорія внутрішньо державного й міжнародного права. *Право і суспільство*. 2015. № 3. Ч. 3. С. 22-26.
131. Лазаренко А.М. Принцип «розумного пристосування» як спосіб захисту від дискримінації в галузі трудових відносин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 112-114.
132. Лакіза О.О. Умови праці як системне трудо-правове явище. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 170-179.
133. Левченко Д.С. Система адміністративного інструментарію суб'єктів громадянського суспільства у публічному адмініструванні в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Т. 2. Вип. 1 (26). С. 79-82.
134. Лежнёва Т.М., Черноп'ятов С.В. Сутність загальної дисциплінарної відповідальності як елемента механізму правового регулювання трудових відносин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 90-92.
135. Лепех Л.Л. Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 234 с.
136. Ломакіна Г.І. Суб'єктність як одна з якостей суб'єкта громадянського суспільства. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. 2012. № 4. С. 92-95.
137. Луговська О.В. Громадянське суспільство: фундаментальні цінності. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2007. Вип. 62. С. 36-44.

138. Малюга Л.Ю. Адаптація соціального законодавства України до законодавства Європейського Союзу: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 414 с.
139. Малюга Л.Ю. Проблеми та напрями вдосконалення правового регулювання соціального захисту працівників митних органів в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 45-49. doi:10.15421/392178.
140. Малюга Л.Ю. Юридична природа поняття соціальний захист дітей-інвалідів. *Юридичний вісник*. 2014. № 1. С. 40-45.
141. Мартинов П.М. Механізм правового регулювання захисту трудових прав працівників. *Форум права*. 2010. № 2. С. 283-288.
142. Матвєєва Ю.І. Соціальна ефективність правових норм. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2006. Т. 53. С. 31-35.
143. Мелех Л.В. Принципи і вимоги законності у правозастосовній діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2008. № 2. С. 1-12.
144. Мельник В.П. Міжнародно-правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю у сфері реабілітації та праці: теоретико-правовий підхід. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). С. 63-67.
145. Мельник В.П. Права осіб з інвалідністю за законодавством ЄС: питання правового регулювання. *Публічне право*. 2017. № 3. С. 160-166.
146. Мельник К.Ю. Стабільність та змінюваність трудових правовідносин. *Право і безпека*. 2010. № 4 (36). С. 203-206.
147. Мельник О.М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2004. 208 с.
148. Мельник Р.С. Системний підхід у правознавстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 11. С. 3-6.
149. Мельничук Н.О. Колективний договір та угоди в системі джерел трудового права. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 18. С. 421-427.

150. Михайленко Д.Г., Грипіч О.В. Проблеми трансформації соціальної політики як основи соціальної безпеки держави. *Проблеми економіки*. 2020. № 4 (46). С. 357-363.
151. Мороз Г.В. Громадське обговорення як форма участі громадськості у прийнятті екологічно значимих рішень. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2008. № 20. С. 156-161.
152. Мороз Г.В. Правове регулювання участі громадськості в прийнятті рішень у галузі охорони довкілля: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 205 с.
153. Мошинський Р.В. Інститути громадянського суспільства в Україні: соціально-правова спрямованість політичних процесів та їх вплив на національну безпеку. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. № 2. С. 184-192.
154. Муравенко О.Ю. Особливості правової природи принципу законності. *Публічне право*. 2012. № 2 (6). С. 380-385.
155. Наливайко Т.В. Види правотворчості громадянського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 21. Т. 1. Ч. 2. С. 85-88.
156. Наставна Г.В. Роль антрополого-комунікативного підходу у пізнанні людиноцентризму в праві. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 217-220.
157. Нестерович В.Ф. Конституційно-правове утвердження громадських обговорень в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1. С. 32-44.
158. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові засади здійснення безпосереднього впливу громадськості на нормопроєктну діяльність Президента України. *Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності*. 2011. № 1. С. 41-49.
159. Нечипоренко А.О. Ефективність законодавства як соціально-правова основа розвитку і вдосконалення суспільства. *Юрист України*. 2013. № 2. С. 43-48.

160. Николина К.В. Процедурні гарантії людиноцентризму як принципу організації державної влади. *Альманах права*. 2017. Вип. 8. С. 228-232.
161. Олійник А.Ю. Поняття та види суб'єктів громадянського суспільства. *Актуальні правові проблеми реформування українського громадянського суспільства: матеріали Всеукр. студ. круглого столу* (м. Київ, 28 березня 2018 року). Київ: КНУТД, 2018. С. 5-10.
162. Омеляненко Є.П. Принципи соціального захисту працівників органів прокуратури України. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 120-126. doi:10.32751/2617-5967-2021-03-14.
163. Омеляненко Є.П. Форми соціального захисту працівників органів прокуратури України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2023. 245 с.
164. Онищенко В.О., Чепурний О.В. Теоретичні аспекти формування соціальної безпеки. *Економіка і регіон*. 2011. № 4. С. 3-9.
165. Оніщенко Н.М. Принцип верховенства права та верховенства закону: взаємовиключення чи взаємозумовленість. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2010. № 3. С. 3-7.
166. Орленко М.В. Волонтерська діяльність як чинник соціального становлення та консолідації молоді в сучасній Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 97-100.
167. Осадча Н.В. Суб'єкти соціального партнерства у сфері праці. *Митна справа*. 2013. Спец. вип. С. 169-173.
168. Осадчий В.І. Механізм правового регулювання. *Митна справа*. 2013. № 5 (89). Кн. 2. Ч. 2. С. 336-340.
169. Павліченко О.В. Принципи соціального захисту жінок. *Соціальне право*. 2020. № 1. С. 90-96. doi: 10.37440/soclaw.2020.01.15.
170. Паньков Д.А. Принципи правового регулювання колективних трудових відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2007. 210 с.
171. Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів

громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. 2016. № 2. С. 25-40.

172. Петришин О.В. Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу. *Проблеми філософії права*. 2007. Т. IV-V. С. 73-83.

173. Пилипенко П.Д. Принципи трудового права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 13. С. 278-283.

174. Підлипна Р.П. Основні засади та історичні етапи становлення і розвитку соціального страхування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 11. Ч. 1. С. 14-17.

175. Піфко О.О. Участь професійних спілок у законотворчому процесі: Україна та досвід окремих країн Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2019. Вип. 82. С. 151-156.

176. Плотнікова М.В. Участь громадськості на етапі нормотворення у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг у ЄС та в Україні. *Правове регулювання фінансових послуг: національний, європейський, глобалізаційний виміри*: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Суми, 27 січня 2023 року). Суми: СумДУ, 2023. С. 96-104.

177. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.

178. Позняковська Н.М. Основні сучасні концепції громадянського суспільства: історичний ракурс. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія: Економічні науки*. 2023. Т. 1. № 101. С. 144-152. doi:10.31713/ve1202313.

179. Полубатко В.В. Принцип верховенства права у правозастосовній діяльності публічної адміністрації. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 323-327.

180. Помаза-Пономаренко А.Л., Домбровська С.М. Соціальна безпека – оптимальний рівень соціального розвитку макро-, мезо- і мікрорегіонів України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 16. С. 53-57.

181. Попадинець Г.О. Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. Вип. 850. С. 422-427.

182. Попович В.М. Соціальне служіння (соціальна робота) як складник соціального вчення православної церкви: актуальні напрями взаємодії церкви і держави. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 19. С. 74-76.

183. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI (у ред. від 31.03.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (дата звернення: 20.09.2023).

184. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI (у ред. від 27.07.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 14.09.2023).

185. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 № 1768-III (у ред. від 16.09.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14> (дата звернення: 19.11.2022).

186. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 № 2109-III (у ред. від 16.09.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14> (дата звернення: 19.11.2022).

187. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 16.05.2004 № 1727-IV (у ред. від 16.09.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15> (дата звернення: 19.11.2022).

188. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI (у ред. від 08.10.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 14.10.2023).

189. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова КМУ від 03.11.2010 № 996 (у ред. від

27.06.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п> (дата звернення: 14.09.2023).

190. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV (у ред. від 31.03.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14> (дата звернення: 30.06.2023).

191. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 № 1160-IV (у ред. від 07.09.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15> (дата звернення: 14.09.2023).

192. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів: Закон України від 21.03.2023 № 3005-IX (у ред. від 15.06.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20> (дата звернення: 24.06.2023).

193. Про затвердження Державного стандарту денного догляду: Наказ Мінсоцполітики України від 30.07.2013 № 452 (у ред. від 01.07.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1363-13> (дата звернення: 14.09.2022).

194. Про затвердження Державного стандарту надання притулку бездомним особам: Наказ Мінсоцполітики України від 13.08.2013 № 495 (у ред. від 01.07.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1447-13> (дата звернення: 18.05.2023).

195. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації: Наказ Мінсоцполітики України від 18.05.2015 № 514 (у ред. від 13.10.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15> (дата звернення: 18.05.2023).

196. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги денного догляду дітей з інвалідністю: Наказ Мінсоцполітики України від 05.04.2023 № 119-н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0898-23> (дата звернення: 18.05.2023).

197. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації): Наказ Мінсоцполітики України від 17.08.2016 № 892 (у ред. від 13.10.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16> (дата звернення: 18.05.2023).

198. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги представництва інтересів: Наказ Мінсоцполітики України від 30.12.2015 № 1261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0127-16> (дата звернення: 18.05.2023).

199. Про затвердження Кодексу системи передачі: Постанова НКРЕКП від 14.03.2018 № 309 (у ред. від 14.04.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309874-18> (дата звернення: 19.05.2023).

200. Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг: Постанова КМУ від 03.03.2020 № 185 (у ред. від 18.05.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-2020-п> (дата звернення: 21.05.2022).

201. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення: Наказ Мінсоцполітики України від 19.01.2016 № 26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0026739-16> (дата звернення: 19.10.2022).

202. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 11.09.2021).

203. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки: Розпорядження КМУ від 23.06.2021 № 756-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 58. Ст. 3617.

204. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції створення та розвитку системи раннього втручання на період до 2026 року:

Розпорядження КМУ від 15.09.2021 № 1117-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 76. Ст. 4813.

205. Про затвердження Положення про систему управління безпекою руху поїздів у Державній адміністрації залізничного транспорту України: Наказ Мінінфраструктури від 01.04.2011 № 27 (у ред. 09.10.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0729-11> (дата звернення: 19.05.2023) [не чин.].

206. Про затвердження Положення про технічне обслуговування устаткування підприємств гірничо-металургійного комплексу: Наказ Мінпромполітики від 15.06.2004 № 285 (у ред. від 06.11.2009). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0807-04> (дата звернення: 17.05.2023).

207. Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля: Наказ Мінприроди України від 18.12.2003 № 168. *Офіційний вісник України*. 2004. № 6. Ст. 357.

208. Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах: Наказ Мінсоцполітики України від 19.04.2023 № 130-н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-23> (дата звернення: 23.06.2023).

209. Про затвердження Порядку надання соціальних послуг особам з інвалідністю та особам похилого віку, які страждають на психічні розлади: Постанова КМУ від 26.06.2019 № 576 (у ред. від 18.05.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2019-п> (дата звернення: 24.06.2023).

210. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки: Постанова КМУ від 18.07.1998 № 1122 (у ред. від 31.05.2006). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1122-98-п> (дата звернення: 08.19.2021).

211. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля: Постанова КМУ від 13.12.2017 № 989 (у ред. від 13.09.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2017-п> (дата звернення: 14.09.2023).

212. Про затвердження Порядку проведення консультацій органів виконавчої влади з представницькими органами корінних народів України: Постанова КМУ від 19.08.2022 № 1018. *Офіційний вісник України*. 2022. № 75. Ст. 4539.

213. Про затвердження Порядку проведення опитування щодо ініціатив, спрямованих на вирішення питань державного управління у різних сферах суспільного життя, на Єдиному державному вебпорталі електронних послуг: Постанова КМУ від 07.02.2022 № 90. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2022-п> (дата звернення: 06.06.2023).

214. Про затвердження Порядку установадження диференційованої плати за надання соціальних послуг: Постанова КМУ від 01.06.2020 № 429 (у ред. від 01.06.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2020-п> (дата звернення: 24.06.2023).

215. Про затвердження Правил сертифікації суб'єктів, що надають послуги з аеронавігаційного обслуговування: Наказ Мінтрансз'язку України від 22.01.2007 № 42 (у ред. від 29.12.2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0104-07> (дата звернення: 17.05.2023).

216. Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: Постанова КМУ від 22.08.2018 № 654 (у ред. від 14.12.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-п> (дата звернення: 24.06.2023).

217. Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі:

Постанова КМУ від 22.08.2018 № 655 (у ред. від 14.12.2022).
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-п> (дата звернення: 24.06.2023).

218. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР (у ред. від 07.09.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр> (дата звернення: 14.09.2023).

219. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР (у ред. від 02.07.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-вр> (дата звернення: 14.09.2023).

220. Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція ООН від 18.12.1979. *Бібліотечка голови профспілкового комітету*. 2005. № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207 (дата звернення: 19.04.2021).

221. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX (у ред. від 02.07.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20> (дата звернення: 11.09.2023).

222. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (у ред. від 03.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 14.09.2023).

223. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 24. Ст. 1099.

224. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 9. Ст. 368.

225. Про облік внутрішньо переміщених осіб: Постанова КМУ від 01.10.2014 № 509 (у ред. від 15.07.2023).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-п> (дата звернення: 20.09.2023).

226. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей: Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV (у ред. від 01.12.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> (дата звернення: 21.06.2022).

227. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII (у ред. від 06.11.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 21.06.2022).

228. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 № 1414-IX (у ред. від 31.03.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20> (дата звернення: 24.06.2023).

229. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII (у ред. від 07.09.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 14.09.2023).

230. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII (у ред. від 14.08.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> (дата звернення: 21.06.2022).

231. Про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. С. 205. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 19.04.2021).

232. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 88. Ст. 5121.

233. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова ВР України від 14.04.2016 № 1099-VIII (у ред. від 19.04.2016). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1099-19> (дата звернення: 16.10.2022).

234. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV (у ред. від 31.03.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14> (дата звернення: 14.09.2023).

235. Про реалізацію експериментального проекту із запровадження договірної форми надання соціальної послуги із соціального супроводу

військовослужбовців та членів їх сімей у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил: Постанова КМУ від 03.10.2023 № 1050 (у ред. від 03.10.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1050-2023-п> (дата звернення: 14.10.2023).

236. Про реалізацію протягом опалювального сезону 2023-2024 років експериментального проєкту щодо надання додаткової підтримки населенню на придбання твердого півного побутового палива: Постанова КМУ від 07.11.2023 № 1173. *Урядовий кур'єр*. 2023. № 227. С. 8.

237. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI (у ред. від 07.09.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> (дата звернення: 14.09.2023).

238. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку»: Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 17. Ст. 830.

239. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII (у ред. від 05.10.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12> (дата звернення: 21.10.2023).

240. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: Закон України від 26.01.2022 № 2010-IX (у ред. від 20.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 14.09.2023).

241. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII (у ред. від 27.04.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 24.06.2023).

242. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022-2024 роки: Розпорядження КМУ від 12.08.2022 № 752-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 70. Ст. 4248.

243. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми забезпечення реалізації права на житло осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, на період до 2025 року: Розпорядження КМУ від 09.06.2021 № 618-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 48. Ст. 3010.

244. Про схвалення Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей: Розпорядження КМУ від 26.08.2020 № 1057-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2020-p> (дата звернення: 21.06.2023).

245. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження КМУ від 03.10.2018 № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p> (дата звернення: 21.06.2023).

246. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 р.: Розпорядження КМУ від 14.04.2021 № 366-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 36. Ст. 2154.

247. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. *Офіційний вісник Президента України*. 2019. № 21. Ст. 890.

248. Проект Закону про державну реєстрацію суб'єктів лобіювання та здійснення лобіювання в Україні від 11.02.2020 № 3059. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68128&pf35401=520775> (дата звернення: 18.09.2022).

249. Проект Закону про лобізм від 03.03.2020 № 3059-3. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68279&pf35401=523174> (дата звернення: 19.09.2022).

250. Проект Закону про лобізм від 05.10.2016 № 5144-1. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60191&pf35401=402190> (дата звернення: 19.09.2022).

251. Проект Закону про лобізм від 20.09.2016 № 5144.
URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=60052&pf35401=400073> (дата звернення: 19.09.2022).

252. Проект Закону про лобізм від 28.02.2020 № 3059-1.
URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68265&pf35401=522962> (дата звернення: 19.09.2022).

253. Проект Закону про правове та прозоре регулювання діяльності з лобіювання від 02.03.2020 № 3059-2.
URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=68275&pf35401=523088> (дата звернення: 18.09.2022).

254. Процевський О.І. Щодо реалізації права профспілок на захист прав та інтересів працівників. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія: Право.* 2011. № 17. С. 5-14.

255. Пузанова В.В. Вияв гуманізму у випадках припинення трудових правовідносин. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: зб. наук. ст. за матер. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 18 квітня 2019 року).* Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2019. С. 278-280.

256. Пузанова В.В. Зміна трудового договору в епоху дотрудового права України. Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ: матеріали наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 22-23 лютого 2019 року). Херсон: Молодий вчений, 2019. С. 14-17.

257. Пухтецька А.А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісник Національної академії наук України.* 2010. № 3. С. 33-43.

258. Рабінович М.Л. Європейські стандарти права особи на психічне здоров'я: до постановки проблеми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2013. № 6-1. Т. 2. С. 242-245.

259. Рабінович С.П., Панкевич О.З. Принцип рівності прав людини у практиці Конституційного Суду України: проблеми методики застосування. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 97-111.

260. Рабінович С.П., Панкевич О.З. Проблеми застосування принципу рівності в захисті прав людини (за матеріалами практики Конституційного Суду України). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3. С. 7-20.

261. Рим О.М. Трудове право Європейського Союзу та його вплив на розвиток трудового права України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Львів, 2021. 507 с.

262. Ровінська В.В. Деякі проблеми правового забезпечення заборони трудової дискримінації як основної компоненти гідної праці. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір: матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 24 лютого 2023 року). Київ: НАУ, 2023. С. 513-515.

263. Рошканюк В.М. Визначення поняття «соціальний захист» в теорії права соціального забезпечення. *Форум права*. 2012. № 3. С. 626-630.

264. Рощина Л.О. Соціальна допомога на українських землях в литовсько-польську добу. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 4. С. 117-123.

265. Руденко В.С. Волонтерство, як провідне явище в процесі забезпечення соціальної безпеки України: еволюція, значення, сучасний стан та проблематика. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 52. С. 1-6. doi:10.32782/2524-0072/2023-52-32.

266. Рябенко Є.М. Принцип людиноцентризму в управлінні вищою освітою: мотиваційні аспекти професійної діяльності викладача як суб'єкта освітнього процесу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2014. № 56. С. 43-51.

267. Рябов С.Г. Міркування про громадянське суспільство в контексті дилеми приватного та державного. *Наукові записки. Серія: Політичні науки*. 2007. Т. 69. С. 69-75.

268. Савранська Г.М. Розвиток національної моделі соціального партнерства у контексті забезпечення соціальної безпеки України. *Державне управління: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 140-150.
269. Сак Т.В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 336-340.
270. Світовенко Д.В. Нормативна основа принципу гендерної рівності у законодавстві України про працю та зайнятість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 72. Ч. 2. С. 286-290. doi:10.24144/2307-3322.2022.72.87.
271. Світовенко Д.В. Форми та способи реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2023. 248 с.
272. Семененко Б.В. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності посадових осіб органів прокуратури: дис. ... д-ра філософ.: 081. Київ, 2021. 238 с.
273. Середа О.Г. Повноваження профспілок у механізмі правового захисту прав працівників. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 15. Т. 1. С. 123-125.
274. Сидорчук О.Г. Залучення ресурсного потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки України. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 2. С. 28-34.
275. Сидорчук О.Г., Панькова О.В. Ресурси громадянського суспільства в процесах забезпечення соціальної безпеки України та її регіонів. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Економічні науки*. 2016. № 11. С. 298-305.
276. Синчук В.Л. Поняття та види суб'єктів контролю за діяльністю органів прокуратури. *Наука і правоохорона*. 2014. № 2. С. 136-141.
277. Сиченко О.О. Соціальна безпека в системі національної безпеки держави. *Наукові праці. Серія: Державне управління*. 2012. Вип. 174. Т. 186. С. 34-38.

278. Сільченко С.О. Механізм правового регулювання соціального страхування: теоретичні аспекти. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 294-300.
279. Сімкіна О.В. Основні засади та історичні етапи становлення й розвитку соціального забезпечення (на прикладах країн Європи та України). *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 4. С. 357-364.
280. Сімутіна Я.В. Щодо механізму правового регулювання трудових відносин у сучасних умовах. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 188-192.
281. Сіроха Д.І. Значення актів локальної нормотворчості в регулюванні праці. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 3 (28). Т. 1. С. 186-190. doi:10.32837/руув.v1i3(28).344.
282. Сіроха Д.І. Локальне регулювання як складова правового регулювання трудових та безпосередньо пов'язаних з ними відносин. *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 87-92.
283. Сіроха Д.І. Локальні нормативно-правові акти: сутність та соціальне призначення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 41. Т. 2. С. 47-51. doi:10.32841/2307-1745.2019.41-2.11.
284. Сіроха Д.І. Суб'єкти нормотворчості у сфері праці. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Т. 3. Вип. 3 (9). С. 50-54.
285. Сіроха Д.І. Юридична природа корпоративних норм та їх місце у системі локального нормотворення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 32. С. 176-184.
286. Скворець В.О. Детермінанти оптимізації розвитку громадянського суспільства в Україні. *Культурологічний вісник*. 2006. № 16. С. 145-152.
287. Собченко В.В. Історико-національні етапи розвитку соціального захисту населення. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 4. С. 216-229.

288. Сова В.В. Механізм правового регулювання створення та використання об'єктів інтелектуальної власності в трудових правовідносинах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2023. 267 с.

289. Сова В.В. Ознаки механізму правового регулювання створення та використання об'єктів інтелектуальної власності в трудових правовідносинах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 74. Ч. 1. С. 126-131. doi:10.24144/2307-3322.2022.74.21.

290. Соляр С.П. Корпоративна нормотворчість інститутів громадянського суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4. С. 80-87.

291. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / О.Ф. Новікова, О.Г. Сидорчук, О.В. Панькова та ін. Київ: НАДУ, 2018. 184 с.

292. Старинський М.В. Щодо поняття «принципи правового регулювання». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 21. Ч. 1. Т. 2. С. 95-99.

293. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40-43.

294. Стефанов С.Д. Соціальне вчення Католицької Церкви після II Ватиканського собору. *Молодий вчений*. 2017. № 2 (42). С. 68-71.

295. Стопчак А.Ю. Історичні аспекти виникнення та еволюції соціального захисту населення в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 1. Т. 1. С. 60-64.

296. Тарахонич Т.І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 12-18.

297. Тарахонич Т.І. Принцип рівності в системі загальних принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 43-46.

298. Тищенко О.В. Адаптація соціально-забезпечувального законодавства України до законодавства Європейського Союзу як

стратегічний напрямок політики держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 66-69.

299. Тімофєєва М.І. Сутність соціального захисту населення. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2016. № 6. С. 169-174.

300. Ткаченко Ю.О. Роль держави у сфері соціального забезпечення: історичний екскурс. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 128-131.

301. Трунова Г.А. Правове регулювання соціального партнерства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2008. 213 с.

302. Трюхан О.А. Щодо питання справедливості у трудових правовідносинах. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 6. Т. 1. С. 177-181.

303. Удовенко О.В. Правове регулювання грошового забезпечення військовослужбовців: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2021. 227 с.

304. Удовенко О.В. Принципи грошового забезпечення військовослужбовців. *Юридична наука*. 2020. № 3 (105). С. 500-505. doi:10.32844/2222-5374-2020-105-3.62.

305. Узун Ю.В. Концепт «громадянське суспільство» в історії та теорії політичної думки: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. Одеса, 2002. 206 с.

306. Федорова О.Ю. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів державними органами управління. *Право України*. 2010. № 5. С. 206-214.

307. Фоміна Г.Ю. Правове регулювання переведення та переміщення працівників: дис. ... д-ра філос.: 081. Київ, 2021. 235 с.

308. Фоміна О.О. Механізм регулювання соціально-трудових відносин на засадах відповідальності. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія: Економічні науки*. 2013. № 3. С. 46-56.

309. Фрідманська В.І. Справедливість як одна з ключових конституційних засад регулювання права на заробітну плату. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 340-345. doi:10.24144/2788-6018.2022.03.61.
310. Халецька А.А. Контури соціальної політики держави: соціальна безпека. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 2. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Duur_2010_2_19.pdf (дата звернення: 21.01.2021).
311. Хмара М.В. Філософсько-правове обґрунтування концептуальних основ громадянського суспільства крізь призму епох. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2 (6). С. 54-54.
312. Христинченко Н.П. Особливості реалізації принципу законності у сучасних умовах державотворення. *Європейські перспективи*. 2013. № 6. С. 31-35.
313. Цесарський Ф.А. Захисна функція профспілок, форми її реалізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2004. 200 с.
314. Цокур Є.Г. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С. 129-136.
315. Чанишева Г.І. Основні принципи правового регулювання трудових відносин за проектом Трудового кодексу України. *Університетські наукові записки*. 2016. № 59. С. 8-17.
316. Чувардинський О.Г. Громадянське суспільство в Україні: історичні корені. *Політичний менеджмент*. 2008. № 1. С. 158-164.
317. Шамшина І.І. Профспілки як суб'єкти соціального партнерства на стороні працівників. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 42. С. 256-265.

318. Шаталова Л.М. Участь громадськості у нормотворчій діяльності Міністерства освіти і науки України. *Право і суспільство*. 2017. № 1. Ч. 2. С. 180-183.
319. Шаульська Г.М. Концепція громадянського суспільства і публічне управління. *Аспекти публічного управління*. 2018. № 1-2. С. 58-63.
320. Шахматова Т.А. Теоретичні засади визначення категорії «соціальна безпека» національної економіки. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. Серія: Економіка, право*. 2013. № 3. С. 72-77.
321. Швець В.О. Забезпечення стабільності трудових правовідносин: теорія та практика: монографія. Харків: Панов, 2020. 368 с.
322. Швець В.О. Загальна сутність стабільних і нестабільних трудових правовідносин. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 6. Т. 2. С. 79-83. doi:10.32844/2618-1258.2020.6-2.14.
323. Швець В.О. Система правового механізму забезпечення стабільності трудових правовідносин. *Соціальне право*. 2020. № 1. С. 69-73.
324. Швидкий І.І. Принципи правового регулювання службово-трудової діяльності працівників ОВС. *Форум права*. 2008. № 2. С. 473-475.
325. Шевченко Л.А. Принцип верховенства права: історія становлення. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія: Право*. 2020. Вип. 32. С. 7-13. doi:10.34142/23121661.2020.32.01.
326. Шкода В.М. Особливості правового регулювання трудових правових заходів соціального захисту працівників митних органів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 174-178. doi:10.24144/2788-6018.2022.06.31.
327. Шкода В.М. Поняття та ознаки соціального захисту працівників митних органів. *Соціальне право*. 2023. № 1. С. 135-141. doi:10.32751/2617-5967-2023-01-18.

328. Шкода В.М. Стан правового регулювання матеріального напрямку соціального захисту працівників митних органів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 244-249. doi:10.24144/2307-3322.2022.74.75.
329. Шкода В.М. Структура механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 2. С. 230-235.
330. Щербина В.І. Правовий статус профспілок: історія і перспективи. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 32-43.
331. Юрчик Г.М. Генезис та еволюція соціальної політики. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 730-738.
332. Яковлєва Г.О. Зміст поняття конституційного права людини на соціальний захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 100-104.
333. Яковлєва Г.О. Характеристика основних етапів становлення та розвитку сфери соціального забезпечення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). Т. 3. С. 68-72.
334. Adebawale O. C. I., Violet A. M. E. The Role of Civil Society Organizations (CSOs) in Deepening Democratic Tenets in Nigeria. *Gusau International Journal of Management and Social Sciences*. 2021. Vol. 4 (1). P. 168-180.
335. Alexander J.C. The paradoxes of civil society. *International Sociology*. 1997. Vol. 12 (2). P. 115-133. doi:10.1177/02685809701200200.
336. Azzam O.F. Positive discrimination in labour law: A comparative study between Egyptian and Saudi legislation. *E-Journal of International and Comparative Labour Studies*. 2019. Vol. 8 (2). P. 129-155.
337. Bräutigam D. The people's budget? Politics, participation and pro-poor policy. *Development Policy Review*. 2004. Vol. 22 (6). P. 653-668. doi:10.1111/j.1467-7679.2004.00270.x.

338. Calcagnini G., Perugini F. Social capital and well-being in the Italian provinces. *Socio-Economic Planning Sciences*. 2019. Vol. 68. P. 1-8. doi:10.1016/j.seps.2018.11.005.
339. Campos N.F., Giovannoni F. Political institutions, lobbying and corruption. *Journal of Institutional Economics*. 2017. Vol. 13 (4). P. 917-939. doi:10.1017/S1744137417000108.
340. Coleman J.S. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. 1988. Vol. 94. P. S95-S120.
341. Collective Bargaining Convention 1981 № 154. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312299:NO (дата звернення: 19.10.2021).
342. Connor D.M. A new ladder of citizen participation. *National Civic Review*. 1988. Vol. 77 (3). P. 249-257.
343. Convention on the Rights of Persons with Disabilities 2006. URL: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-2.html> (дата звернення: 03.10.2021).
344. Соляник С.Ф. Гуманізм як світоглядна основа (природного права) прав людини в сучасному світі. *Гілея: науковий вісник*. 2022. Вип. 175 (8). С. 34-41.
345. Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms: General Assembly resolution on 09.12.1998 № 53/144. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-and-responsibility-individuals-groups-and> (дата звернення: 19.10.2021).
346. Delilah Roque A., Pijawka D., Wutich A. The Role of Social Capital in Resiliency: Disaster Recovery in Puerto Rico. *Risk, Hazards & Crisis in Public Policy*. 2020. Vol. 11 (2). P. 204-235. doi:10.1002/rhc3.12187.

347. Della Porta D. Building Bridges: Social Movements and Civil Society in Times of Crisis. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 2020. Vol. 31 (5). P. 938-948. doi:10.1007/s11266-020-00199-5.

348. Discrimination (Employment and Occupation) Convention on 1958 № 111.

URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312256:NO (дата звернення: 05.10.2021).

349. Domestic Workers Recommendation on 2011 № 201. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:2551502:NO (дата звернення: 20.08.2023).

350. Ebuenyi I.D., Regeer B.J., Nthenge M., Nardodkar R. Legal and policy provisions for reasonable accommodation in employment of persons with mental disability in East Africa: a review. *International Journal of Law and Psychiatry*. 2019. Vol. 64. P. 99-105. doi:10.1016/j.ijlp.2019.02.007.

351. Employment and Decent Work for Peace and Resilience Recommendation on 2017 № 205. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:3330503:NO (дата звернення: 20.08.2023).

352. Employment Policy Convention on 1964 № 122. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312267:NO (дата звернення: 05.10.2021).

353. Employment Promotion and Protection against Unemployment Convention on 1988 № 168. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312313:NO (дата звернення: 03.10.2021).

354. Equal Remuneration Convention on 1951 № 100. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312245:NO (дата звернення: 05.10.2021).

355. European Convention on Human Rights, as amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15, supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12, 13 and 16. Strasbourg: European Court of Human Rights, 2014. 62 p.

356. European Social Charter (Revised) on 03.05.1996 № 163. URL: <https://rm.coe.int/168007cf93> (дата звернення: 03.10.2021).

357. Fiket I., Pudar Draško G., Ilić V. The pandemic in illiberal democracies: challenges and opportunities for social movements in Serbia. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2023. Vol. 2. P. 1-22. doi:10.1080/14683857.2023.2170720.

358. Fleming C.M., Girma H. «Positive discrimination doesn't mean anything»: understanding black French ambivalence toward affirmative action. *Social Problems*. 2021. Vol. 68 (2). P. 340-357. doi:10.1093/socpro/spaa068.

359. Forced Labour (Supplementary Measures) Recommendation on. 2014 № 203.

URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:3174688:NO (дата звернення: 20.08.2023).

360. Forced Labour Convention on. 1930 № 29. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312174:NO (дата звернення: 06.10.2021).

361. Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention on. 1948 № 87.

URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312232 (дата звернення: 19.10.2021).

362. Fukuyama F. Social capital, civil society and development. *Third World Quarterly*. 2001. Vol. 22 (1). P. 7-20. doi:10.1080/713701144.

363. Gatto A. Historical roots of microcredit and usury: The role of Monti di Pietà in Italy and in the kingdom of Naples in XV-XX centuries. *Journal of International Development*. 2018. Vol. 30 (5). P. 911-914. doi:10.1002/jid.3386.

364. Gulińska E. Stowarzyszenie jako element społeczeństwa obywatelskiego. *Studia Prawa Publicznego*. 2023. № 2 (42). S. 167-180. doi:10.14746/spp.2023.2.42.7.

365. Häyry M., Lehto T. Genetic Engineering and the Risk of Harm. *The Paideia Archive: Twentieth World Congress of Philosophy*. 1998. Vol. 4. P. 51-55.

366. HIV and AIDS Recommendation 2010 № 200.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:2551501:NO (дата звернення: 20.08.2023).

367. Hladky V. Conceptual Foundations of Security. *Improving the Realization of Human Potential: Scientific multi-volume edition*. Kharkiv: SH SCW «New route», 2023. Vol. 1.

368. Hladky V. The Manifestation of Corruption in Eastern Europe. *Path of Science*. 2018. Vol. 4 (1). P. 4001-4012. doi:10.22178/pos.30-5.

369. Human Resources Development Convention 1975 № 142.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312287:NO (дата звернення: 05.10.2021).

370. Inshyn M.I., Vavzhenchuk S.Ya., Moskalenko K.V. Protection of labour rights by trade unions in separate post-soviet countries. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28(2). P. 222-233. doi:10.37635/jnalsu.28(2).2021.222-233.

371. International Covenant on Civil and Political Rights 16.12.1966.
URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата звернення: 19.10.2021).

372. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights 16.12.1966.
URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (дата звернення: 03.10.2021).

373. Invalidity, Old-Age and Survivors' Benefits Convention 1967 № 128.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312273 (дата звернення: 03.10.2021).

374. Karjalainen K., Ylhäinen M. On the obligation to make reasonable accommodation for an employee with a disability. *European Labour Law Journal*. 2021. Vol. 12 (4). P. 547-563. doi:10.1177/20319525211027430.

375. Kocka J. Civil society from a historical perspective. *European Review*. 2004. Vol. 12 (1). P. 65-79. doi:10.1017/S1062798704000067.

376. Kövér Á. The relationship between government and civil society in the era of COVID-19. *Nonprofit Policy Forum*. 2021. Vol. 12 (1). P. 1-24. doi:10.1515/npf-2021-0007.

377. Kumar K. Civil society: An inquiry into the usefulness of an historical term. *British Journal of Sociology*. 1993. Vol. 44 (3). P. 375-395.

378. Labour Administration Convention on 1978 № 150. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312295:NO (дата звернення: 05.10.2021).

379. Leca J. De la lumière sur la société civile. *Critiques internationales*. 2003. № 4. P. 62-72.

380. Maintenance of Social Security Rights Convention on 1982 № 157. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312302:NO (дата звернення: 05.10.2021).

381. Mc Kenzie K., Whitley R., Weich S. Social capital and mental health. *The British Journal of Psychiatry*. 2002. Vol. 181 (4). P. 280-283. doi:10.1192/bjp.181.4.280.

382. Miković R., Petrović D., Mihić M., Obradović V. The integration of social capital and knowledge management – The key challenge for international development and cooperation projects of nonprofit organizations. *International Journal of Project Management*. 2020. Vol. 38 (8). P. 515-533. doi:10.1016/j.ijproman.2020.07.006.

383. Minimum Wage Fixing Convention on 1970 № 131. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312276:NO (дата звернення: 03.10.2021).

384. Mrówczyńska N., Demény R., Gajdos M. Strengthening Democracy from the Bottom Up: Addressing Democratic Backsliding in the European Union through Civil Society: Preprint. Berlin: ResearchGate, 2021. P. 1-28. doi:10.13140/RG.2.2.28954.57286.

385. Muringani J., Fitjar R.D., Rodríguez-Pose A. Social capital and economic growth in the regions of Europe. *Environment and Planning A: Economy and Space*. 2021. Vol. 53 (6). P. 1412-1434. doi:10.1177/0308518X211000059.

386. Muzzarelli M.G. I Monti di Pietà: le cure prestate e quelle richieste. *Italia Francese*. 2010. № 85. P. 101-111.

387. Nasriddinovich A.A. Structure, Models and Characteristics of Civil Society. *Journal NX*. 2021. Vol. 7 (4). P. 3-8.

388. Night Work Convention on 1990 № 171. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312316:NO (дата звернення: 05.10.2021).

389. Noon M. The shackled runner: time to rethink positive discrimination? *Work, Employment and Society*. 2010. Vol. 24 (4). P. 728-739. doi:10.1177/0950017010380648.

390. Obłąkowska-Kubiak K. Udział Podmiotów Społeczeństwa Obywatelskiego w kształtowaniu lokalnej polityki ochrony zabytków. *Finanse. Polityka Publiczna*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, 2015. S. 83-110.

391. Occupational Safety and Health Convention on 1981 № 155. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312300:NO (дата звернення: 05.10.2021).

392. Paid Educational Leave Convention on 2006 № 140. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312285:NO (дата звернення: 03.10.2021).

393. Part-Time Work Convention on 1994 № 175. URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312320:NO (дата звернення: 05.10.2021).

394. Private Employment Agencies Conventionon 1997 № 181.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312326:NO (дата звернення: 19.10.2021).
395. Promotional Framework for Occupational Safety and Health Convention on 2006 № 187.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312332:NO (дата звернення: 05.10.2021).
396. Protection of Wages Conventionon 1949 № 95.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312240:NO (дата звернення: 03.10.2021).
397. Protection of Workers' Claims (Employer's Insolvency) Conventionon 1992 № 173.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312318:NO (дата звернення: 03.10.2021).
398. Quality Apprenticeships Recommendationon 2023 № 208.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:4347381:NO (дата звернення: 20.08.2023).
399. Razavi S. Making the Right to Social Security a Reality for All Workers. *The Indian Journal of Labour Economics*. 2022. Vol. 65. P. 269-294. doi:10.1007/s41027-022-00378-6.
400. Richter M. Montesquieu and the Concept of Civil Society. *Charles-Louis de Secondat, Baron de Montesquieu*. London: Routledge, 2017. P. 335-343. doi:10.4324/9781315095813.
401. Right to Organise and Collective Bargaining Conventionon 1949 № 98.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312243:NO (дата звернення: 19.10.2021).
402. Rodgers J., Valuev A.V., Hswen Y., Subramanian S.V. Social capital and physical health: An updated review of the literature for 2007–2018. *Social Science & Medicine*. 2019. Vol. 236. P. 1-10. doi:10.1016/j.socscimed.2019.112360.

403. Rural Workers' Organisations Convention 1975 № 141.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312286:NO (дата звернення: 19.10.2021).
404. Ryan D., Bell M. Disability, Reasonable Accommodation and the Employer's Obligations: Nano Nagle School v Daly. *The Modern Law Review*. 2020. Vol. 83 (5). P. 1059-1071. doi:10.1111/1468-2230.12553.
405. Safe and Healthy Working Environment (Consequential Amendments) Convention 2023 № 191.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:4346982:NO (дата звернення: 21.08.2023).
406. Safe and Healthy Working Environment (Consequential Amendments) Recommendation 2023 № 207.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:4347186:NO (дата звернення: 20.08.2023).
407. Social Policy (Basic Aims and Standards) Convention 1962 № 117.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312262:NO (дата звернення: 01.10.2021).
408. Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952 № 102.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID,P12100_LANG_CODE:312247,en:NO (дата звернення: 03.10.2021).
409. Termination of Employment Convention 1982 № 158.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312303:NO (дата звернення: 03.10.2021).
410. Transition from the Informal to the Formal Economy Recommendation 2015 № 204.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:3243110:NO (дата звернення: 20.08.2023).
411. Tyagi V., Tyagi A.K. Social Security of Employees -An Essential and Challenging Management Task for HR Managers.

URL: <https://www.researchgate.net/publication/332464620> (дата звернення: 15.03.2023).

412. Universal Declaration of Human Rights on 10.12.1948.
URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 03.10.2021).

413. Violence and Harassment Conventionon 2019 № 190.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:3999810:NO (дата звернення: 05.10.2021).

414. Violence and Harassment Recommendationon 2019 № 206.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:4000085:NO (дата звернення: 20.08.2023).

415. Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Conventionon 1983 № 159.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312304:NO (дата звернення: 03.10.2021).

416. VrijlingJ.K., Van Gelder P., Ouwerkerk S.J. Criteria for Acceptable Risk in the Netherlands. *Infrastructure Risk Management Processes: Natural, Accidental, and Deliberate Hazards* / C. Taylor, E. Van Marcke (ed.). Reston: American Society of Civil Engineers, 2005. P. 143-157. doi:10.1061/9780784408155.ch05.

417. Weekly Rest (Industry) Conventionon 1921 № 14.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312159:NO (дата звернення: 03.10.2021).

418. Workers with Family Responsibilities Conventionon 1981 № 156.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312301:NO (дата звернення: 05.10.2021).

419. Workers' Representatives Conventionon 1971 № 135.
URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312280:NO (дата звернення: 19.10.2021).

420. Zghal A. Le Concept Société civile et transition vers le multipartisme.
Manuel africain du Nord. 1989. Vol. 28. P. 207-228.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:**

1. Гаєвий В.В. Громадянське суспільство як особлива умова забезпечення соціальної безпеки населення. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2022. № 4(22). С.98-105.
2. Гаєвий В.В. Поняття і ознаки принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 5. С. 711-715. doi:10.24144/2788-6018.2023.05.127.
3. Гаєвий В.В. Спеціальні принципи правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 10. С. 215-219. doi:10.32782/2524-0374/2023-10/49.
4. Гаєвий В.В. Основні риси соціальної безпеки як об'єкту правового регулювання. Науковий вісник публічного та приватного права. №4. 2023. С. 48-53
5. Гаєвий В.В. Поняття і ознаки принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. Аналітично-порівняльне правознавство. Випуск 5. 2023. С.711-715.
6. Гаєвий В.В. Спеціальні принципи правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку громадянського суспільства. Юридичний науковий електронний журнал. №10 2023. С.215-219
7. Гаєвий В.В. Сучасна концепція правового регулювання соціальної безпеки України в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. Аналітично-порівняльне правознавство. Випуск 1. 2024. С. 298-302

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Гаєвий В.В. Соціально-правове значення участі суб'єктів громадянського суспільства в правовому регулюванні соціальної безпеки. Соціально-правова політика України в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 листопада 2023 р.) / за ред. Д.І. Сірохи, С.М. Черноус, І.С. Сахарук; уклад. М.О. Денисюк. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 457 с.

9. Гаєвий В.В. Суб'єкти громадянського суспільства, які беруть участь в правовому регулюванні соціальної безпеки. Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід: матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції, м. Вінниця, 24 листопада, 2023р. / Міжнародний центр наукових досліджень. — Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2023. — 502с. С.250-251. <https://archive.mcmd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue/view/24.11.2023/46>.

10. Гаєвий В.В. Локально-правове регулювання соціальної безпеки як форма участі суб'єктів громадськості в правовому регулюванні соціальної безпеки. Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації: матеріали VI Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 15 грудня, 2023р. / Міжнародний центр наукових досліджень. — Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2023. 548с. С.156-158. <https://archive.mcmd.org.ua/index.php/conference-proceeding/issue/view/15.12.2023/49>.

ДОДАТОК 2**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.**

Дисертація виконана на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Обраний напрям дисертаційного дослідження узгоджується з Пріоритетними напрямами розвитку науки і техніки на період до 2020 року (Закон України від 09 вересня 2010 року № 2519-VI), Пріоритетними тематичними напрямами наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 № 942, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013), Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII.